

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK DESTANLARINDA GEÇİŞ DÖNEMİ RİTÜELLERİ
(KIRGIZ, BAŞKURT, KAZAK VE ALTAY)**

Ahmet CAN

**Mart-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK DESTANLARINDA GEÇİŞ DÖNEMİ RİTÜELLERİ
(KIRGIZ, BAŞKURT, KAZAK VE ALTAY)**

Ahmet CAN

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Gökem DURAN GÜLTEKİN**

Diğer Jüri Yeleri

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

**Mart-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Ahmet CAN tarafından hazırlanan “Türk Destanlarında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Kırgız, Başkurt, Kazak ve Altay)” adlı tez çalışması 21/03/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI

.....

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zehra Görkem DURAN GÜLTEKİN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ünal KALAYCI

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

İmza
Ahmet CAN
Tarih: 21/03/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

TÜRK DESTANLARINDA GEÇİŞ DÖNEMİ RİTÜELLERİ (KIRGIZ, BAŞKURT, KAZAK VE ALTAY)

Ahmet CAN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zehra Görkem DURAN GÜLTEKİN

2025, 119 Sayfa

İnsan yaşamı, doğumla başlayan ve ölüme kadar devam eden bir değişim ve gelişim sürecidir. Bu sürecin, bireylerin bir önceki konumdan diğerine geçtikleri eşikler olarak hizmet eden önemli alt süreçleri vardır. Geçiş dönemleri olarak adlandırılan bu evreler; doğum, evlilik ve ölümle ilgili tüm süreçleri kapsar. İnsanlar geçiş dönemlerini geleneksel inanç ve uygulamalarıyla kutsarken bir taraftan da en çok bu evrelerde maruz kalınacağına inandıkları olumsuzluklardan korunmaya çalışırlar. Gerçekleştirilen ritüeller bireyle beraber toplumun geneline yayılarak yeni evreyi içselleştirip sorunsuz bir şekilde yaşanmasını sağlamada da büyük önem taşır.

En eski sözlü anlatı türlerinden olan destanlar geçiş dönemi ritüelleri bakımından da büyük bir zenginliğe sahiptir. Geniş Türk dünyasının farklı bölgelerinde geçmişten günümüze devam ettirilen birçok geleneksel uygulamada geçiş dönemlerinin önemli bir payı olduğu görülür. Bu çalışmada, Kazak, Kırgız, Altay ve Başkurt destanlarındaki geçiş dönemleri ile ilgili halk inançları ve geleneksel uygulamalar seçilen örnek metinlerden hareketle tahlil edilerek ortak ve farklı yönleri değerlendirilmiştir. Elde edilen tespitler gerek Türk dünyasındaki benzer uygulamaları gerekse bu uygulamaların geçmişten günümüze geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Destan, geçiş dönemleri, doğum, evlilik, ölüm, Türk dünyası.

ABSTRACT

MASTER THESIS

TRANSITIONAL PERIOD RITUALS IN TURKISH EPICS (KYRGYZ, BASHKURT, KAZAKH AND ALTAY)

Ahmet CAN

Batman University Graduate Education Institute

Department of Turkish Literature and Language

Advisor: Asst. Prof. Dr. Zehra Görkem DURAN GÜLTEKİN

2025, 119 Pages

Human life is a process of change and development that begins with birth and continues until death. This process has important subprocesses that serve as thresholds through which individuals move from one previous position to the next. These phases, called transition periods; It covers all processes related to birth, marriage and death. While people less than the transition periods with their traditional beliefs and practices, they also try to protect themselves from the negativities they believe they will be exposed to the most during these phases. The rituals performed are of great importance in spreading the whole society together with the individual and ensuring that the new phase is internalized and experienced without any problems.

Epics, which are old oral narrative genres, also have a great richness in terms of transition period rituals. It seems that many traditional transition periods played a significant role in continuing the historical cycle in different parts of the wider Turkish world. Folk beliefs and traditional practices related to transition periods in these influential Kazakh, Kyrgyz, Altai and Bashkir epics were analyzed and common and different sections were evaluated based on selected sample texts. It is important that the findings obtained both preserve similar practices in the Turkish world and show the point where the root in the past started.

Keywords: Epic, birth, marriage, transition periods, death, Turkish world.

ÖNSÖZ

Destan, bir milletin yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini, âdetlerini, inanışlarını geçmişten bugüne aktaran anlatılardır. Bu anlatılardan yola çıkarak geçmiş dönemlerde yaşayan insanların hayat tarzı, dünyaya bakışı ve sergiledikleri davranışlar hakkında değerli veriler edinilebilmektedir. Destan sahnelerinde anlatılan milletlerin kahramanlıkları, cesaretleri, değerleri, gelenek ve görenekleri nesilden nesile aktarılarak kültür hazinesi içinde muhafaza edilir.

İnsan hayatının temel geçiş dönemleri bulunmaktadır. Bunlar; doğum, evlilik ve ölümdür. İnsanlar bu dönemlere büyük önem atfederek toplumdan topluma değişen çeşitli ritüellerle bu süreçleri taçlandırır. Bunlardan ilki olan doğum, Allah'ın insanlara bir hediyesi olan çocukların aileye katılmasıyla başlamaktadır. Bebeğin dünyaya gelmesiyle aileye mutluluk ve neşe gelir. Bu mutluluk ve neşeyi yakınlarıyla, çevresiyle paylaşmak amacıyla aile, kutlama amaçlı çeşitli ritüeller gerçekleştirir. İkinci önemli geçiş dönemi evliliktir. Evlilikler her insanın hayatında dönüm noktasıdır. İyi, hayırlı bir eş ile evlenme, soyunu devam ettirecek çocuklara sahip olma bakımından dikkat edilmesi gereken bir evredir. Birey, doğduğunda sahip olduğu aileyle birlikte artık kendi kurduğu aileye adım atar. Üçüncü geçiş dönemi olan ölüm, insanların gelmesini istemediği ama gelmesine de mani olamadıkları bir dönemdir. Ölüme engel olamayacağını bilen insanoğlu bunu bilerek ölüme hazırlanır yaşamı boyunca. Hayırlı çocuklar yetiştirir; iyi dostluklar, arkadaşlıklar edinir; kendisinden sonra isminin hatırlanmasını sağlayacak bir şeyler yapar. Ölüm gelip çattığı zaman da geride kalanlar, ölüyü inançları doğrultusunda yeni ve sonsuz hayatına çeşitli ritüellerle uğurlarlar.

Türk Destanlarında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Kırgız, Başkurt, Kazak ve Altay Destanları) başlıklı bu çalışmada; Kırgız, Başkurt, Kazak ve Altay destanları arasından seçilen örnek metinlerden hareketle geçiş dönemlerindeki ritüellerle alınmıştır. Bu ritüeller bağlamında gerçekleştirilen tören, eğlence ve kutlamaların toplum nezdindeki değeri ve yapılma amacına değinilmiştir. Söz konusu ritüellerin gerek bireysel gerekse toplumsal hayattaki önemi destan metinlerindeki incelemelerden edinilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin kavramsal çerçevesi, araştırma konusu ile ilgili kavramlar üzerinde durulmuştur. İlk bölümde destan türünün özellikleri ile ilgili literatür bilgisi sunulmuştur. Bununla birlikte geçiş dönemleri, ritüelin kavramsal çerçevesi detaylı olarak verilmiştir. İkinci

bölümde Türk destanlarıyla ilgili genel bilgilerin yanında tezin örneklem metinlerini oluşturan Kırgız, Başkurt, Kazak ve Altay destanlarına dair literatür bilgisi sunulmuş ardından seçilen metinlerde geçiş dönemlerine dair ritüeller doğum, evlilik ve ölüm ana başlıklarıyla birlikte ilgili alt başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir. Burada temel gaye gerek seçili Türk boylarının destanlarında gerekse bu metinlerden hareketle bilhassa Anadolu’da karşılaşılan geçiş dönemi uygulamalarının ortak ve farklı yönleriyle birlikte değerlendirilerek sunulmasıdır. Değişen ve gelişen dünya düzeninde özellikle teknolojinin her türlü geleneksel unsuru tektipleştirdiği bir süreçten geçerken bir milletin en önemli hazinesi olan kültürel miras unsurlarının muhafazası yolunda destanlardan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmanın alana ufak da olsa bir katkı sağlayabilmesi en büyük temennimizdir.

Lisansüstü eğitim ve öğretim sürecimde şahsımdan desteğini esirgemeyen, yapmış olduğum çalışmalarda benimle beraber duygu ve düşüncelerini paylaşan, yürüdüğüm yolda bana ışık olan, tecrübeleri ile eksiklerimi dolduran kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Zehra Görkem DURAN GÜLTEKİN’e, varlıklarından her zaman güç ve destek aldığım sevgili babam Lütfi CAN’a ile annem Hanım CAN’a, kız kardeşlerim Rojda ve Pervin CAN’ave çalışmam boyunca hep yanımda olan, bana varlığıyla destek olan çok sevdiğim eşim Elif CAN’a ve evimize neşe veren biricik kızım Menessa Rona’ya minnettarım.

Ahmet CAN
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. DESTAN, GEÇİŞ DÖNEMLERİ, RİTÜEL.....	3
2.1. Destan Tanımları	3
2.1.1. Destanların oluşumları	5
2.1.2. Destanların türleri	5
2.1.3. Destanların özellikleri	7
2.1.4. Destanların motifleri	8
2.1.5.1. Doğum motifi	8
2.1.5.2. Ad koyma motifi	9
2.1.5.3. Evlenme motifi.....	10
2.1.5.4. Ölüp dirilme motifi.....	11
2.1.5.5. Kırklar motifi	14
2.1.5.6. At motifi	15
2.1.5.7.Rüya motifi	16
2.1.5.8.Peri kızı motifi	18
2.1.5.9. Kız kaçırma motifi	18
2.2. Geçiş Dönemi	19
2.3. Ritüel.....	21
3. TÜRK DESTANLARINDA GEÇİŞ DÖNEMİ RİTÜELLERİ(KIRGIZ, BAŞKURT, KAZAK VE ALTAY)	25
3.1. Kırgız Destanlarında Geçiş Ritüelleri.....	25
3.1.1. Doğum ritüelleri.....	26
3.1.1.1.Doğum öncesi ritüeller	26
3.1.1.2.Doğum sonrası ritüeller	27
3.1.1.2.1. Doğum şöleni	28
3.1.1.2.2.Ad alma töreni.....	32
3.1.2. Evlilik ritüelleri.....	33
3.1.2.1.Evlilik çeşitleri	34
3.1.2.1.1.Eş tayini	34
3.1.3. Ölüm ritüelleri	37
3.1.3.1.Ağıt yakma.....	38
3.1.3.2.Vasiyet.....	40
3.2. Başkurt Destanlarında Geçiş Ritüelleri.....	41
3.2.1. Doğum ritüelleri.....	43
3.2.1.1.Doğum öncesi ritüeller	43
3.2.1.2.Doğum şöleni	43

3.2.1.2.Doğum sonrası ritüeller	46
3.2.2. Evlilik ritüelleri.....	47
3.2.2.1.Evlilik çeşitleri	48
3.2.2.2.Beşik kertme	48
3.2.3. Ölüm ritüelleri	54
3.2.3.1.Vasiyet.....	55
3.3. Kazak Destanlarında Geçiş Ritüelleri.....	57
3.3.1. Doğum ritüelleri.....	58
3.3.1.1.Doğum öncesi ritüeller	58
3.3.1.2.Doğum sonrası ritüeller	61
3.3.1.2.1.Doğum şöleni	61
3.3.2. Evlilik ritüelleri.....	62
3.3.2.1.Evlilik çeşitleri	63
3.3.3. Ölüm ritüelleri	68
3.3.3.1.Ölü aşı.....	72
3.3.3.2.Ağıt yakma.....	73
3.4. Altay Destanlarında Geçiş Ritüelleri	76
3.4.1. Doğum ritüelleri.....	77
3.4.1.1.Doğum öncesi ritüeller	77
3.4.1.2.Doğum sonrası ritüeller	79
3.4.1.3.Ad verme	87
3.4.2. Evlilik ritüelleri.....	89
3.4.2.1.Evlilik çeşitleri	89
3.4.3. Ölüm ritüelleri	97
3.4.3.1.Ölü diriltme ritüelleri.....	103
4. SONUÇ	108
KAYNAKLAR	113

KISALTMALAR

ev.: Çeviren

Doç.: Doçent

Dr.: Doktor

haz.: Hazırlayan

MÖ: Milattan önce

Öğr.: Öğretim

Prof.: Profesör

s.: Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerkleri

vs.: Vesaire

1. GİRİŞ

Destanlar; tarihte var olmuş ya da var olduğuna inanılan kahramanların yaptıkları işleri, kazandıkları zaferleri ve fethettikleri toprakları anlatmanın yanında destanın yaşandığı yerdeki toplumu, kültürü de anlatır. Günümüzde destan yazmak ifadesi, zor bir görevin başarıyla tamamlanması anlamında kullanılmasına rağmen, destanlarda göçler, yenilgiler, ihanetler, dostluklar ve düşmanlıklar gibi Türk boylarının tarihsel süreçteki acı, sıkıntı ve mutlulukları önemli bir yer tutmaktadır (Jumadilova vd. 2015, s. 7).

Destanlar, sadece geçmişin bir yansıması olmakla kalmamakta, aynı zamanda geçmişle gelecek arasında bir köprü kuran, her bir basamağı bir dönemin anılarıyla zenginleşen bir sanat merdiveni olarak değerlendirilmektedir. Bu merdivenin basamakları, çağımıza doğru çıktıkça Türk coğrafyasının genişliğine ulaşırkenaşağıya inildikçe çağdaş Türk boylarından geçmişteki Türk kültür birliğinin yaşandığı dönemlere kadar derinleşmektedir(Jumadilovavd., 2015, s. 7). Bu bakımdan destanlar milletlerin hayatlarında izler bırakan anlatılar ve insanların geçmiş ve geleceklerine ışık tutan edebî eserler olarak görülmüştür. Geçmiş dönemde neler yaşanmışsa, hangi gelenek görenekler varsa destanlar sayesinde gün yüzüne çıkmıştır. Destanlar ortaya çıktıkları dönemin aynası niteliğindedir.

Destanlar, kişiden yola çıkıp aile ve toplumu içine alan bir bütünlük içinde halkı anlatan bir anlatı biçimidir. Destanlarda çok zengin bir motif çeşitliliğine rastlanır. İşlenen motiflerin her birinde o kültürün, toplumun değerlerinden izlerbulmak mümkündür. Bu da destanların önemini daha da artırmaktadır.

Bu algılama biçimi ve yorumlama tarzı, destan sanatı olarak adlandırılan bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeveyi şekillendiren sanatçılar, tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda yetişmiş ve bulundukları döneme ve bölgeye göre bahşı, akın, ozan, jırav, âşık gibi farklı isimler almışlardır. Ancak belirtilen kavramların tamamı, destancıünvanını taşıyarak tüm Türk boylarında ortak bir gelenek olarak yaşatılan destan sanatının temsilcisi olmuşlardır. Bu sanatçılar, geçmişte var olan sanat anlayışını, kendi dönemlerinde kazandıkları deneyimler ve duygularla harmanlayarak destanı bir gelenek hâline getirmişlerdir. Bu anlamda destanlar; edebiyat ve tarihî, estetik olguyu

ve gerçeği bir bütün içinde birleştirmiş sanat eserleri ve canlı birer "kültür evleri" olarak görülebilir (Jumadilov vd., 2015, s. 7).

Destan, kültür ve geleneklerini yüzlerce yıl nesilden nesile aktararak korumuş olan Türk boyları arasında da büyük öneme sahip başlıca anlatılardandır. Türkdünyasında destan kelimesi için "dastan, epos, cır, comok, alıptıǵınmah, maadırlıgtool, olongho, kay çörçök, kay şörçek" gibi farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir (Oğuz vd. 2014, s. 161).

İnsanın doğum anından itibaren yaşam mücadelelerini şekillendiren dönemler vardır. Geçiş dönemleri olarak bilinen bu temel aşamalar doğum, evlilik ve ölümdür. Her geçiş dönemi, bağlı olduğu kültürel çevre tarafından şekillendirilen çeşitli alt geçiş dönemlerine ayrılır. Ayrıca ritüeller, ayinler, dinler ve büyüsel uygulamalarla da desteklenirler. Burada amaç, geçiş döneminden geçen kişiyi kutsamak ve aynı zamanda tehlike ve kötülüklerden korumaktır (Örnek, 1977, s. 131). Doğum, evlilik ve ölüm geçiş dönemlerinde yapılan ritüellerin neden, niye yapıldığı önem arz etmektedir. İnsanlar belli bir ritüeli yaparken çoğunlukla atalarından, büyüklerinden gördükleri uygulamaları gerçekleştirmektedirler. Halkın inanışlarının da ritüellerin oluşmasında etkili olmaktadır.

İnsanların geçiş dönemlerinde dışarıdan gelen etkilere, özellikle de kötülöklere, olumsuzluklara karşı savunmasız oldukları bilinmektedir. Her topluma özgü bir yaşam ve davranış biçimi olan kültür (Kafesoğlu, 1997, s. 16), geçiş dönemini şekillendirir ve geçiş dönemindeki mevcut inanç ve pratiklerden beslenir. Bu pratikler temelinde toplumun kültürel değerleri, inanç pratikleri ve sosyal yaşamına dair pek çok veri elde edilebilmektedir.

Çalışmada Kırgız destanlarından Askazan, Canıl Mırza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Guldana, Kurmanbek, Seyitbek; Başkurt destanlarından Ural Batır, Alp Batır, Alpamışa ve Barsınhlıv, Kuzinkürpes ile Mayanhılv, Tahir ile Zühre, Karasakal, Yek Mergen, Mergen ile Mayanhılv, Targın ile Kujak, Singızname (Cengizname); Kazak destanlarından Alpamış, Kambar Batır, Bazar Batır, Kırım'ın Kırk Batır, Akkenje, Dirlügüv, Karasaş; Altay destanlarından Kan Ceren AttuKan-Altın, Kan Kapçıkay, Közüyke, ArAspak, Maaday Kara, KozınErkeş, Erke Koo, Ölöştöy, Ak Biy, Ak Biy, Ak Tayçı, Katan Kökşin destanları incelenip örneklendirilmiştir.

2. DESTAN, GEÇİŞ DÖNEMLERİ, RİTÜEL

2.1. Destan Tanımları

Farsça “efsane, hikâye-i güzertegan” anlamında kullanılan “dâstân” kelimesi, ses ve anlam değişikliği ile Türkçeye “destan” biçimiyle girmiştir (Örs ve Öztürk, 2009: 236). Kelimenin Türkçede ilk defa ne zaman kullanıldığını tam olarak tespit etmek mümkün değildir ancak İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde dilimize girdiği söylenebilir (Boratav, 1984, s. 194). Türkçede destan üç anlamda kullanılmaktadır;

- 1- Epope (kahramanlar ve kahramanlıklarla ilgili tür),
- 2- Lejande (havza, masal, efsane),
- 3- Saz şairleri tarafından sosyal, tarihî ve mizahi konularda söylenen şiir türünün adı.

Destan terimi günümüzde kahramanlık temalarının ağır bastığı şiirler, ilahiler ve düzyazı eserler için kullanılan edebî bir terimdir (Karaman, 2010, s. 227-228). Toplumların tarihsel gelişimi içerisinde kahramanlarının ortaya çıkması destan türünün de var olmasına etki etmiştir.

Destan, toplum üzerinde derin etkisi olan tarihsel ya da toplumsal bir olayı betimleyen uzun şiirsel anlatıdır. Destan, bir ulusun ya da kavmin görkemli günlerini anlatan, önceleri tam bir estetik kimlik kazanmadan halk arasında ortaya çıkan ve yaygınlaştıktan sonra manzum, bazen de düzyazı olarak yazıya geçirilen kahramanlık öykülerine verilen addır (Karaman, 2010, s. 228). Bu kahramanlık öykülerinin düzyazıya geçirilmesiyle kültür unsurlarının gelecek nesillere aktarılması da sağlanmıştır.

Destan (epos), halk edebiyatının efsaneden sonra manzum olarak ortaya çıkan en eski eserlerinden biri olup bir kavmin, milletin (kabilenin) veya devletin hayatında tam bir estetik hüviyet kazanmamış bir eser olarak kabul edilir. Sözlü geleneğin bu tür anonim ürünleri, zaman ve mekân içinde topluluğun iradesini elinde tutan “kahraman” bir kişiliğin mitsel ve gerçek yaşamı etrafında oluşan uzun didaktik anlatılardır (Kasap, 2021, s. 123). Destanlar, kahramanlıkların anlatılmasının yanında destanın geçtiği

mekânları, halkın yaşayışlarını, inanışları gibi durumları gelecek kuşaklara anlatması yönünden önemlidir. Bu yönüyle destanların eğitici bir yönü de bulunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk* adlı eserinde destanı koşuk ve yır, Türkiye'nin farklı boylarında bu tür epik ve lirik karakterli halk edebiyatı eserlerinin olongo, sav, irteği, comok ve ir gibi farklı kelimelerle karşılandığı görülür (Smith, 2007, s. 25).

Kahramanlık metinlerinin, sözlü kültür ortamında oluşmaları ve sözlü gelenekle aktarılımları ayrıca toplumun kültürel süreçlerini ve yazıya geçirildikleri dönemin özelliklerini yansıtmaları nedeniyle oluşumları için uzun bir zaman dilimi gerekirvedeğişkendirler. Düzyazı veya şiirsel yapıya sahip olan ve destan olarak adlandırılan bu kahramanlık metinleri; eski inançları, gelenekleri ve görenekleri yansıtır (Durkheim, 2005, s. 55-56).

İnsanoğlunun yaratılıştan gelen ve sonraki süreçte yaşam boyu beraberinde taşıdıkları tüm duygularını, destanlarda bulmak mümkündür. Zira insan hayatı bir anlamda sonsuz bir mücadeledir ve bu mücadelenin destanlara yansıyan izlerinin; iyi ve kötü unsurlar, yapıcı ve yıkıcı eylem, kahramanca aşk ve katliam olarak tasvir edildiği görülür. Dış düşmanlara karşı mücadele, toplum ve aile içinde mücadele, kendine karşı mücadele... İyi insanlar kazanır ve kötü insanlar kaybeder. Destanda bu sonuçlar Tanrı'nın emrindeki gizli, hayali güçler veya varlıklar tarafından yapılır. Fakat insan mutlu sona ulaşana kadar da büyük sıkıntılar ve acılar çekmektedir. Bu nedenle bazıları yaşamın acı çekerek mücadele etme süreci olduğunu söyler (Marshall, 1999, s. 623). Bu mücadeleler, destanın kahramanlarını şekillendirdiği gibi bu manzum eserleri okuyanlara da bir hedef ve misyon yüklemektedir.

Yetenekleri ve başarıları çevresine yansıyan her birey, kavramsal ve sembolik düzeyde Türk milletinin ruhunu yansıtan bir ayna gibidir. Türklüğün altında yatan anlamlar ve değerler bütününe bir analizidir. İnsan kültürünün estetik bir analizi olan Dede Korkut Kitabı'nın doğum hikâyesiyle başlayıp ölüm hikâyesiyle bitmesi tesadüf değildir. Son öyküde güç, büyüklük ve yenilmezlik ideallerini sunmanın bir aracı ve kalıp yaratma geleneğimizin en güzel örneklerinden biri olan BamsıBeyrek'in ölümü, insan gerçeğinin sentezi ve eserin oluşumu olur. Türk milletinin ruhunu yansıtan bu ayna Kızıl Elma ile de ilişkilendirilebilir. Bu da Türk toplumunda “sonsuz amaç” düşüncesini oluşturacaktır (And vd., 2003, s. 307).

2.1.1. Destanların oluşumları

Destanlar birden bire oluşmaz. Destanların oluşmaları için ortamın uygun olması, toplumu derinden sarsan bir olayın meydana gelmesi ve karakterlerin var olması gerekmektedir. Bir yerde bunlar var olduğunda destan da oluşma safhasına girmektedir. Destan önce bir olayla başlamaktadır. Bu olayın da bütün toplumu derinden etkileyen bir hadise olması gerekmektedir. Olayın gerçekleşmesinden sonra toplumun buna bir tepki vermesi gerekmektedir. Bu tepki çoğu zaman bir kahramanın ortaya çıkmasıdır. Yani var olan bir sorunun çözülmesine çalışılmasıdır. Son olarak da gerçekleşen bu olayların bilinmeyen biri tarafından söylenmesidir. Destanın son aşaması olan olayın yani destanın bir kişi tarafından söylenmesi, bu kişi çoğunlukla bir ozandır ve her tarafa yayılması ile destan kendini tamamlamaktadır (Oğuz vd., 2014, s. 130-131).

Uzun tarihî boyunca, Sibirya'dan Akdeniz kıyılarına kadar, bugüne kadar yapılan etnografik ve tarihsel araştırmalarda, çeşitli “destan çağları” boyunca seyahat edilmiştir. Bu da Türklerin genel bir etno-destana sahip olduğunu kesinlikle göstermektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılan ve de hâkim olan Türkler bu durumun kanıtı niteliğindedir. Coğrafi durumları ve tarihsel gelişimlerinin özellikleri göz önüne alındığında, Türk halklarının çeşitli destan dönemleri ve birçok “destan parçası” veya bunların kısmi kalıntıları kısmen sözlü halk şiirinde ve kısmen de eski yazılarda bulunabilir. Toplumsal gelişimin çok ilkel bir aşamasında bulunan Şamanist “Altay Abakan Türkleri” için bu destanın kalıntıları hâlâ “esatiri/efsanevi” biçimde mevcuttur (Köprülü, 2004, s. 67-68).

2.1.2. Destanların türleri

Destanlar, toplumların geçmişine ışık tutan anlatılardır. Türk destanları da Türk kültürünün bilinmeyen taraflarını aydınlatılmasında yardımcı kaynak vazifesi görmektedir. İslamiyet ile beraber Türk toplumunda ve kültüründe bir değişim başlamış ve toplum İslamiyetin etkisine maruz kalmış ve bu doğrultuda yazılı ve sözlü eserler vermeye başlamışlardır. Türk toplumunda İslamiyetin kabulü bir dönüm noktası olarak görülmekte ve İslamiyetin içinde Türk kültürü kendi benliğini bulmuştur. Verilen eserlerde de hem İslamiyet öncesi kültürün hem de İslamiyet öncesi kültürün izlerini görmek mümkündür. Türk destanları İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası iki bölüme ayrılmaktadır. İslamiyet öncesi Türk destanları daha çok Hun, Göktürk, Uygur ve Saka

tarihinin destanlarından oluşmaktadır. İslamiyet sonrası Türk destanları ise daha çok İslamiyet'in izlerinin olduğu destanlardan oluşmaktadır.

İslamiyet Öncesi Türk destanları:

- Türklerin Yaradılış Destanı
- Alp Er Tunga Destanı
- Şu Destanı
- Göktürk Destanları
 1. Ergenekon Destanı
 2. Bozkurt Destanı
- Hun-Oğuz Destanları
 1. Oğuz Kağan Destanı
 2. Atilla Destanı
- Dokuz Oğuz-On Uygur Türklerinin Destanları
 1. Türeyiş Destanı
 2. Göç Destanı
 3. Maniheizmin Kabûlü Menkıbesi (Banarlı, 1983, s. 10-30).

İslamiyet Sonrası Türk Destanları

- Manas Destanı
- Alıp Manaş/Alpamış Destanı
- Battalnâme
- Dânimentnâme
- Dede Korkut
- Oğuznâme
- Hamzanâme
- Saltuknâme
- Hz. Ali Cenknâmeleri
- Köroğlu Destanı
- Satuk Buğra Han Destanı
- Cengiznâme
- Ebumüslimnâme (Tüfekçioğlu, 2006, s. 6-16).

2.1.3. Destanların özellikleri

Destanlar, sözlü Türk kültüründe yaşanan kahramanlık olaylarının kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşmuş, genellikle adına “ozan” denilen bir kişi tarafından söylenmiş, toplumun ortak malı kabul edilmiş anlatılardır. Destanlar, toplumsal bilinç ve vicdanın kolektif ifadesi olmaları nedeniyle millî bilinç ve şuuru güçlendiren, millî dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Toplumsal bilinçle şekillenen idealler ve gelenekler, destan kahramanları tarafından ön plana çıkarılır. Bu nedenle destan, toplumun soy özelliklerini, ülkülerin, törelerin, geleneklerin, göreneklerin ve toplumsal yapıların ulusal birikimini incelemek için temel bir kaynaktır (Yetiş, 1994, s. 202). Destan, devletin yazıya geçirilmesinden önceki dönemde yaratılmış ve geliştirilmiş bir eserdir. Türk destan tarihî MÖ 12. yüzyıla kadar uzanır (Yıldırım, 1998, s. 149). Destanın oluşabilmesi için savaşlar, göçler, din değiştirmeler ve kuraklık gibi büyük olayların millî vicdanı etkilemiş olması gerekir (Karasoy, 1991, s. 38-41). Millî vicdanın dinç ve diri tutulabilmesi için de bu destanların kalıcı olması şarttır. Çünkü asırlar geçse de millî hafıza ayakta tutulmalıdır.

Destanlar bireysel ya da sınıfsal çıkarları değil, dış güçlere karşı mücadele eden toplumsal liderleri, kimi zaman olağanüstü yaratıkları ve savaşları, bireylerin ve sınıfların çıkarlarını anlatır. Toplamların kahramanlarına ve liderlerine saygı duygusunu oluşturabilmesi değöğüstü tinsel güçlerin varlığıyla ilintilidir. Çünkü saygının oluşabilmesi için korku uyandıran durumların varlığı gereklidir (Boratav, 1969, s. 37-38).

Ayrıca destan dili zengin olmalı, duygular canlandırılmalı, hayal gücü canlı olmalı, belli bir düzen korunmalı ve toplumun ruhu samimi bir dille yansıtılmalıdır. Dilin canlı olmasının yanı sıra dil varlığının da anlaşılır olması dilin, yabancı kelimelerden arındırılarak kullanılması kültürel aktarım süreci için de son derece önemlidir (Yetiş, 1994, s. 202).

Türk destanları arasında Altay Türk Şaman destanı, tanrılaştırılmış bir tarihî figürün destanına örnektir. Tarihsel araştırma perspektifinden bakıldığında, “seyahat destanları” türüne dikkat edilmelidir. Bu, bir ülkeden diğerine seyahat eden, gerçekleri ve rakamları tamamen kurgulanmış bir biçimde karıştıran bir genellemedir. Benzer şekilde, Cengiz Han'ın Doğu'nun kabilelerine karşı verdiği savaşın masalsı destanları, Süryani kaynakları ile Çin ve Yunan edebiyatında bulunan diğer destanların bir karışımıdır. Bu destanlar önce bir ya da birkaç ozan tarafından söylenmiş, halk arasında

yayılmış, sıradan tarihsel destanlar biçimini almış ve daha sonra şairler tarafından derlenip sınıflandırılmıştır. Oğuz destanı, Cengiz Han destanı, Timur destanı, Toktamış Han destanı ve Ebu Müslim Horasanî destanı Türk tarihindeki tarihî destanlara örnektir (Togan, 2019, s. 43).

2.1.4. Destanların motifleri

Destanlar köklü bir geçmişe sahiptir ve içinde doğup büyüdüğü, geliştiği milletin var oluşuna ışık tutmaktadır. Toplumun tarihi kırılma noktalarına dair savaşlar, zaferler, göçler vb. olaylardaki tutumu, destan kahramanlarının perspektifinden aktarılır. Türk destanlarının zengin motifleri de kahramanlarla(tiplerle) iç içedir. Tarihi seyir boyunca Türk milletin girdiği inanç daireleri ve buna paralel olarak değişen ve gelişen hayat tarzı da motiflerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Öyle ki İslamiyet öncesi destanlarda Şamanist unsurların etkili olduğu görülmektedir. Bu unsurlardan bazılarını değinilecektir.

2.1.5.1. Doğum motifi

Türk destanlarında görülen en yaygın destan motiflerinden biri “doğum”dur. Çocuk insanlar için soyun devamı, ailenin kurtuluşu olarak görüldüğü için insanlar yaşları ilerlemiş olsa dahi çocuk sahibi olmak istemişlerdir. Çoğu destan çocuksuzluk motifi ile başlar ve çocuğu olmayan kişiler genellikle yaşı ilerlemiş insanlardır. İhtiyar olmalarına rağmen umutlarını kaybetmeyen destan kahramanları, ömürlerinin son demleri de olsa Allah’tan bir çocuk isterler. Allah da dualarını, seslerini kabul eder ve kahramanın hanımı doğum yapar. Doğumdan sonra kadının ve çocuğun korunması gerekmektedir. Alkarısı denilen kötü ruhlardan kadını korumak için çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir. Çocuk da yine nazardan korunmak için 40 gün geçmeden insan içine çıkarılmaz. Doğumdan sonra çocuğun ailesi bu sevinçlerini yapacakları büyük bir şenlik, toyla gösterirler. Kırgızlarda buna “Centek Toyu” denilir. Gerçekleştirdikleri bu toyda gelen insanlara kırmızı renkli lohusa şerbeti dağıtılır (Jumabayev, 2006, s. 48).

Karaç-Kökül destanında destan kahramanı Kedenbay, çocuğu olduğu için büyük bir şenlik düzenler. Şenliğe gelen insanlara 60 kısrak, 60 koyun sürüsü, 700 akciğer ve sarı yağ, 70 at yavrusu dağıtır. Şenlik yedi gün sürer ve bu süre zarfında şenliğe davet edilen herkes çocuğu ailesine iyi dileklerde bulunur ve dua ederler (Kaya, 2015, s. 157).

Canış-Bayış destanındaAsılkan'ın hiç çocuğu olmaz. Hacca gittiği bir sırada Mekke yolunda Hıdır Ellez karşısına çıkar ve Hıdır Ellez ona bir çocuğu olacağını söyler. Dokuz ay dokuz gün sonra Asılkan'nın hanımı ikiz ocuk doğurur. Asılkan, 90 gün eğlence verir (Kaya, 2015, s. 92).

Oğuz destanında Oğuz'un annesi Ay Kağan, Oğuz'u dünyaya getirdiğinde Oğuz normal bir insandan daha farklı yani bir destan kahramanında olması gerektiği gibi olağanüstü özelliklerle doğar. Oğuz şöyle tanıtılır: “Bu ocuğun yüzü gök rengi, ağzı ateş rengi, gözleri ela, saçları ve kaşları siyahtır. Güzel perilerden daha çekiciydi. Bu oğul ilk sütü annesinin göğsünden içti ve ondan sonra asla imedi. Çiğ et, çorba ve şarap aradı. Konuşmaya başladı ve 40 gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı.” (Bang& Arat, 1936, s. 11).

Manas'ın doğum alametleri bir rüyada başlar. Eğer bir ocuk bir alametle doğarsa, bu onun gelecekte olağanüstü bir insan olacağının işaretidir. Anadolu'da çocukların bu işaretlerle doğduğuna dair pek çok efsane vardır.

Destanlarda mucizevi doğumlara sıkça rastanır. Örneğin, Başkurt destanlarından Singizname (Cengizname)'de Cengiz Han'ın doğumu Hz. İsa'nın mucizevi doğumunu hatırlatır. Destanda Cengiz Han, babasız bir şekilde doğar (Suleymanov vd., 2014c, s. 70-74).

2.1.5.2. Ad koyma motifi

Türk geleneğinde ad verme, doğumdan sonra çocuğu sosyal hayata hazırlamaktadır. Ad vermenin toplumda insanın kişiliğini oluşturduğuna da inanılmaktadır. Bu nedenle yeni doğan bir çocuğa gelişigüzel isim verilmez; verilen isim çocuğun geleceğini, karakterini, toplumdaki yerini ve başarısını etkileyen bir unsur olarak görülür ve bu hassasiyetle karar verilir.

Dede Korkut'ta görüldüğü üzere o günlerde, kan dkmedike hiçbir erkek çocuğa isim verilmez. Cesur bir adam için en aşağılayıcı durum isimsiz kalmaktır. Korkut Ata ona adını yiğitliğinden dolayı verir. Eski Yakutlarda ocuklukta verilen isimler gerçek isim olarak kabul edilmez, bir adama gerçek adı, yayını çekip ok attıktan yani cesaret ve yiğitlik gösterdikten sonra verilirdi. Bu ad, cesur adamın bindiği atın rengiyle ilişkilendirilirdi (Köksal, 2002, s. 47-50).

Türk destanlarında destan kahramanlarının belli bir yaşa kadar çocukları olmaz. Uzun bir sreden sonra çocukları olan destan kahramanları bu mutluluklarını,

sevinçlerini halkıyla paylaşmak için toy yapar ve bu toylarda doğan çocuklarına ad da verirler. Çocuğa ad verme gelişigüzel değil, çocuğun kişiliğine etki edileceği düşünüldüğünden dikkatle verilir. İsim vermeyeyle birlikte çocuk artık toplumun bir parçası ve bir birey olarak kabul edilir.

Çocuğa ad ya babası ya da yakın akrabalarından biri tarafından verilir. Coğunlukla da bu, toy merasiminde gerçekleşir. Maaday Kara destanında Maaday Kara'nın çocuğu olduğunda çocuğun annesi çocuğa isim vermez ve babasının gelmesini bekler. Çocuğa babası ad verecektir. Közüye destanında doğan çocuk için ad toyu yapılır ve çocuğa ad verilir (Bekki S., 2007, s. 382-384).

2.1.5.3. Evlenme motifi

Türk destanlarında ağırlıklı olarak tek eşlilik söz konusudur ancak bazı destanlarda birden fazla kadınla evlenme durumuyla da karşılaşmaktadır. Eski destanlarda kahramanlarla evlenen kadınlar efsanevi özellikler taşımaktadır ve bazen evleneceği kişileri kendileri seçmektedirler.

Kırgız Türklerinin Kız Darıyka destanında Darıyka, evleneceği erkeği kendi seçmek istemiş ve bunun için bir yarışma düzenlemiştir. Bu yarışmada kim Darıyka'yı yenebilirse kız onunla evlenecektir:

“(…)

Benimle evlenmeyi düşünen adam,
Sizlere söylenecek olan bu selam,
Güreşip, beni yıkıp, güç gösteren,
Sevdaım olur benim, onunla evlenirim.

Herkesin lâıyğı olur dengi

Bu söz, ataların sözüdür.

Maksadım, kendim gibi pehlivan bulmak.” (Türker, 2005, s. 188).

Evlilikler insan hayatının en mutlu anlarından. İnsanlar bu mutlu anlarını diğer insanlarla paylaşmak ister. Bunun için de düğün yapılır ve düğüne gelen insanlara ziyafet verilir.

Yarlık Bey, Karman ile Sermesen Bey destanında Kara Abız'ın güzel mi güzel bir kızı vardır. Bu kız evlilik çağına gelmiş ve kızın talipleri de vardır. Kız babası kendisine gelen tekliflerden birini kabul eder ve kızının evlenmesine razı olur. Yedi gün yedi gece sürecektir bir düğün yapılır:

“(…)

Kara Abız razı oldu

Kızı vermeye.

Halkı sonra, ey, başladı

Kaynamaya.

Masal desen masal değil,

Düğün başladı.

Yedi gün yedi gece o

Boyunca sürdü.” (Suleymanov vd., 2014c, s. 326-327).

Türk destanlarında beşik kertme tipi evlilikler görülmektedir. Çocuklar daha doğar doğmaz kertme yapılır ve büyüdüklerinde evlenmeleri sağlanır. Kertme genellikle erkek çocuğun kız çocuğun kulağını ısırmasıyla gerçekleşmektedir. Başkurt destanlarından Alpamişdestanında bu görülmektedir:

“(…) Ardından çok geçmeden, Büler Han’ın bir kızı doğar ve o da büyük bir mutluluk yaşar. Hemen tüm halkı çağırıp bir ziyafet verir. Bu iki han, çocuklarının doğumu nedeniyle birbirlerine danışarak, "Birimizin oğlu, birimizin kızı var; neden dünür olmasak?" derler. Tam bu sırada, Küçük Altan, beşikteki Barhın’ın kulağını dişleyerek nişan takar ve beşik düğününü yaparak bu geleneksel bağları kurarlar.” (Suleymanov vd., 2014a, s. 331).

Manas destanında, geleneksel uygulamaları takip eden evlilikler ve geleneksel uygulamaları takip etmeyen birkaç kadınla yapılan evlilik vardır. Bu duruma Dede Korkut hikâyelerinde de rastlanır. Kam Püre'nin oğlu BamsıBeyrek hikâyesinde Dede Korkut kız kardeşini sorduğunda DelüKarçar kız kardeşi Banı Çiçek için “Dede, bin aygır, bin erkek deve, bin koç, bin köpek, bin pire getirin bana, der.” (Genç vd., 2014, s. 438).

2.1.5.4. Ölüp dirilme motifi

İnsanın hayatının sona ermesi anlamına gelen ölüm istisnasız bütün canlıların başına gelmiş ve gelecektir. Ölümden kurtuluş yoktur. Ölüm gelip çattığı zaman insanlar bu durumdan derinden etkilenmiştir. Ölümün yaklaşması sonucu insanoğlu ölümden kaçamayacağını bildiğinden ölüme hazırlık yapar ve toplumsal kültürüne göre bazı geleneksel uygulamalar, ritüeller gerçekleştirirler.

Ölüp dirilme, Türk destanları arasında bilhassa Altay Türk destanlarında görülen bir motiftir. Destan kahramanlarından biri bir şekilde ölür ve ölen kişinin ailesinden biri veya yakın arkadaşları ölüyü tekrar diriltirler. Ölü diriltme destan kahramanları tarafından genellikle bir nesneyle yapılmaktadır. Bu nesne, bazen bir örtü, bazense bir kaval olur. Kögüdey Kökşin ile Boodoy-Koo, Kan-CeerenAttu Kan-Altın, Kan-Kapçıkay adlı destanlarda ölü dirilte motifinin görüldüğü Altay destanlarındandır (Dilek, 2007b, s. 346).

Altay Türk destanlarından Ölöştöy destanında Ölöştöy ölür ve Ölöştöy'ün çocuğu büyüdüğünde ölen babasını diriltir:

“Kemikleri çekip çıkardılar,
Ufakları yoktu.
Ufak kemikleri getirin, diye,
Canlılara emrettiler. İhtiyar kadın aşağı bakıp,
Etrafı inceledi.
Kemik götüren canlıların
Ölenleri olsa da,
Dirilerine emretti.
Hemen gidip getirin" dedi.
Akarsuyun çamurunu alıp,
Şekil verip ete benzettiler.
(...)
Can verilince
Kemikleri gerildi,
Çamur bedeni ısıttı...
Çamur damarlar birleşti,
Canlanmaya başladı.” (Dilek, 2007b, s. 198-199).

Yine Ölöştöy destanında Erkin-Koo ve Caara-Çeçen evlenmiş ve Caara-Çeçen'in kendisine büyü yapılmış ve bu büyü'nün etkisiyle kocası Erkin-Koo'yu öldürmüştür. Daha sonra Caara-Çeçen'inErkin-Koo'dan bir çocuğu olur. Caara-Çeçen doğan çocuğa Kan-Mergen ismi verir ve çocuk büyür ve ölen babası Erkin-Koo'yudiriltir:

“Kemikleri çekip çıkardılar,
Ufakları yoktu.
Ufak kemikleri getirin, diye,

Canlılara emrettiler.
İhtiyar kadın aşağı bakıp,
Etrafı inceledi.
Kemik götüren canlıların
Ölenleri olsa da,
Dirilerine emretti.
Hemen gidip getirin" dedi.
Akarsuyun çamurunu alıp,
Şekil verip ete benzettiler.
(...)
Can verilince
Kemikleri gerildi,
Çamur bedeni ısıttı...
Çamur damarlar birleşti,
Canlanmaya başladı,
Erkin-Koo derin bir nefes çekti,
İki gözünü açtı.”(Dilek, 2007b, s. 198-199).

Altay Türklerine ait olan Katan-Kökşin destanında ölü diriltme motifine rastlanmaktadır. Katan-Kökşin’in ağabeyi ölmüştür ve ağabeyi ölen Katan-Kökşin yaptığı bazı ilaçlar ve getirdiği kaynak sularıyla ölen ağabeyini diriltir.

“(…)
En sonunda Katan-Mergen
Çeşit çeşit ilaç yaptı,
Katan-Kökşin'i tedavi etti,
Pınar suyundan getirip
Ağabeyini yıkayıp, içirdi.
Ağabeyi Katan-Kökşin
İlk hâlinden on kat iyi,
Eski hâlinden iki kat iyi
İki ayağının üstüne durdu,
Yüzünü, başını sıvazladı
Ne kadar çok uyumuşum? dedi,
Kim uyandırdı? dedi.” (Dilek, 2007b, s. 294-295).

Onun dirilişinde de kahramanın sağlığında olduğu gibi fantastikanın gücü ön plana çıkar. Fantastika destanın vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü destan bir tarih kitabı değildir. Her motifi, her destan tipini tarihsel bir figür olarak görmek yanlış olur. “Ölüm ve diriliş” motifi Orta Türk destanlarında vardır ve mitolojide daha da yaygındır. Bu motif, Şamanist inançlar ve İslami spekülasyonlarla beslenen bir soyun ürünüdür (Köksal, 2002, s. 53-58).

2.1.5.5. Kırklar motifi

Türk destanlarında ön plana çıkan motiflerden biri de sayı motifidir. Üç, yedi, kırk gibi sayılar sistematik şekilde destanlar başta olmak üzere sözlü anlatılarda karşımıza çıkan başlıca sayı motiflerindendir. Oğuz Kağan doğduktan tam kırk gün sonra yürümeye ve dile gelmeye başlar. Kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibidir (Bang& Arat, 1936, s. 11).

Türk destanları başta olmak üzere diğer halk anlatılarında da kırk motifi önemlidir. Kahramanların kırk yoldaşı vardır, bir savaşa giderken bu kırk yoldaşı yanında gider, kadın kahramanların yanında kırk kız bulunur.

Geçiş dönemlerinde de kırk motifinin oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülür. Yeni doğmuş olan çocuk nazar değmemesi için kırk gün dışarı çıkarılmaz ve kimselere gösterilmez. Bebek hassas olduğu ve koruma ihtiyacı duyduğu için bebeği koruma düşüncesi tüm toplumlarda var olan bir ortak düşüncedir. Yine kırk gün kırk gece düğün yapmak, ölünün kırkıncı gününde çeşitli ritüeller gerçekleştirmek de Türk halk kültürünün destanlara yansıyan gelenekleri arasındadır.

Kırgızların Kurmanbek destanında Kurmanbek’in hanımı kırk yaşındadır ve çocuğu yoktur. Canıl Mırza destanında Canıl evlendiğinde kırk gün düğün yapılır (Kaya, 2015, s. 86).

Başkurt Türklerinin Tahir ile Zühre destanında Tahir ile Zühre doğduktan 40 gün sonra beşik kертmesi yapılır. Başkurtlarda ölenin ardından kırk gün geçtikten sonra “kırk gün duası” edilir:

“(…)

Küçük oğlu Sultan’ın,

Çok değilmiş öleli.

Onun kırk gün duasına

Bütün halk gelmiş imiş.

Hayvan kesilmiş aşı, yemeğe.” (Suleymanov vd. 2014d, s.156-157).

Kazak Türklerinin Kırım’ın Kırk Bayırı destanının Kındırbay Oğlu Koblandı bölümünde Koblandı’nın bir çocuğu olduğunda çocuğu için toy düzenleyip kırk gün boyunca eğlence düzenler:

“(…) Kadınlar: Çocuklarınız çok yaşasınlar, hayırlı olsun deyip hayır dualarını verirler ve çıkıp giderler. Bundan sonra Kındırbay on gün oyun, kırk gün eğlence düzenler” (Sengirbayev, 2007, s.755).

Kazakların Kambar Batır destanında zengin biri olan Azimbay kızının düğününü yapar ve biricik kızı Nazım’ın düğün şöleni 40 gün sürmüştür:

“(…)

Azimbay üzülp kaygılanıp

Az olmanın derdi böyleymiş diye

Aklı başından gitti, ne yapacağını şaşırıp

Kalmukların zorlamasına dayanamayıp,

Yüreği kısıldı çok korkup

Dokuz adamı hediyelerle yolladı,

Kambar’a gidin, selamımı söyleyin,

Kırk gün kırk gece düğünüm var deyin,

Halka da bu haberi duyurdu.”(Türkmen & Arıkan, 2011, s. 203-204).

Türk destanlarında karşılaşılan motiflerin başında “kırk yiğit ve kırk kız vardır. Destan kahramanlarının yanında devamlı kırk yiğidi vardır. Bu kırk yiğit destan kahramanlarının katıldığı savaşlarda, eğlencelerde hep yanlarındadır. Destanlardaki bey eşlerinin ve kızlarının yanında devamlı kırk kız vardır. Kazak Türklerinin Köroğlu destanındaki Kıyssa Gavazhan anlatmasında Gavazhan ile Juldızay evlenirler ve bunların düğün töreninde gelin ile damada 40 kadın eşlik eder (Arıkan, 2007a, s. 668).

2.1.5.6. At motifi

Türklerde at, önemli bir hayvan olarak görülür. Göçebe bir hayat yaşadıkları da düşünüldüğünde atın önemi daha da artmakta ve anlaşılmaktadır. At, Türk destanlarında kahramanın hep yanıbaşındadır. Onunla var, olur onunla yok olur. At, kahramanın en büyük yardımcılarında biri olarak kabul edilir. Köroğlu’nun Kırat’ı, Battal Gazi’nin Aşkar’ı bu duruma örnek olarak verilebilir.

Çin ve Bizans kaynaklarına göre Türkler tarih sahnesine atla birlikte çıkmışlardır. Atın ilk evcilleştirilmesinden yararlanarak hareketli bir yaşam tarzı geliştirdiler ve geniş ufukları keşfetmeyi ve onlara hükmetmeyi başardılar. Atlı kavimler akınları bu hâkimiyetin belirleyici bir unsuruydu. Türklere yiyecek, giyecek ve barınak sağlayan, yeni kıtalar keşfetmelerini ve fethetmelerini sağlayan bu canlılar, sosyal hayatlarında da insanların kardeşleri ve yoldaşlarıydı. Devlet sisteminin etik ve estetik değerleri, ekonomik hayat, şölen, av, oyuncak ve ölü aşılama gibi ritüellere dayalı gelenekler, fikir dünyası ve dil sanatları atlarla birlikte sunulur (Çınar, 2000, s. 97-108).

Türk destanlarında bir kahramanın en sadık dostu atıdır. Bir kahramanın iyi bir atı varsa, zorlukları yarı yarıya azalır. Sadece bir atla savaşa ya da ava gidilebilir. Bir çocuğun eğitimindeki ilk eğitim ata binmektir. Kahramanlar, rastgele ata binmezler. Destan kahramanının atı da, özel meziyetlere sahip olan cins atlar arasındadır. Kimi zaman sahip olduğu olağanüstü özelliklerle kahramanın hayatını kurtarır, mekânlar arası geçiş yapar, engelleri/tuzakları önceden haber verir (Köksal, 2002, s. 64).

Köroğlu destanında “Kır At” Köroğlu’nun en sadık ve en yakın arkadaşı ve dostudur. Maaday Kara destanında Maaday Kara kendi atına Kara Kaltar adını koymuş ve yine destan kahramanının en yakın arkadaşıdır Kara Kaltar. Kırgızların KurmanbekdestanındaKurmanbek’in babası Teyitbek’in en sevdiği hayvanı Teltoru adlı atıdır. Teyitbek’ten oğlu bir savaşa katılmak için Teltoru’yu ister fakat Teyitbek atı vermez ve Kurmanbek de katıldığı savaşta ölür. Kurmanbek’in ölümü destanda babasının ona atını sevmemesine bağlanır (Akiyev, 2013, s. 100-139).

Dede Korkut’ta, 16 yıldır zindanda olan Bamsı Beyrek, kendisini bekleyen ata “Kardeş derim, kardeşten öte” diye seslenir. Oğuz Kağan’ın destansı şiiri, Oğuz’un çocukluğundan beri nasıl ata bindiğini ve güttüğünü anlatır(Aslan, 2003, s. 342).

Ayrıca Türk destanlarında ölümlerin arkasından verilen ölü yemeğinde kurban edilip eti dağıtılan hayvanlar arasında koyun ve ineğin yanında at da yer almaktadır.

2.1.5.7.Rüya motifi

Rüya insanın uyku halini anlatan bir kavramdır. Rüyalar insanın yaşadıklarından, çevresinden izler taşımaktadır. İnsanlar geçmişten beri rüyalar üzerinde düşünmüş ve rüyalardan belirli anlamlar çıkarmaya çalışmışlardır. Bundan

ötürü rüyalar insanların hayatlarına yön vermiş ve zamanla rüyaları yorumlayan kişiler dâhi ortaya çıkmıştır.

Türk destanlarında rüya motifi, destan kahramanının hayatına, amaçlarına ulaşmasında rol oynamaktadır. Bazen rüyada kendilerine uzun zamandır bekledikleri çocuk müjdelenirken bazen evlenecekleri kişileri rüyasında görmüşler bazen görülen rüya ölümün habercisi olmuş bazen de destan kahramanı ölüme giden yoldaki tuzakları görüprüyadaki anlamın sırrına ererek tuzaklardan kurtulmuştur.

Destan kahramanları çeşitli rüyalar görmekte fakat bunların ne anlama geldiklerini bilmemektedir. Bu sırada kahramanın yanındaki eşi, arkadaşları veya çevresinden biri destan kahramanının rüyasını yorumlar ve kahraman izleyeceği yolu ona göre çizer.

Kazakların Bazar Batır destanında Bazar'ın hanımı Bazar'ı düşman eline düşmeden önce rüyasında görür ve eşini bu konuda uyarır (Jumadilova vd., 2015, s. 134).

Kazakların Karkabat destanında Karkabat uzun zamandır çocuksuzdur, bir gün rüyasında ağaçtaki bir meyveyi görür ama meyveye bir türlü ulaşamaz. Rüyadan sonra hanımı hamile kalır fakat Karkabat çocuğunu görmeden vefat eder(Bashenova, 2007, s. 140-141).

Rüya, Türk destanlarında çeşitli vasıflarla kullanılmıştır. İnsanlar her zaman rüyalardan çeşitli anlamlar çıkarmışlar, kimi zaman da rüyaları ilahî bir mesaj olarak yorumlamışlardır. Rüyalar destan anlatılarının gelişimine, içeriğine etki etmiştir.

Başkurt destanlarından Koblan Batır destanında bir ömür çocuksuz yaşayan Minhılıv'a çocuk müjdesi gördüğü rüyada verilir:

“(…) Kocakarı Minhılıv, bu üzüntülü haldeyken evden çıkmış ve yolda bir rüya görmüş. Rüyasında bir evliya ile karşılaşmış. Ona ikiz çocuğun olacak, demiş. Minhılıv sevincinden geri evine dönüp gelmiş.”(Suleymanov vd. 2014d, s. 55).

Kazakların Kubikul destanında destan kahramanı Kubikul, evleneceği kızı daha yedi yaşındayken rüyasında görmüştür. Bozcigit destanında, destan kahramanı Bozcigit, bir hanın kızını birkaç defa rüyasında görmüş ve en sonunda onu aramaya gitmiştir (Aça, 2002, s. 275-280).

2.1.5.8.Peri kızı motifi

Güzelliği ile ön plana çıkan peri kızı motifi, halk anlatıları içinde çoğunlukla masallarda yer almaktadır. Bununla birlikte çalışmamızın örneklem metinleri arasında Genellikle özellikle Kazak ve Kırgız destanlarında peri kızlarına rastlanmaktadır.

Kırgız destanlarından Kurmanbek destanında Teyitbek'in hanımı Zulayka bir peri kızıdır. Teyitbek'in eşi Zulayka'nın peri olmasına rağmen de çocuk sahibi olamaması dikkat çekicidir. Eşi Teyitbek de çocuk sahibi olmak için başka kadınlarla evlenmiştir (Kaya, 2015, s. 205).

Kırgız destanlarından Coodarbeşim destanında Coodarbeşim, bir peri kızı olan Nurperi'le evlenmek istemekte fakat Nurperi ile evlenebilmesi kayınpederinin bazı imtihanlarından başarıyla geçmesine bağlıdır. Coodarbeşim de peri kızı Nurperi ile evlenmek amacıyla sırayla Ak Dev, Sarı Döö, Kök Döö, Kara Döö ve Şadı Döö'yü öldürdükten sonra çok istediği Nurperi ile evlenmiştir (Alimova, 2017, s. 196-197).

Kazakların Kırım'ın Kırk Batırı destanının "Asankaygı, Togan, Asat" bölümünde Asan, denizden çıkardıkları bir sandıktan çıkan bir peri kızıyla evlenmiştir. Köroğlu destanının "Hıykayat Köruglı" anlatmasında Köroğlu, Kafdağı padişahının kızı Ağajünisperi, Hindistan'dan gelen Miskalperi ve İranbağ'dan gelen Gülnarperi ile evlenmiştir (Arıkan, 2007a, s. 342). "Kıyssa Gavazhan" anlatmasında Köroğlu'nun evlatlığı olan Gavazhan'ın, Kafdağı'ndaki Ahmer padişahının kızı olan Kunduzay peri ile evlenmiştir (Arıkan, 2007b, s. 680). Kırım'ın Kırk Batırı destanının "Anşıbay Batır" bölümünde Anşıbay'ın yanına gelen kuğu kılığına girmiş bir peri kızları onunla evlenmek istediklerini söyler:

"(...) O Müslüman peri padişahının biricik kızıdır. Ben kâfir padişahının peri kızıyım. Kaç yıldır, senin burada yaşadığını biliyoruz; hep görüyorduk. Senin yiğitliğine hayran oldum, seninle evlenmek istiyorum. Eğer o Müslüman peri padişahının kızı seninle evlenecekse ben de seninle evleneceğim, diyerek kanatlarını çırpıp." (Türkmen & Arıkan, 2007, s. 24).

2.1.5.9. Kız kaçırma motifi

Aileolma yolunda ilk adımın atıldığı evlilik müessesesi toplumsal kabuller neticesinde farklı şekillerde kurulur. Türk toplumunda geçmişte yaygın olan görücü usulü ile evlilikler günümüzde yerini daha çok genç çiftlerin birbirini tanıyarak evlenmesine bırakmıştır. Bununla birlikte kimi zaman ailelerin karşı çıkması başta

olmak üzere maddi ya da manevi çeşitli sorunlar sebebiyle kız kaçırma yoluyla gerçekleştirilen evliliklere de rastlanmaktadır.

Kız kaçırma yoluyla yapılan evlilikler, Türk destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Altay destanlarından Erke-Koo destanında Erke-Möndör, evlenmek istediği Ködügey Mergen'in kızı ile iki gün konuşmasına rağmen onu bir türlü ikna edemez ve sonunda kızı kaçırmaya karar verir:

“(…)

Ködügey Mergen'nin kızının yanına

Erke Koo giriverdi

İki gün konuştu

Kız bir türlü anlaşmaya varmadı

Gece yarısı Erke Möndör

Kızı alıp gitti” (Dilek, 2007b, s. 61).

Başkurt destanlarından Targın ile Kujak destanında kız kaçırma motifine rastlanmaktadır. Fakat bu kız kaçırma zorla değil kızın da istemesiyle olmaktadır. Targın ile Akyunus birbirini seven iki âşıktır. Akyunus'un babası evlenmelerine izin vermez ve Targın ile Akyunus aralarında anlaşıp beraber kaçarlar:

“(…)

Ben Targın'ım, kendime layık kız aramaktayım, diye cevap verir.

Ben ise Aksahan'ın kızı Akyunus'um. Ben layık isem, bana sen layıksın, demiş kız.

Targın yine döndüğünde, bunlar çadırları kurmuş oturmaktadırlar. Targın gelmiş ve Han'a şu sözleri söylemiş:

Kızın Akyunus'u bana verirsen, ben kabul ederdim, der.

Hayır, ben böyle azgın birine kız vermem, diye kesip atmış.

Targın gidip bunu Akyunus'a söyler. Sonra kaçalım, diye dayanışma yaparlar bunlar.” (Suleymanov, vd., 2014b, s.549).

2.2. Geçiş Dönemi

İnsanlar yaşamları boyunca belirli biyolojik ve sosyal evrelerden geçerler. Ritüellerin özellikleri toplumdan topluma değişir ancak amaçları ve özleri aynı kalır. Üç ana geçiş dönemi doğum, evlilik ve ölümdür. Bu dönemlerin her biri kendi içinde çeşitli alt dallara ayrılır ve birçok gelenek, ritüel ve tören içerir. Bu şekilde geçiş dönemi ait

olduğu toplum tipine göre yönetilir ve bireyin yeni statüsü tanınır. Bir durumdan diğerine geçerken zararlı etkilere maruz kalabilecek bireyler, dinî ve büyüsel uygulamalarla tehlikelerden korunur ve yeni statüleri kutsallaştırılır (Örnek, 1988, s. 131). Geçiş dönemi, insanın manevi anlamda bir önceki aşamadan farklı bir boyuta ulaştığı bir ilerleme dönemidir.

Geçiş dönemi sayesinde insan önceki konumunu aşabilmektedir. Geçiş ayinleri kavramını literatürde ilk kullanan Arnold van Gennep, ayinlerin tanımı üzerine araştırmalarını yoğunlaştırırken elde ettiği verileri tasnifli bir çalışmaya tâbi tutmuş ve “Geçiş Ritleri” adlı eserinde bu ayinleri geçiş dönemleri bağlamında sınıflandırmıştır. Gennep, tüm toplumlarda bireylerin yaşamlarının bir geçiş süreci içinde yapılandırıldığını ve organize edilen ritüellerde büyük benzerlikler olduğunu, bunların çoğunun “geçiş ayinleri” ile aynı sistematik şemaya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu şema üç farklı ritüel aşamasından oluşur: Ayrılma, geçiş ve bütünleşme (Gennep, 2022, s. 6-10).

Ayrılma aşaması bireyin önceki durumundan ya da statüsünden ayrılmasını sembolize eder ve arınma, saç kesme ve sakatlama gibi bir dizi ritüel aracılığıyla gösterilir. Geçiş/ikileşme aşamasında birey eski ve yeni statülerinden tamamen bağımsız hâle gelir. Entegrasyon ritüelleri ise sınırları kaldırır ve yeni statünün faydalarını bireye ve topluma entegre eder. Gennep'e göre doğum, evlilik ve ölüm ilkel toplumlarda kutsalın merkezinde yer alır. Bu sosyal geçiş süreçleri büyüsel ve dinî ilkelere dayanır, özel geçiş dönemleri şeklini alır ve ritüellerle karakterize edilir (Gennep, 2022, s. 8).

Gennep, “doğum, sosyal ergenlik, evlilik, babalık, rütbe yükselmesi, mesleki uzmanlık ve ölümü” bireyi bir varlık durumundan diğerine taşıyan ritüelleri içeren yaşam geçişleri olarak tanımlamaktadır. Geçişin varış noktası sabit olduğundan, her geçiş aslında benzer bir temayı gizler. Geçişler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, yukarıdaki üç geçişin yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Bunun temel nedeni, her üç geçişin de her yaştan ve cinsiyetten bireyi kapsamasıdır. Yaşam geçişlerinin doğaüstü bir şekilde gerçekleşmesi toplumun destan karakterlerine olan ihtiyaçlarıyla da ilintilidir. Çünkü beklenen ilahi bir yardım ve doğaüstü bir olaydır (Karaaslan, 2011, s. 6).

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, Türk halk anlatılarında büyük öneme sahiptir. Dopumun her aşaması zengin ritüellerle taçlandırılırken çocuksuzluk da bir o kadar korkulan, olumsuzlanan bir durum olarak karşımıza çıkar. Dede Korkut

hikâyelerinden başlayıp Türk destanlarının geneline bakıldığında çocuğu olmayan erkek ve kadının diğer aileler ve toplum tarafından hor görüldüğü ve aralarına alınmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu da çocuk sahibi olmanın toplumsal yapıdaki önemini açıkça işaret etmektedir.

Doğumun bu kadar önemli olması, onu pek çok ritüel ve büyüsel işlemle çevrili bir geçiş dönemi hâline getirmektedir. Kadınlar kendilerini ve hamile çocuklarını korumak ve süreci yönlendirmek için birçok yasağa, dinî ve büyüsel prosedüre uymak zorundadır (Örnek, 1988, s. 105). Nazar boncukları, dua ve muska taşımak başta olmak üzere gerçekleştirilen çeşitli ritüellerle doğum sonrası gerek anne gerekse bebek olumsuz doğaüstü varlıklar başta olmak üzere her türlü kötülükten korunmaya çalışılır.

Evlilik, iki gencin hayatlarını paylaştığı, yeni bir ailenin temellerinin atıldığı ve aile üyeleri arasında akrabalık ilişkilerinin kurulduğu üç önemli geçiş aşamasından ikincisidir. Evlilik, hem evlenen kadın hem de erkek için hayattaki kapılardan biridir. Bu nedenle, çiftleri çeşitli felaketlerden korumak, kutsamak ve kurdukları aileyi güçlendirmek için evlilik etrafında bir dizi ritüel ve uygulamalar yapılmaktadır.

Ölümünden sonra yaşama inanan topluluklar için insan hayatının somut sonu olan ölüm, kendi başına bir son değil, ölen kişi için bir geçiş dönemidir (Boratav, 1984, s. 194). Bu nedenle ölen kişiye zorlu yolda eşlik etmek ve geçiş sürecini kolaylaştırmak için uygulamalar vardır, böylece ölen kişi geçiş sürecinde yalnız kalmaz. Ölen kişinin geçiş sürecinde yalnız kalmaması sağlandığına inanıldığı için de ölünün rahat bir şekilde diğer dünyaya gittiğine inanılır. Yalnız bir şekilde öbür dünyaya göç eden kişi diğer tarafta rahat olmaz ve acı çekeceğine inanılır.

2.3. Ritüel

Yarattığı etkiler nedeniyle toplumun temel itici güçlerinden biri olan ritüel terimi, anlatıcılar ve dinleyiciler için anlaşılması çok kolay, ancak tanımlanması oldukça karmaşık bir kavramdır (Cohen, 1999, s. 7).

Sosyal bilimlerin birçok alanında ele alınan ritüeller, kullanıldıkları disipline göre farklı anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla, folklor, antropoloji, sosyoloji, psikoloji vb. alanlardaki ritüel tanımları temelde benzerlik gösterir tartışmanın odak noktası oldukça farklıdır. Bu durum, "Ritüel nedir?" sorusuna yanıt vermeyi zorlaştırmaktadır. Ritüelin başlangıçta ilkel toplumların bir özelliği olarak görülmesi ve diğer disiplinler tarafından modern toplumlara odaklanması nedeniyle geri plana atılması, ritüelin

zaman içinde sadece antropolojiyle özdeşleştirilen bir kavram hâline gelmesine yol açmıştır. Ancak modern toplumlarda ritüelin ortadan kalkmadığı, aksine bu dinamiklerin toplumun varlığını sürdürebilmesi için yeni formlarda varlığını devam ettirdiği görülecektir (Karaman, 2010, s. 227-228). Bu ritüellerin yeni formlarda ortaya çıkması insanların geçmişten gelen doğaüstü varlıklara inanma isteğinin de bir göstergesidir.

Tarihi süreçte yer alan bütün toplumlar tabiata kendine göre bir şekil veya görünüş vermiştir. Doğayı özel bir duruma getirmişler, kurallar ortaya koymuş ve gerçekliği kendilerine göre yorumlamışlardır. Eski veya yeni bütün toplumlar hayatın doğal akışının bir parçası olarak kabul edilen doğum, ölüm gibi olguları ritüellerle, uygulamalarla yeni bir şekilde tekrar etmişlerdir.

Ritüel ve kutsal arasında yakın bir ilişki gören Durkheim için kutsal yalnızca tanrılar ve ruhlardan ibaret değildir. Bir kaya, bir ağaç, bir su kaynağı, küçük bir taş, bir tahta parçası, bir ev, kısacası her şey kutsal olabilir. Gerçekte, bir dereceye kadar kutsallık içermeyen hiçbir ritüel yoktur (Durkheim, 2005, s. 56). Durkheim'ın kutsala bakışında ritüel, kutsala giden yolculukta bir araçtır ve kutsalı özünde barındırır.

Durkheimritüelleri kutsal ve seküler alanlar temelinde kategorize ederek kutsalı seküler olandan ayırmak için yapılan ritüelleri negatif, bireyi kutsala bağlayan ritüelleri ise pozitif olarak adlandırır. Negatif ritüeller bireyi din dışı unsurlardan uzak tutarken pozitif ritüeller kutsalla arasında bir bağ oluşturur. Bu açıdan bakıldığında negatif ve pozitif olarak adlandırdığı bu ritüeller toplumsal yapıda iç içe geçmiş ve hatta biri diğeri doğurmuştur. Bu ayrımın yapılmasının destanların oluşumuna da doğrudan etki edeceği unutulmamalıdır (Durkheim, 2005, s. 357-369).

Bu sınıflandırmaya benzer şekilde Ziya Gökalpda kutsal ve seküler arasında bir sınıflandırma yapmıştır. Ona göre insanın kutsala yaklaşabilmesi için öncelikle kirletici eylemlerden arınması gerekir. Gökalp, bu tür eylemleri olumsuz ritüeller olarak adlandırırken insanları kötülüklerden arındıran ve kutsalla iletişimi sağlayan ritüelleri ise “olumlu ritüeller” olarak adlandırmaktadır. Arınmayı sağlayan bu olumlu ritüeller de kahramanların kendini bulma serüvenlerine olumlu katkıları olacaktır (Gökalp, 1981, s. 51).

Ritüeller, kültürden etkilenir yani kültürel etkilere açıktır. Ritüeller değişmez durumlar, olgular değildir. Toplumsal ve sosyal pek çok durum, olay ritüellerde kendini gösterir ve bu uygulamalar ve ritüeller zamana, koşullara göre değişmektedir. Bu değişim ileriye dönük ya da geriye dönük olabilir. Toplumlar ritüellerin ilk şeklini

korumaya çalışır ama bireylerin çevresi ve toplumun kendisinden kaynaklı olarak bunu korumaları zordur (Durkheim, 2005, s. 434-455).

Durkheim, ritüelin toplumsal yapıları pekiştirme işlevine dikkat çekmekte ve ritüelin toplumun hayatta kalması için gerekli olduğunu düşünmektedir. Bir grubun tüm üyelerini harekete geçiren ortak duygular, her zaman aynı şekilde tekrarlanan belirli hareketler biçiminde dışa vurulur. Ritüel, sosyal grupların kendilerini düzenli olarak yeniden teyit etmelerinin aracıdır. Sosyal grupların bir araya gelerek yaptıkları bu ritüeller, dayanışma ve birbirinden kuvvet alma duygusunun da tatmin edilmesini sağlayacaktır (Durkheim, 2005, s. 434-455).

Ritüeller toplumun ayakta kalmasında rol oynamaktadır. Toplumun ayakta kalmasında sadece ritüellerin var olması yetmez aynı zamanda bunların uygulanması, tekrarlanması ve süreklilik kazanması gerekmektedir.

Ritüel, toplumun düzenli olarak kutsala tapınmak için bir araya gelmesini sağlayarak uzlaşma ve bütünleşme olduğunu savunmaktadır. Müzik, şarkı ve büyü gibi ritüele eşlik eden kolektif bilinç unsurları “kolektif duygusal heyecanı” ve “kolektif coşkuyu” ortaya çıkarmakta ve güçlü bir kolektif içgüdü yaratmaktadır (Smith, 2007, s. 26). Kolektif kimlik grubun devamlılığı için gereklidir. Kolektif doğaları sebebiyle ritüeller grup bilinci yaratmanın en önemli araçlarından biridir. Böylece ritüeller sosyal bağları güçlendirir, sosyal bütünleşmeyi sağlar ve bireyin gruba aidiyetini pekiştirir. Ritüeller kalıplaşmış davranış kalıplarının tekrarına dayalı bir karaktere sahiptir ve geçmiş ile gelecek arasında bir kanal görevi görür. Bu şekilde grup üyelerinin birlik duygusu pekiştirilir (Murtezaoğlu, 2012, s. 345). Ritüeller birlik duygusunu oluşturduğu gibi bireylerin de birbirlerine dayanak olmalarını sağlar.

Ritüellerin kolektif coşkuya neden olan özelliklerinin altını çizen And, ritüelleri kolektif, harekete geçirici, kışkırtıcı, koruyucu ve yeniden yapılandırıcı olarak tanımlar. Ritüelin amacı ne olursa olsun, amacı sosyal bağları güçlendirmek ve bir ortaklık duygusu yaratmaktır. Ona göre, çevrelerini anlamaya çalışan ilkel insanlar geleneksel bilgiye, yani kendi bilimlerine sahiptir (And, 2003, s.308). Başka bir deyişle, bilim ve din insanlığın başlangıcından beri var olmuştur. Ancak her birinin kendine özgü bir işlevi vardır. Dinin işlevi psikolojik ve sosyaldır (Morris, 2004, s. 238). Bilim ve dinin insanoğlunun var oluşundan beri olmaları onların insan hayatı için vazgeçilmez olduklarının göstergesidir (And, 2003, s.308).

Malinowski ayrıca mit ve ritüelin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü miti ritüelden, sosyolojiden ve hatta maddi kültürden ayırmanın

mümkün olmadığını göstermiştir. Mitlerin işlevini açıklarken, onları çeşitli fenomenleri - doğal fenomenler, inançlar, büyü ve ritüeller - temellendiren unsurlar olarak görür (Malinovski, 1998, s. 155).

Ritüeller, toplumsal bozulmanın önündeki etkenlerden bir tanesidir. Birey toplumdan öğrendiklerini benimseyip uygular ve toplumda birlik ve bütünlük oluşur. Bu sayede kültürel geçişler, bireylerde çok sarsıntı olmadan gerçekleşir.

Geçiş törenleri bireylerin tabiatı anlamaları ve kendilerini bulmaları için bir reçete gibidir. Geçiş dönemleri sayesinde bireyler yeni oldukları bu dünya hakkında bilgi edinip nasıl davranmaları gerektiğini bilirler.

Turner'ın biçimsel süreç analizinin babası olarak adlandırdığı Arnold vanGennep, ritüel süreçlerin sosyal dinamiklerini tartışırken, bireyin yaşamının bir durumdan diğerine geçişlerden oluştuğunu düşünür. Ona göre ritüel, özellikle yazılı olmayan toplumlarda kültürel yaşamın önemli bir parçasını oluşturan geçişlere eşlik eden ve bu geçişleri tanımlayan bir süreçtir (Özbudun, 1997, s. 21). Eylemlerin bir ritüelle ilişkilendirilerek yapılması toplum üyelerini de ikna süreçlerine kolaylıkla götürecektir (Turner, 2018, s. 173).

Günümüzde ritüel kavramı genellikle geçmişe ait bir eylem biçimi olarak görülmektedir. Ancak ritüeller sadece geçmişin bir parçası değil, aynı zamanda geçmiş ile gelecek arasında bir köprüdür. Bu nedenle, ritüeller bir şekilde çağdaş toplumların sosyal yapısıyla bağlantılıdır ve toplumlar kültürel dönüşümlerle birlikte ritüelleri de dönüştürmüştür.

3. TÜRK DESTANLARINDA GEÇİŞ DÖNEMİ RİTÜELLERİ(KIRGIZ, BAŞKURT, KAZAK VE ALTAY)

3.1. Kırgız Destanlarında Geçiş Ritüelleri

Destan geleneğinde Kırgızistan, Türk boyları arasında ilk akla gelen kavimlerden bir tanesi olarak görülmektedir. Kırgız destan geleneği konu bakımından Fars ve Arap edebiyatından beslenir. Bu eserlerin içinde dinî ve kahramanlık eserleri de yer almaktadır. Tarih boyunca atalarının ideallerini, dünya görüşlerini ve inançlarını yansıtmışlardır. Korunmaları açısından sözlü geleneğin en önemli ürünlerinden biridirler (Alimanov, 2010, s. 15). Özellikle Kırgızların Manas destanı ayrı bir öneme sahiptir. Öyle ki destan günümüzde bile hâlâ söylenmekte ve yazılmaktadır.

Kırgız Türklerinin geçmişten günümüze getirdikleri unsurların zenginliği ve genişliği Kırgız edebiyatına da yansımıştır. Kırgız edebiyatının zengin çeşitliliği içinde öne çıkan önemli bir unsur destanlardır. Kahramanlık destanları arasında Manas, Semetey, Seytek destanı dünya edebiyatı içerisinde tanınan ve incelenen destanlar arasındadır (Kapağan, 2015, s. 31). Destanların gelecek nesillere aktarılması konusundaki hassasiyet, kültürlerin yaşatılması ve korunmasına katkı sağlaması için oldukça önemlidir.

Kırgız Türklerinde kahramanlık hikâyelerini sözlü olarak anlatan kişilere comokçu, anlattıkları eserlere comok denilmektedir. Hikâye, kıssa anlamlarında da “sah, saw” adlarını kullanmışlardır. Geçmişten günümüze insanlar bu adlandırmaları tercih etmişlerdir ancak bilimsel araştırmalarda comok yerine “epos” kavramı, hikâye anlatıcıları için ise “comokçu” yerine “akın-ırçı” kavramı tercih edilmektedir. Diğerlerinden farklı olarak Manas anlatıcıları “comokçu” terimini tercih etmişlerdir (Suvanbekov, 1963, s. 29).

Kırgız destanları için yapılan sınıflandırmada hacim faktörü dikkate alınmasına rağmen hacim meselesi tek belirleyici unsur değildir. Ayrıca anlatıcının özellikleri, eserine kattığı ritmik ve enstrümantal unsurlar, destanın içeriği, türü ve olayların kompozisyonu bu sınıflandırmada belirleyici unsurlardır. Nitekim Manas destanı özgün kılan nedenlerden biri de destanın müzik aletleri kullanılmadan, yalnızca anlatıcının sesiyle ifade edilmesidir. Böylece Manas geleneğinin anlatıcıları sadece Manas'ı söylerken, diğer anlatıcılar başka destanları anlatabilirler (Suvanbekov, 1963, s. 79).

Kırgız destanlarının belirli bir biçimi yoktur. Bazıları şiir, bazıları ise manzumensur karışımıdır. Olayların betimi ve geçiş bölümleri düzyazı biçimindedir. Bu farklılıkların ve farklı kullanımların ana nedenlerinden biri, anlatıcının veya karakterlerin özelliklerine bağlı olmalarıdır. Genellikle Kırgız destanları diğer Türk boyları ve başka toplumların destanlarından biçim ve içerik bakımından farklılık göstermektedir (Yalçın, 2008, s. 110).

Çalışmamızda Kırgız destanlarından Askazan, CanılMırza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Guldana, Kurmanbek, Seyitbek, Toltoy, Kız Darıykaadlı destanlardaki geçiş dönemi ritüelleri incelenmiştir.

3.1.1. Doğum ritüelleri

Kırgız Türkleri Orta Asya'da yaşayan Müslüman bir topluluktur. Kırgız toplumunda aile kutsal bir yapıdır ve akrabalık bağlarına büyük değer verilir. Aile birliğini sağlamaya ve korumaya kararlı olan Kırgızlar, aileyi küçük bir ülkeye benzetirler. Nesillerinin devam etmesini isteyen Kırgız aileleri için bu değeri nesilden nesile aktaran çocuklar, insan yaşamını ve sürekliliğini temsil eder. Çocuklar her toplumda dünyaya geldikleri anda aileye ve çevresine mutluluk verir.

3.1.1.1. Doğum öncesi ritüeller

Kırgızlarda doğum kutsalkabul edilir ve çocuk sahibi olmak büyük bir ayrıcalıktır. Çocuk sahibi olmamak da bir o kadar kötü bir durumdur ve Kırgızlar çocuğu olmayan kişilere belirli adlar vermişlerdir. Çocuğu olmayan kadınlara genellikle töröböğön ayal (doğurmayan kadın), kısır, sogonçoğukanabagan ayal veya Tuubas (kısır) gibi ünvanlar verilmiştir. Erkekler için ise tuyaksız, uruksuz ve balası çok kubaş (çocuksuz, zürriyetsiz) gibi ifadeler kullanılmıştır. Beytuyak terimi ise hem kadınlar hem de erkekler için kullanılabilen bir tabirdir (Yeşil, 2012, s. 66).

Kırgız destanlarında çocuk doğuramayan kadına olumsuz gözle bakılır. Bundan ötürü de çocuk sahibi olamayan kadınlar kınanır, hor görülür. Çocukların doğumundan sonra Kırgız toplumunda yapılan doğum toyları, düğün gibi törenlere bu kadınlar davet edilmez, bu kadınların tören ve toylara gelmelerine izin verilmez. Çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak için çeşitli ritüeller yaparlar. Kutsal su ile banyo yapmak, türbelere gitmek, topluca Allah'a dua etmek, Umay Ene ve Şamandan yardım dilemek bu ritüellerden birkaçıdır. Bu şekilde çocuk sahibi olmaya çalışırlar. Günümüzde de

devam eden tek ağacın olduğu yerlerde dilek tutma geleneği Kırgızlarda da bulunmaktadır. Çocuğu olmayan kadın bu tek ağacın olduğu yerde (ağacın altında) veya bir pınarın yanında geceleyip kurban keser. Günümüz Anadolu toplumunda tek ağacın olduğu yerler ziyaret yerleri, dilek tutma yerleri olarak hâlâ geleneğini korumaktadır (Yıldız, 2009, s. 79-80).

3.1.1.2.Doğum sonrası ritüeller

Kırgızlarda bütün çocuklar çok değerlidir ancak erkek çocukların her zaman daha değerli olduğu ve daha çok önemsendiği görülmektedir. Bunun nedeni neslin devamını sağlayacak kişi olarak kabul edilmeleridir. Aile yapısının korunmasında erkekler aile soyunu devam ettirmek, aileye bakmak, aileye göz kulak olmak gibi her zaman önemli bir rol oynamıştır. Geriye kalan mülklere bakmak, savaşmak ve aile birliğini ve barışı savunmak, orduda hizmet etmek ve ülke için görevlerini yapmak vb. için korunurlar. Bu üstünlük, evlilik sözleşmesinden mal paylaşımına kadar her şeyde kendini gösterir. Erkek çocuklar için kız çocuklardan daha fazla para harcanır. Bunun temel nedeni erkeklerin aile kurması ve soyu devam ettirmesidir (Mayramgül, 2011, s. 182-185). Ailenin sorumluluğunun erkekte olacağı düşüncesi erkeğin daha çok önemsenmesine ve değer görmesine sebep olmaktadır.

Hamile kadının bazı yemeklerden tiksinierek yiyememesi bazı yemekleri çok arzulaması aşermek manasına gelmektedir. Aşermek Kırgızlarda farklı bir sözcükle ifade edilmektedir. O sözcük de “talgatboluu”dur. Kırgızların kadına, doğacak çocuklarına ve de hamileliğe/gebeliğe değer vermesi aşeren kadının her isteğinin karşılanmasından anlaşılmaktadır. Bir inanışa göre gebe kadının aşermesi sırasında aşerdiği yiyeceği kim kadına getirirse doğacak çocuk ona benzemektedir. Bir başka Kırgız inanışına göre de gebe kadının rahat bir doğum yapması ve çocuğun sağlıklı doğması için kadın neye aşeriyorsa o yiyeceği kadına vermek gerekmektedir (Yeşil, 2012, s. 61).

Türk toplumunda erkek çocukların baskın olduğu düşünülse de bir kadının hamile kalması ona saygınlık kazandırır. Kadının çocuk sahibi olması aile içindeki statüsünü belirler. Bir kadın hamile kaldığında sadece kendisi için değil, baba olan kocası için de güven ve saygı kazanır. Doğum hem aile hem de akrabalar için önemli bir olaydır. Doğum aileyi ve soyu güçlendirir ve ebeveynlere aidiyet ve güven duygusu verir.

En önemli olaylardan biri olan doğumun ardından kültürel faktörler göz önünde bulundurularak çeşitli ritüeller ve gelenekler gerçekleştirilir. Kırgızistan'da erkek çocuklar öteden beri daha önemli olsa da kız çocukların yeri ayrı ve özeldir (İsmailova& Kundakçı, 2020, s. 77-92). Çocukları dünyaya getiren bireyler oldukları için kadın da değer görür. Evliliklerde kadın da söz sahibidir.

Kırgızlarda doğumu gerçekleştiren kadınlara Anaçı, Umay Ene gibi isimler verilir. Kırgız Türklerinde göbek kesme, çocuğun doğumunun ardından yapılan ilk işlemlerden biridir. Bu önemli görevi yerine getiren kadına “kindik ene (göbek ana)” denmektedir. Öncelikle kindik ene, besmele ile başlayarak çocuğun göbeğini kesmektedir. Göbek kesme işlemiyle görevli kadın, genellikle çok çocuk sahibi, deneyimli, yaşlı ve saygın kişilerden seçilmektedir. Kindik ene, çocuğun ikinci annesi olarak kabul edilmekte ve çocuğun yaşamındaki önemli törenlerde özel misafir olarak davet edilmektedir(Jumabayev, 2006, s. 42).

3.1.1.2.1. Doğum şöleni

Kırgız geleneğinde doğum belli kurallar çerçevesinde bir şenlik havasında kutlanır. Şenliklere akrabalar da dâhil olmak üzere tüm halk davet edilir. Katılımcılara ziyafet verilir (Akmataliyev&Kadirmambetova, 2009, s. 106).

Kırgızlarda bebeğin doğum törenlerinde kırmızı renkli lohusa şerbeti, gelen misafirlere dağıtılır. Bu kırmızı renkli lohusa şerbetinin alkarısının uzaklaştırılmasında önemli bir işlevi olduğuna inanılır. Kırmızı renk ayrıca farklı milletlerde nazara ve kötü ruhlara karşı da kullanıldığı bilinmektedir. Kırgız ile Kazak toplumlarında, ilk çocukları doğduğunda kadınlar, ateşe saygı gösterisinde bulunmaktadır. Bu saygıyı göstermek için kadınlar ateş üzerinde eğilmekte ve onun üzerine yağ paçaları atmaktadırlar(Radloff, 1956, s. 484).Yeni doğum yapan anne ve bebeğin en savunmasız olduğu dönem, lohusalık dönemidir. Bu sebeple anne ve çocuğunu korumak için çeşitli ritüeller ve uygulamalar yapılmaktadır.

Kırgızlarda bebekler beşiğe “Beşik Saldı Töreni”adı verilen bir törenle yatırılır. Bu törende bazı büyüsel ritüeller de yapılmaktadır. Çocuk beşiğe genellikle sağ taraftan yatırılır ve yatırılırken dua edilir. Bebek kundaklanırken törende bulunan kadınlar konuşmaz, bir şeyler yerler. Bu da rızkın çok olmasına yönelik bir ritüel olarak kabul edilir. Bebeğe ninniler de söylenmekle beraber en çok söylenen ninni şudur:

“Aldeyaldeyböbögüm.

Aldeyaldey bebeğim.
Aldeyaldeyböbögüm.
Aldeyaldey bebeğim.
Elin bagıpsıylagan,
Milletine vatanına saygılı.
El menenbirgecırğagan,
Milletiyle mutlu olan,
Emgekçil bolgun böbögüm.
Çalışkan ol bebeğim.
Aldeyaldeyböbögüm.
Aldeyaldey bebeğim.”(Yeşil, 2012, s. 121).

Kırgızlarda birlik, beraberlik ve yardımseverlik ön plandadır. Zor durumda olan ailelere veya bireylere yardım etmek Kırgızlarda bir görev olarak kabul edilir. Bundan ötürü meclis toplanır ve sorun görüşülür, tavsiyelerde bulunulup çözülmeye çalışılır.

Kurmanbekdestanında, Teyitbek’in eşi Zulayka kırk yaşındadır ve uzun yıllar boyunca çocuk sahibi olamamıştır. Teyitbek bu duruma çok üzülür ve çözüm aramak için birçok çare dener. Evlat sahibi olmak amacıyla peş peşe on üç kadın almasına rağmen, bir türlü çocukları olmaz. Zulayka, bir peri kızı olarak bu durumu içten içe hüznle karşılar ve sıkça ağlar. Teyitbek ise çaresizlik içinde, “Bir çocuk sesi duysam da öleyim” diye Allah’a yalvarır. Zamanla, karı-kocanın duaları kabul olur ve Zulayka hamile kalır. Zulayka bir erkek çocuk doğurur. Teyitbek, sevincini kutlamak için günlerce büyük bir şölen verir ve çocuğuna Kurmanbek adını koyar (Kaya, 2015, s. 205). Çok eşliliğin Kırgızlarda olduğu Kurmanbek destanından anlaşılmaktadır. Buradaki çok eşliliğin nedeni çocuksuzluktan kaynaklanmaktadır.

Kırgızlarda, bir ailenin çocuğunun olması büyük bir sevinç kaynağıdır ve bu sevinci kutlamak için CentekToyuisminde özel bir tören yapılmaktadır. Belirtilen tören, çocuğun dünyaya gelişinin kutlanması olarak kabul edilmektedir. Aile, yemekler yapıp çevredeki tanıdıklarını ve komşularını yapacakları törene çağırırlar. Bu etkinlik, bebeğe saygı göstermek ve onun doğumunu kutlamak amacıyla yapılmaktadır. Davetliler, bebeğe çeşitli hediyeler getirmekte; bu hediyelere “göründük”ismi verilmektedir. Geleneksel olarak, daha önce, doğmuş bir çocuğun ağzına sürülmek için hazırlanan karışım, doğan çocuğun ve oradaki herkesin ağzına sürülmektedir. Bu uygulama “oozandırui” olarak bilinmekte ve çocuğun ömrünün uzun olması ve sağlıklı olması için yapılmaktadır. Aynı şekilde Manas destanında bu tür törenlerin yapıldığı,

misafirlerin çağrılıp millî oyunların oynandığı ve kutlamaların yapıldığı anlatılmaktadır (Jumabayev, 2006, s. 48). Kırgızların sevinçleri de üzüntüleri de ortaktır. Doğum, düğün ve ölüm gibi durumlarda yaptıkları toy veya törenlerde bütün halk davet edilir. Bu Kırgızların geleneğinde vardır ve hemen hemen bütün Türk boylarında bu duruma rastlanılmaktadır.

Bagış destanında, ediger kabilesinin Bagış liderliğinde Kalmuklara karşı verdiği mücadeleden sonra Bagış, bir erkek çocuğu olduğunu öğrenir. Bagış da ardından oğlunun doğumu sevinciyle herkesi davet ettiği büyük bir toy, şölen düzenler:

“Bagış, erkek babası olmuştur,
İyi dilek işine,
Toy verelim çekinmeden.
Çok ülkeden kişi çağırıp,
Çok ev kuruverelim.
Ev kurarken öylesine dikmeyelim.
Kimin evi belli olsun diye,
Allı kırmızılı ip bağlayıp,
“Üzük” örtüp süsleyip,
“Tuştuk” çekip işleyip,
Güzelce büküp, “çiy” ile bağlayıp,
Süsleyip dikelim.
Bagış’ın iyi dileği,
Onun yanında duralım.
Bagış’ın oğlu olsa da,
Bize kalacak hediyesi.
O taraf, bu taraf sırayla,
Eşikleri karşı karşıya,
Büyükleri bir tarafa
Küçükleri bir tarafa,
Sıra sıra dikiverelim.”(Öztokmak, 2019, s. 448-449).

Darıyka adlı kızın destansı hikâyesinde Darıyka, evleneceği kişinin güçlü ve kendisiyle eşit olmasını ister. Bu yüzden Darıyka farklı ülkelere mektuplar gönderir. Mektupta, herhangi bir güreşçinin kendisini güreşte yenmesi hâlinde onunla evleneceği yazılmaktadır. Mektup Arap devletlerinin başı olan Hz. Muhammed'e ulaşır. Hz Ali işin aslını öğrenmek için Semerkant'a gitmek için izin ister. Hz. Muhammed gitmesine izin

vermek istemez ancak Hz. Ali'nin kararlılığından ötürü ona izin verir. Semerkant'a vardığında Hz. Ali, Darıyka ile yaptığı bir güreş müsabakasını kazanır. İkisi evlenir ve evlilikleri Hz. Ali'yi Kıpçak halkının yeni lideri yapar ve Şaysılda adında bir çocukları olur. Çocukları için büyük bir şölen düzenlenir (Alimanov, 2010, s. 90-92).

Destanlarda çiftler için çocuk sahibi olmak çok önemlidir. Eğer bu kişi bir bey veya han ise çocuk özlemi ve isteğinin çok daha fazla olduğu görülür. Kendi soylarının devam etmesini, halkına bakmasını istedikleri bir evlat isterler. Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in babası Er Törşük ve hanımı Kenceke de bunlardandır.

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in babası yaşlandığında çocuğu olmadığı için üzülmemektedir. Her babanın kendisinden sonra soyunu devam ettirecek bir evlat olmasını istediği gibi Er Törşük de Tanrı'dan bir evlat ister. Çok geçmeden Tanrı Er Törşük'e bir evlat verir. Hanımı Kenceke çocuğa gebeyken kaplan etine aşerir. Bekledikleri olağanüstülüklerle dolu bir çocuktur. Göbeği kendiliğinden kesik, alnında beni, aslanın yelesi gibi yelesi olan bir çocukmuş.

“(…)

Ağarmış sakalı, yaşlanmış,

Yaşı ilerledikçe

Bazı şeyleri düşünüp üzülür.

Ecele boyun eğse de

Halk adamı olan yiğit için

Namusu önemlidir her şeyden.

Kendi kendisiyle konuşmuş Er Törşük.

Ara sıra sıvazlayıp sakalını

Düşünür hayat yolunu.

Gidersem bu dünyadan,

Kim korur vatanı diye

Kim göz kulak olur.

Bu Kıpçak halkına diye

Yiğitliği bana çekip

Arkamdan gelen kimse yok.

Tahtıma gelip oturacak,

Bana çeken evlat yok.

Başlarına felaket gelirse,

Kıpçakları yağma ettirmeden

Koruyacak kimse yok,
Diye tasalanıp
Yaşarken zavallı Törşük
Çok istediği yerine gelir.
Coodarbeşim adlı
Bahadır bir oğlu olur.” (Alimova, 2017, s. 72).

Canış-Bayış destanında Asılkan’ın hiç çocuğu yokken Hac ziyareti için gittiği Mekke yolunda Hıdır Ellez ile karşılaşır ve Hıdır Ellez ona çocuk müjdelir. Dokuz ay dokuz gün sonra Asılkan’nın hanımı ikiz çocuk doğurur. Asılkan, 90 gün eğlence verir ve düğüne gelen ziyaretçileri yedirir, içirir (Kaya, 2015, s. 92).

3.1.1.2.2.Ad alma töreni

Diğer Türk toplulukları gibi Kırgızlar için de ad verme önemli bir olay olarak kabul edilir. Kırgız toplumu ad verme için “at koyuu” terimini kullanır. Ad vermenin bu kadar önemli görülmesinin nedeni, eski Türk ve İslam sonrası dönemlerde benimsenen inançlar açısından kutsal bir görev olmasıdır. Kırgızlara göre bir çocuğa doğumda verilen ad, o çocuğa toplumda bir statü kazandırır ve onu topluma dâhil eder(Baytok, 2018, s. 14). Ad vermenin çocuğun kişiliğinin oluşmasında önemli bir rolü olduğuna inanılır. Ad verme ile beraber çocuk artık toplumdan biri olur ve bir birey olarak kabul edilir.

İncelenen metinler, çocuğa bir isim vermenin önemini vurgulamaktadır. Doğumda ya da birkaç gün sonra düzenlenen şölene halkın hepsi davet edilir. Böylece, çocuklara ad verilmesi farklı motiflerde ve yılın farklı zamanlarında karşımıza çıkmaktadır.

Kırgız destanlarında çocuksuzluk motifi karşısında “evlat edinme”dekarşılaşılan durumlardan bir tanesidir. Savaşlarda veya başka bir şekilde yetim veya öksüz kalan çocuklar başka aileler tarafından evlatlık edinilir. Buna bir örnek Kurmanbekdestanında görülmektedir. Kurmanbek, bir savaşta ölünce Kurmanbek’in hanımı Kanışay da buna dayanamaz ve kendini hançerleyerek canına kıyar. Kurmanbek ve Kanışay’ın ölümüyle Seyitbek, hem öksüz hem de yetimkaldır. Altı yaşındaki Seyitbek’e bakacak kimsesi kalmaz. Kurmanbek’in yakın arkadaşı ve dostu olan Akkan, çocuğu yalnızlığa terk etmez ve ileride babası gibi yiğit olması ve babasının intikamını alması için yanına alıp evlat edinir:

“(…)

Kapının girişinde
Kınında çelik kılıcı,
Tutarak sapından,
Çekerek aldı kınından
Ümidini kesip canından,
Korkmadan ecelinden,
Tam kalbine sapladı,
Kandan önce can çıkıp,
Kanışay yere serildi.

(…)

Seyitbek serpilip büyüyünce dostumun intikamını alırım diye Akkan, Kurmanbek’in oğlu Seyitbek’i alarak kendi şehrine döndü.”(Akiyev, 2013, s. 135-139).

Askazan destanında Hasan Han’ın oğlu Kasım Han da evlat edinen bir çocuktur. Yetim kalan çocuk, Türk halkı tarafından korunur ve gözetilir. Bu durum eski Türk destanlarında halk arasında yardımlaşmanın, birlik beraberliğin bir göstergesi olarak görülmektedir:

“(…)

Kör Uulu Han’ın elinde
Türkmen halkını yönetmiş,
Kör Uulu Han’ın yiğit Hasan’ı
Evlatlık aldığı oğlu,
Ona kim ne yapabilir.

(…)

Hasan’dan doğan Kasım Han
Silahlarını kuşanmış,
Okları dağa saçılmış.”(Egimbaeva, 2012, s. 53).

3.1.2. Evlilik ritüelleri

Türk tarihinin başlangıcından beri “düğün” kelimesi neredeyse hiçbir kaynakta kullanılmamıştır. Bunun yerine “toy” kelimesi kullanılmıştır. Orhun yazıtlarında “törün” kelimesi düğün anlamına gelmektedir. Eski Türk toplumunda aile için “oguş” kelimesi kullanılır. Türk toplumunda aile, devletin çekirdeği olarak kabul edilir. Bu

nedenle Türk toplumunda aile yapısının önemi günümüze kadar devam etmektedir. Bunun bir nedeni de Türk insanının evlilik yoluyla hayatta kalmasıdır. Türk toplumunun aile kavramına verdiği önem, akrabalık adlarının çokluğundan da anlaşılabilir (Gömeç, 2006, s. 25).

Evlilik; aile oluşturmadaki ilk adım, yolculuğun başlangıcıdır. Evlilik her toplumun kendine özgü kültürel çerçevesinde farklı gelenek, görenek ve ritüellerle gerçekleştirilir. Evlenme hem erkek için hem de kadın için yaşamlarının önemli bir adımı kabul edilir. Böylece aileler genişler ve aralarındaki güven ve dayanışma artar. Sosyal ve ekonomik ilişkiler belirlenir. Evliliklerle sosyalleşme sağlanır (Ölmez & Sökmen, 2012, s. 333).

Başlık, eski Türklerde yaygın yaygın bir uygulamadır. Kırgız Türkçesinde başlık parasına “kalın” denilmektedir. Başlık, erkek tarafının kız tarafına kızlarına karşılık verilen her şeyi (para, hayvan, mal vs.) ifade eder. Yani buna bir nevi “evlilik ödemesi” denilebilir (Jumabayev, 2006, s. 45). Göktürk yazıtlarında kalın kelimesi, Dede Korkut'ta kalınlık olarak geçmektedir (Yeşil, 2014b, s. 126). Orta Asya'daki Türk topluluklarında, damadın ailesi kız tarafına belirli bir miktar başlık (kalın veya kaling) öderdi. Erkek tarafı, başlık parasını hayvan vererek, kız evinde çalışarak ya da kızlarını o aileye vererek karşılardı (Tezcan, 1998, s. 14). Eski Türklerde ise kaim, kızın eğitimi için yapılan harcamalara katkı sağlama olarak kabul edilirdi (Tezcan, 1998, s. 22).

Düğünlere gelen misafirlere yemek vermek her zaman en önemli geleneklerden biri olmuştur. Bunun nedeni, yemeğin açları doyurması ve birlikteliği sağlaması açısından bir mesaj göndermesidir. Bu yemeğe toplumun her kesiminden insanlar ve devlet yöneticileri katılır. Düğün şöleninde yapılan ritüeller sadece eğlence unsurlarını değil aynı zamanda askeri teknikleri de gösterir. En önemli geleneksel ritüellerden biri olan ata binme, sadece savaşta değil, önemli kişilerin evlendiği bölgelerde de uygulanır (Ögel, 2001, s. 269). Düğünlerde verilen yemeklerle sosyal birliktelik ve dayanışma da sağlanmış olur. Bu gelenek geçmişten bugüne devam etmektedir. Hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da düğünlerinde yapılan aş toyları bu birlikteliği pekiştirir.

3.1.2.1.Evlilik çeşitleri

3.1.2.1.1.Eş tayini

Evlilik törenleri hemen hemen tüm toplumların kendine özgü kuralları çerçevesinde gerçekleşir. Evlilik, nesillerin devamlılığı açısından tüm toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Bu önem ve değer, yaşamın farklı dönemlerinde belirli ayin ve ritüellerin gerçekleştirildiği Türk boylarında da kabul görmektedir. Kırgız destanlarında evlilik kararı genellikle yaşlılar veya aile üyeleri tarafından verilir. Kahraman, kader ile birlikte bu taahhüdü kabul eder. Bu karar şu şekilde verilir:

Evlenilecek kadın kahramanın ailesi tarafından seçilir. Kahraman, ailesinin seçtiği kadınla tanışır ve evlenir (Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in ailesinin tavsiye ettiği kızla evlenmesi gibi).

Kırgız destanlarında aile kararının yanısıra destan kahramanları, evleneceği kişiyi kendileri de seçebilmektedir. Kız Darıyka destanında Darıyka, evleneceği kişiyi kendisi seçmek istemektedir. Kendisini yenebilecek bir yiğit olursa ancak o şekilde evlenebileceğini söylemektedir. Aksi takdirde yendiği kişileri öldürmektedir:

“Benimle evlenmeyi düşünen adam,
Sizlere söylenecek olan bu selam,
Güreşip, beni yıkıp, güç gösteren,
Sevdalım olur benim, onunla evlenirim.
Herkesin lâıyğı olur dengi
Bu söz, ataların sözüdür.
Maksadım, kendim gibi pehlivan bulmak,
Han, padişah ilgilendirmez beni.”(Türker, 2005, s. 188).

Coodarbeşimdestanında diğer Kırgız destanlarından farklı olarak kız tarafı toy, başlık gibi şeyler istemez. Ancak bunlara karşılık Coodarbeşim'den kız ile evlenmesine karşılık kahramanlık beklenmektedir. İstenilen kahramanlığı veya sınavı geçemezse kız ile evlenmesine izin verilmeyecektir:

“(…)
Söyleyenler şöyle dedi:
Babası Törşük'ten daha da
Yiğitmiş diye biz duyduk.
Âlemde dengi insan yok.
Aslanmış diye biz duyduk.
Başlık alıp ne yaparız,
Ne murada ereriz?
Yiğitliğini halkım görsün, diyor.

Yabani yırtıcı hayvandan
Hepsinden dokuz tane
Canlı yakalayıp gelsin, diyor.
Yiğitse bahadır gitsin, diyor.
Yakalayıp gelip onları
Demir kafese koysun, diyor.
Yiğitliğini halka gösterip
Kızı o zaman alsın, diyor.
Bunları yapamazsa
Güzeli vermeyeceğiz, diyor.
Köyüne sağ salım gitsin, diyorlar.
Altın, gümüş para alıp
Tepeler dolusu hayvanı
Önümüze getirsin, diyor.
Bahadır Coodar düşünsene.”(Alimova, 2017, s. 196).

Kırgız destanlarında insan dışı varlıklarla da evlilikler görülmektedir. Yine bu evliliklerin gerçekleşmesi için kahramanların bir sınamadan geçmeleri gerekmektedir. Bunlardan birinde Coodarbeşim, peri kızı Nurperi’yle evlenmek istemektedir ancak evlenebilmesi için kayınpederinin bazı imtihanlarından başarıyla geçmesi beklenir. Nurperi ile evlenmek için sırasıyla Ak Dev, Sarı Döö, Kök Döö, Kara Döö ve Şadı Döö’yü öldürmesi gereir:

“(…)
Başlık alıp ne yaparız,
Ne murada ereriz.
Yiğitliğini halkım görsün, diyor.
Yabani yırtıcı hayvandan,
Hepsinden dokuz tane,
Canlı yakalayıp gelsin diyor,
(…)
Kızı o zaman alsın, diyor.
(…)
Pars, kaplan, aslandan,
Dokuz tane yakalayacaksın,
İri koyu al ayıdan

Dokuz tane yakalayacaksın.

Kurt, pars, vaşak(...)"(Alimova, 2017, s. 196-197).

Evlilik her zaman iki gönlün birbirini sevmesiyle olmamaktadır. Kız veya erkek evlenmeyi istemez ama babalar, anneler veya bazen de evlenmeyi isteyen Han, kızın ailesini tehdit ederek kızla evlenmeyi tasarlamaktadır. Güldanadestanında Gaddar Cakıp Han, veziri Orun'un kızı Güldana'nın çok akıllı olmasından ötürü onunla evlenmek ister. Veziri Orun'dan kızını kendisine vermesini ister aksi takdirde veziri öldüreceğini söyler:

"(...) Gün geçtikçe Cakıp Han'ın niyeti bozulmaya başladı. Çeşitli bahaneler bularak Guldana'yı eş olarak almaya karar verdi. "Onu alırsam aklıma akıl eklenir, zorda kaldığımda akıl danışırım." diye düşündü.

İki üç hafta geçtikten sonra Han, veziri Orun'u çağırıp: "Kızını bana ver, vermezsen ölürsün." dedi. Zavallı vezir, eskisinden daha zor durumda kaldı (Egimbaeva, 2012, s. 24).

Ak Maktım destanında da Kalmuk Beyi Begarstan Tayçı, Kırgızların hanı Baysarı'nın ay desen ay, güneş dersen güneş, güzeller güzeli Ak Maktım'ı zorla kaçırıp evlenmektedir (Kaya, 2015, s. 42-46).

Canıl Mirza destanında Kalmuk hanı Erdene Han, Noygut aşiretinden Canıl ile evlenmek ister. Erdene Han, Canıl'a haber gönderir ve kendisiyle evlenmesini ister. Evlenmeyi kabul etmediği takdirde bütün halkını öldüreceğini söyler. Canıl, çaresizce bu evliliği kabul eder ve kırk gün düğün yapılmasını ister (Kaya, 2015, s. 86).

3.1.3. Ölüm ritüelleri

Başta Kırgızlar olmak üzere eski Türkler, ölümden sonra bedeni terk eden ruhun sonsuza kadar yaşadığına inanırlardı. Bu durum aynı zamanda eski Türklerin atalara saygı inancının da kökeniydi. Cenaze törenlerinin, ölüleri anma törenlerinin ve mezar ziyaretlerinin amacı, bedenleri bu dünyayı terk eden ama ruhları sonsuza kadar yaşayacak olan ataları onurlandırmaktı (Yalçın, 2021, s. 80).

Bu ritüellerin amacı ölümler için dökülen gözyaşları ve insanın kederinden ve kendi kendine verdiği acı aracılığıyla ataları yeniden mutlu etmektir. Ayrıca ölen kişinin ruhunun ölüm yerinden ayrılıp bir sonraki aşamada yeni bir hayata başlayabilmesi için 40 gün geçmesi gerektiğine inanılırdı. Bu süre bugün hâlâ kabul edilmekte ve çoğu yörede uygulanmaktadır (Yalçın, 2021, s. 80).

Ölen kişi için yapılan ritüeller, ölen kişinin yaşadığı çadırın etrafında başlar. Türkler ölümden sonraki hayatın da tıpkı bu hayatta olduğu gibi bir çadırda geçeceğine inanırlardı. Bu inanç nedeniyle, ölünün aşılması ve gömüldükten sonra ağıt yakılması gibi geleneklerin yerine getirilmesi dinî ve kozmik bir öneme sahiptir. Bu ritüeller ölümlerin ruhlarının sevinmesine ve cennete yükselmesine izin verirdi. Eski kültürlerde bulunan evrensel “ölü yemeği” geleneği bugün diğer toplumlar da yaşamaktadır (Örnek, 1977, s. 221). Ölümden sonra yapılan bütün ritüeller, inançların bir sonucudur. İnsanların inançları nasıl ki bu dünyada kişilerin hayatlarını düzenliyor, hayatlarına yön veriyorsa öldükten sonra da yön vereceğine inanılır ve ona göre davranılır.

3.1.3.1.Ağıt yakma

Diğer ülkelerde olduğu gibi Kırgızlarda da "yas tutma" ve "ağıt yakma" geleneği vardır. Bu yas dönemi belirli bir süre ile sınırlıdır. Bazı bölgelerde bu sınırlı süre ölen kişinin gömülmesiyle başlar ve 40 gün kadar sürer. Kırsal bölgelerde ise “ölü aşına” kadar, yani bir yıla kadar sürer. Bu süreyi belirleyen faktörler ikamet yerine, ölen kişinin yaşına ve cinsiyetine bağlıdır. Çoğu Kırgız topluluğu 40 gün boyunca yas tutar. Yas dönemi boyunca herhangi bir eğlence düzenlenmez. Topluluktaki kadınlar, erkeklerden daha fazla yas tutar. Ölen kişi erkekse, eşi uzun süre siyah kıyafetleri tercih eder. Kadınlar 40 gün boyunca yas tutarlar (Dıykanbayeva, 2009, s. 95-96).

Kırgızların Askazan Baatır destanında Kasım öldükten sonra hanımı Camiyla ve Kasım'ın babası Hasan Han, Kasım için ağıt yakarlar. Hanımı Camiyla'nın ağıtı şöyledir:

“Camiyla şimdi ağladı.

Kurban olayım Kasımcı.

Babamın verdiği yârım.

Gittin mi kara devem, ey!

Düşmanlar bizi kıskanıp

Ayırdı seni benden.

Kara kan aktı gözümünden.

Çektim senin acını.

Kaderin işi böyleymiş.

Kökü kıl gibi dünyanın

Zavallı Camiyla'yı ardında bıraktın...”(Egimbaeva, 2012, s. 93-94).

Hasan Han'ın oğlu Kasım için ağıtı ise şöyledir:

“Yatıyor musun biriciğim?

Kurban olduğum Kasım'ım.

Uçtu devlet başından.

Gözümün nuru, ışığım

Yeni saldın babana.

Dünyanın kaygısını

Fidan gibi burulup

On yaşında düşman yendin.

Halkının övgüsünü aldın.

On yaşına geldiğinde,

Tulpar ata bindirdim.

Uruğlu eli bildirdim.

Donatılmış zırh giydirdim.

Kırk yiğide baş kılıp

Kendi haline bıraktım...”(Egimbaeva, 2012, s. 95-96).

Alp Tobok destanında bir babanın evladı için yapılan ağıt örneğini görmekteyiz. Bir süre yol aldıktan sonra, Berik'in karnı ağrımaya başlar, iştahı kesilir ve yemek yiyemez hâle gelir. Ağrıları o kadar şiddetlenir ki ata binemez duruma gelir. Bir pınara yaklaştıklarında onu attan indirirler ve onun kıyafetlerini çıkarırlar. Gördükleri manzara onları dehşete düşürür. Berik'in böğründe morluklar vardır, Çinliler tarafından zehirlenmiştir. Güçsüz düşen Berik, dili dönmeden suskun bir şekilde gözleri açık olarak hayata veda eder. Canbolot, tek oğlunu kucaklayıp hâlâ canlıymış gibi koklar, sever ve acı içinde ağlar. "Bu günü de mi görecektim? Yaradan kimseye böyle bir acı yaşatmasın! Evlat verip de böyle alacağına, hiç vermesin!" diyerek ağıt yakar (Kaya, 2015, s. 63-64).

Kırgız destanlarında az da olsa düşmanı öldürdükten sonra düşmanın kanını içme eylemine de rastlanmaktadır. Bu durumun düşmandan intikam almanın başka bir yolu olduğunu söylemek mümkündür. Türk destanlarında nadir görülen bu olaylardan biri de AskazanBaatırdestanında görülmektedir. Hasan Han, Kalmuk'un yiğit eri Margo'yu yakalayıp başını keser ve kanından bir defa içer:

“(…)

Kalmuk'ın büyük eri Margo'yu

Tutsak edip ele geçirir.

Boynuna zincir vurur,
Kasımcan'ın atası,
Türkmen yurdunun kenarı,
Yakalayıp Hasan'ın yanına gittiler.
Bekletmeden başını kestirip,
Kanından bir defa içti.”(Egimbaeva, 2012, s. 93).

3.1.3.2.Vasiyet

Kırgız Türkleri için “vasiyet” büyük önem taşımaktadır. Kırgızlar bu durumu “Kereeziniaytmak” olarak da tanımlarlar. Vasiyet etmek bir insan hakkıdır. Hayatta iken, hastalık sırasında, önde gelen bir sosyal figürün ölümünden sonra veya yaşlı bir kişinin ölümünden sonra, örneğin mülkiyeti çocuklarla paylaşmak veya bakıma muhtaç bir aile üyesinin bakımını başka bir aile üyesine bırakmak için vasiyette bulunmak yaygındır. Bir kişi öldükten sonra, geride kalanların görevi bunu gerçekleştirmektir. Türk toplumunda özellikle babanın vasiyeti yerine getirilmelidir. Hayatta kalan aile üyeleri için vasiyetin gerçekleşmesi bir tür tesellidir (Dıykanbayeva, 2009, s. 92).

Kırgız destanlarından Seyitbek destanında Kurmanbek ölünce yetim kalan oğlu Setitbek'e bakması için en yakın arkadaşı Akkan'a vasiyette bulunur:

“(…)
Yiğit yaparak büyüttüm,
Yurdundan alıp getirdim,
Yetimliğini hissettirmedim,
Üzerine hep titreyip,
(…)
Kurmanbek yiğit için,
Bahadırın adını koruyup
Kara Kırgız halkı için,
Babanı öldürdü Kalmuklar,
Sen altı yaşındaydın,
Kan kusarak öldü Kanışay
Onların hepsi aklımda
Tek istediği vardı benden
“Kol kanat ger yetime” demişti.

Yerini alır babanın,
Büyüyüp zamanı gelince
Demişti dostumun eşi de.” (Urmambetov, 2013, s. 36-37).

İslamiyet’in kabulüyle başlayan dinî gelenek ve görenekler, Kırgız destanlarında ölümle ilgili ritüellerde de sıkça karşımıza çıkar. Seyitbek destanında, Seyitbek’in annesi Kanışay ve babası Kurmanbek ölünce Kurmanbek’inen yakın dostu Akkan tarafından İslami usullere uygun cenaze töreniyle toprağa verilir. Sonra karı koca için bir kümbet inşa edilir (Urmambetov, 2013, s. 15).

Türk destanlarında ölü defnedilirken kadim gelenek ve göreneklerin yanında hemen her dönem toplumun mensup olduğu dinlerin etkileri görülmektedir.

3.2. Başkurt Destanlarında Geçiş Ritüelleri

Başkurt Türkleri, günümüzde Rusya Federasyonu içinde özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan Cumhuriyeti’nin bulunduğu İdil-Ural bölgesinde yaşayan üç Türk boyundan biridir (diğer iki boy Tatarlar ve Çuvaşlardır). Başkurt isminin kökeni hakkında Başkurtlar arasında anlatılan bir efsaneye göre, ataları kurt olarak adlandırılmış ve İdil-Ural bölgesine getirilmiştir. Bu efsaneye dayanarak Başkurtlar, ataları “kurtlar” tarafından getirildiği için kendilerine Başkurt demeye başlamışlardır (Heşepunha, 1997, s. 104-105).

Efsanenin altında yatan inanç unsurları nedeniyle Başkurt halkının dışarıdan göç etmiş olabileceği görüşü mevcuttur. Bu görüş Oğuz Kağan destanında Oğuz Han’ın Batıda İdil Boyu Akınları başlıklı bir bölümden alıntı yapılarak ifade edilmektedir (Ögel, 2003, s. 120).

Destanda bahsedildiği üzere, uzun yıllar Kıpçak Türkleri olarak bilinen ve İdil Ural bölgesinde Tatarlarla birlikte yaşayan Başkurtlar, yerleşik kültürü benimseyen Tatarlardan farklı olarak at sırtında yaşamaya dayalı göçebe bir kültürü benimsemişlerdir. 922 yılında İslam’ı kabul eden ilk Türk boyu olan Bulgar Türk devletinin halefleri olan bu iki Müslüman Türk boyu, 1552 yılında Rus ordusu tarafından kurulan ilk Türk boylarıdır. Kazan Hanlığının yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını yeniden kazanmaya çalışmışlar ancak 18. yüzyılın sonunda Rus egemenliği altına girmek zorunda kalmışlardır (Taymas, 1966, s. 94-95).

Başkurt halkı, kendi etnik varoluşuna göre kadim Türk kavimlerinden biri sayılmaktadır. Çok eski yazılı kaynaklarda, aynı şekilde Kazakistan’da ve Orta Asya’da

yaşayan Türk soylu halkların folklor eserlerinde bu kavimden “Başkurt” etnik kimliği dışında “İştekte” (İstek) ve “Nogay” diye de bahsedilmektedir. Bu halk eski çağlardan beri Başkurt diye adlandırılmıştır. Bunun 19.yy’da yaşamış olan bir hükümdarın ismi veya Başkurtetnonimi (budun adı) olarak kullanılmaya başlanmış olması ya da tam tersine o hükümdarın halkının etnik adını kendisine isim olarak almış olması mümkündür (Suleymanov vd., 2014, s. 11).

Başkurtlar ile dil ve gelenek bakımından ortaklıkları bulunan Nogayları, güneyde yaşayan diğer Türk kavimleri tek bir kavim olarak görmüş ve Başkurt adlandırmalarının yanında bazen İştekte bazen de Nogaylar diye bahseder olmuşlardır (Suleymanov vd., 2014, s. 11).

Başkurtların millet olmasına birçok uruk ve kabile katkı sağlamıştır. Bu kavimler arasında Çin ile bağlantısı olanlara (Tilevler), Moğol kökenlilere (Katay uruğu), Orta Asya ve İran halkları ile kardeş olanlara (Böryen ve Eyle urukları), Fin-Oğur kökenlilere (Menle uruğu), Kıpçaklara da (Yedi Kıpçak uruğu) vb. rastlamak mümkündür. Farklı menşeli bu kavimlerin bir halk olarak birleşmesi sonucunda 8-10.yy’larda Orta Asya ve İran’da yaşayan ve kendilerini Başkurt ve Böryen diye adlandıran kavimler önemli rol oynamıştır. Bu farklı kavimlerin etkileşimi sonucunda 14-16.yy’larda oluşan “yedi uruk birliği”ne Başkurt halkının tarihî ve folklor eserlerinde yer verilmiştir. Sözü edilen “yedi uruk birliği” bazı yerlerde “yedi uruk Başkurt’u” diye geçmekte olup Böryen, Üsergen, Tamyen, Tüngever, Kıpçak-Karağay ve Senkem-Kıpçak uruklarından müteşekkildir (Suleymanov vd., 2014, s. 11-12).

Başkurt sözlü geleneğinde kobayır, yır, irtek adı verilen destanlaradestan, epos, rivayat, legenda, kıssa ve hikâyat gibi adlar verilir. Destanlar tek başına şiir, tek başına nesir veya şiir ve nesir karışımı olabilir. Türk kültürlerinin destan geleneğinde bulunan tipler, motifler ve ifadeler Başkurt destanında da benzerdir. Ayrıca destanlarda mitolojik algılar, inançlar, yabancı istilaları ve iktidar mücadeleleri tespit edilen temalar arasındadır (Arslan, 2017, s. 13).

Bu çalışmada Başkurt destanlarından Ural Batır, Alp Batır, Alpamışa ve Barsinhılıv, Kuzinkürpes ile Mayanhılıv, Tahir ile Zühre, Karasakal, Yek Mergen, Mergen ile Mayanhılıv, Targın ile Kujak, Sıngızname (Cengizname) adlı destanlardaki geçiş dönemi ritüelleri incelenmiştir.

3.2.1. Doğum ritüelleri

3.2.1.1. Doğum öncesi ritüeller

Evlenen kişilerin çocuklarının olmaması pek çok toplumda bir eksiklik olarak görüldüğü gibi Başkurt Türklerinde de çocuksuzluk bir zayıflık olarak kabul edilir. Eğer bu kişiler han, bey gibi yüksek mevkideki kişiler ise bu daha da önemli hâle gelmektedir. Çünkü han veya bey kendisinden sonra halkına baş olacak, halkını koruyacak birini bırakmak ister. Hanın gözünün arkada kalmaması için de soyunun devam etmesi şarttır. Eski Türk destanlarında çocuksuzluk motifi sıkça işlenmektedir. Çocukları olmayanlar hor görülür, dışlanır. Düğün ve eğlencelerde çocukları olmayanların kimi zaman rencide edici bir muameleye maruz kaldığı görülür. Genellikle erkek ve kadın belli bir zaman sonra, yaşlandıklarında Tanrı'ya dua ederek, adak dileyerek, düş görerek veya bir dervişin, evliyanın haber vermesiyle çocuk sahibi olmaktadır.

Koblan Batır destanında yaşı ilerlemiş bir karı koca çocuk özlemi çekmektedir. Bir gün yaşlı karı koca bir düğüne gelir. Bunları, kimin çocuğu yoksa düğünde oturma hakkı da yok, diyerek çok kahrlandırlar. Utançlarından ihtiyar karı koca düğüne hediye olarak getirdikleri kımızlarını döküp dönmeye mecbur kalır. Kocakarı Minhılıv, bu üzüntülü hâldeyken evden çıkar ve yolda bir rüya görür. Rüyasında bir evliya ile karşılaşır. Evliya ona ikiz çocuklarının olacağını söyler. Minhılıv sevincinden geri evine dönüp gelir. Sonra hamile kalır ve ikiz çocuk doğurur. Yaşlı karı koca sevinçlerinden çok büyük bir çocuk (doğum) düğünü yaparlar (Suleymanov vd., 2014d, s. 55).

Seyf-ül-mülük (RısayevaMinzifa versiyonu) destanında, Rabi-ül-mülük adlı padişahın çocuğu olmaz. Padişah bu duruma üzüлp ağlar. Sonrasında padişah ne yapması gerektiğini âlimlere sorar. Âlimler de başka bir kadınla evlenmesini önerirler. Bunun üzerine Rabi-ül-mülük, komşu ülkenin padişahının kızını ister. Komşu padişah da mal ve mülk ile birlikte kızını verir. Padişah bu kızla nikâhlanıp evlenir ve bir çocuğu olur (Suleymanov vd., 2014b, s. 551).

3.2.1.2. Doğum şöleni

Başkurtlarda aileye yeni bir çocuk geldiğinde diğer Türk topluluklarında olduğu gibi bebek toyu düzenlenmektedir. Hazırlanan bu bebek toyuna akrabalar ve bütün halk çağrılıp büyük bir ziyafet verilir. Bebek yeni doğduğu için nazardan korumak amacıyla

bebek 40 gün boyunca kimseye gösterilmez. Bu gelenek bugün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde hâlâ devam etmektedir. 40 gün geçtikten sonra bebeği görmek isteyen ziyaretçiler evde ağırlanır. Bebeği görmeye gelen ziyaretçiler, akrabalar bebeğe hediyeler getirirler. Hediyeler genellikle şunları içerir: yastıklar, yorganlar, giysiler ve takılar. Hediyeler bebek, anne ve baba içindir.

Başkurt destanlarından Kuzıykurpes ile Mayanhılıv destanında Küser Han ile Küsmes Han'ın çocukları olduğunda çocuklarını beşik kertme ederler ve ileride onları evlendirmeye karar verip dünür olurlar. Küser Han ile Küsmes Han çocuklarına büyük bir isim düğünü yaparlar:

“Küser Han: Benim hanımım hamile kalmıştı, o bebek doğurmuştur, diye düşünüyorum diye yordu.

Küsmes Han da: Benim hanımım da yüklü kalmıştı, ben de aynısını düşünüyorum dedi.

Sonra: “Eğer bizim yorduklarımız doğru çıkar da birimizin kız diğerimizin oğlan doğarsa dünür oluruz diye anlaştılar bunlar.” (Suleymanov vd., 2014b, s. 56).

Alpamışa destanında Eyler Han'ın oğlu ile Büler Han'ın Barhın adlı kız çocukları olur. Aileler mutlu olur ve bayram eder ve de bütün halka haber verilir. Herkes toplanır ve eğlence, düğün yapılır. İkram ve ziyafet verilir:

“Bir gün Eyler Han'ın bir oğlu dünyaya gelir. Bunun şerefine Eyler Han, büyük bir sevinçle çevresindeki halkı davet eder ve bir düğün düzenler. Ardından çok geçmeden, Büler Han'ın bir kızı doğar ve o da büyük bir mutluluk yaşar. Hemen tüm halkı çağırıp bir ziyafet verir. Bu iki han, çocuklarının doğumu nedeniyle birbirlerine danışarak, "Birimizin oğlu, birimizin kızı var; neden dünür olmasak?" diye konuşurlar. Tam bu sırada, Küçük Altan, beşikteki Barhın'ın kulağını dişleyerek nişan takar ve beşik düğününü yaparak bu geleneksel bağları kurarlar.”(Suleymanov vd., 2014a, s. 331).

Dinler tarihi söz konusu olduğunda, şüphesiz en şöhretli babasız doğum hadisesi Hz. İsa'nın dünyaya gelmesidir. Kuran-ı Kerim'de, Meryem suresinin 16-30. ayetleri bu konuya ayrılmıştır. Müfessirler, ayetlerin meallerinden sonra şöyle bir açıklama getirir: “Allah ona çocuk bağışlamak üzere Cebrail'i göndermiş, Meryem'in meleği asıl şekliyle algılaması mümkün olmadığı için onu eli yüzü düzgün bir insan kılığında göstermiştir” (Karaman, 2007, s. 596). Türk destanlarında olağanüstü doğum örnekleriyle doludur. Destan kahramanlarının her biri en az bir olağanüstü özellikle

doğarlar. Kimisinin vücudunda beni olur kimi doğar doğmaz konuşur kiminin göbek deliği yoktur kiminin de babası yoktur.

Başkurt destanlarında olağanüstü durumlar doğum, ölüm, kahramanlık vs. anlarında görülmektedir. Hz. İsa nasıl ki Hz. Meryem'e kimsenin eli değmeden, namusunu koruyarak dünyaya geldiyse Sıngıznâme destanında da benzer durum görülmektedir. Hz. Meryem'e Allah'ın bir hediyesi olan hamileliği ve Hz. İsa'yı hatırlatalan sahneler, destanlarda farklı şekillerde işlenmiştir. Sıngızname (Cengiz-name) destanında:

“(…) “Dünya” diyen dışarıısı ve geniş cihandır, dedi. Ama “gün” diyen iki nesne vardır. Dünyanın ruşeni onun iledir, dedi.

Sonra Gümelek Kürekle dedi:

Ey Urda Han! Sen bana o nesneleri gösterin, dedi. Orda Han dedi:

Sen görsen ölürsün, dedi. Yine Gömelek Kürekle dedi:

Ölsem ölürüm, gösterin, dedi ise, pencereyi açıverdi ise gün ışığı saraya girdi. Gömelek Kürekle onu gördü, düşe kaldı.

(...)Bir gün geçtikten sonra bilincini topladı. Sütanneleri özleyip oturmayı sürdürdüler. Bir de dediler:

Ne gördün, dediler. Orada Gömelek Kürekle dedi:

Önceki gördüğüm günden karnımda bebek oldu. Şimdi babama ne söyleriz, dedi.” (Suleymanov vd., 2014c, s. 70-74).

Çocuksuzluk motifi Başkurt destanlarında sıkça işlenenmotiflerdendir. Çocuksuzluğun aileyi zor durumda bıraktığı ve ailelerin bundan ötürü diğer aileler tarafından dışlandığı görülür:

“Koca, bir gün rüyasında bir ihtiyar görür ve öldükten sonra geride bırakacak bir oğlu olmadığı için üzüldüğünü söyler ihtiyara. İhtiyar da can vermeden can doğmaz, der. Koca da bunu kabul eder. Çocuğum olursa kendi canımdan vazgeçerim, der.” (Suleymanov vd., 2014a, s. 327-328).

Destanlarda kahramanlar olağanüstü bir şekilde doğabilmektedir. Alıp Batır da çatlayan bir taşıniçinden çıkmıştır:

“Çocuğu olmayan ata (koca); ok ve yayını alıp, beline balta bağlayıp, çıkıp gitmiş. Ey gitmiş bu, ey gitmiş, bir dağ eteğine varıp yetmiş, yarı uykuya dalmış, orada bir düş görmüş. Düşünde ona bu dağın iyesi görünmüş.

–Ey ihtiyar, demiş bu, neden çok üzgün görünüyorsun?

İhtiyar cevap vermiş:

–Dünyada ne çok ömür geçirdim bir oğlum dahi olmadı. Ölüp gidersem adım da zatım da yok olup gidecek. Bunun için üzülürüm, demiş. Dağ iyesi demiş:

–Bir can ölmeden, bir can doğmaz. Eğer oğullu olmak istersen kendin bu dünyadan göçmen gerekir.

İhtiyar razı olmuş. Sonra da dağ iyesi taşın arkasına girip kaybolmuş. İhtiyar oturduğu yerde düşünceye dalmış. Bundan sonra çok da geçmemiş, ihtiyarın başını dayayıp oturduğu taş kıpırdamaya başlamış. İhtiyar birden uyanmış ve belindeki baltasını alıp demir kısmıyla taşa vurmuş. Taş kırılmış, içinden çok temiz bir yiğit çıkmış. İhtiyar şaşırıp kalmış. Yiğit gülümseyerek ihtiyarın yanına gelmiş de şöyle demiş:

–İşte ben sana oğul olup geldim, demiş.” (Suleymanov vd., 2014a, s. 327-328).

3.2.1.2.Doğum sonrası ritüeller

Türk destanlarında kahramanların doğumları, genellikle olağanüstü bir nitelik taşır ve bu durum, Tanrıoğlu motifiyle ilişkilidir. Kahramanların doğumunun olağanüstü olması, bu kişilerin bir misyonla dünyaya geldiklerinin bir göstergesidir. Türk anlatılarında peygamber, veli, hakan, şaman ya da destan kahramanı gibi seçkin özelliklere sahip karakterlerin tanrısal simgeler aracılığıyla dünyaya geldiğinden bahsedilir. Bu simgeler arasında ışık, nur, kan, kanlı abdest suyu, buğday tanesi, et parçası ve buz gibi unsurlar yer alır (Bayat, 2006).

Kahramanların ana rahmine düşmeleri de sıradan insanlardan farklılıklar gösterir. Doğumlarında etkili olan Tanrısal simgeler sayesinde doğdukları toplumu çeşitli şekillerde yönlendirir, onları tehlikelerden korur ve esir iseler özgürlüklerine kavuştururlar. Diğer bir deyişle bu kahramanlar, doğdukları toplumun ruhunu yansıtarak toplumun özgürlüğünü, kurtuluşunu ve kutsallığını sağlamaya çalışırlar (Bekki, 2011, s. 122).

Evrensel bir motif olarak karşımıza çıkan ışık, birçok kültürde güneş/ışık tanrısı olarak bilinmektedir. Türklerin türeyiş destanlarında, ilahi menşeli olduğu düşünülen ışığın önemli bir yeri vardır. Işık, gök (Tanrı) ile olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kişi/kişiler arasında kozmik bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Işık, Tanrı katında yaratılan insan/insanların oradan yeryüzüne indirilmesinde kutsal bir araç olarak kabul edilmektedir. Oğuz Kağan destanının Uygur harfli nüshasında Oğuz’un ilk eşi, bir ışık huzmesi içinde yeryüzüne indirilmiştir (Sakaoğlu & Duymaz, 2003, s. 221).

Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin "Tarih-i Cihan Güşa" adlı eserine göre, Tula ve Selenga ırmaklarının birleştiği Kamlancu denilen yerde bir dağ vardır ve o dağa bir gün gökten bir ışık iner. Işığın düştüğü yer günden güne büyümeye başlar. Burada beş ayrı çadır oluşur. Bu beş çadırda beş çocuk bulunur. Uygurlar, bu beş çadırda bulunan çocuklardan akıl, bilgi ve vücut güzelliği bakımından diğerlerine göre üstün olan Buku'yu kendilerine han seçerler. Çin kaynaklarının, Uygurların türeyişi hakkında verdiği bilgiler de Cüveynî'yi doğrular mahiyettedir (Atsız, 1997, s. 78).

Sıngızname (Cengizname)'de Gölemelek Kürekle adlı kız doğar doğmaz kimseye gösterilmez. Öyle güzel ki saçını tarasa inci dökülür, kıraç toprağa baksa ot biterdi. Saraydan dışarı çıkarılmaz. Bu şekilde büyüyen Gölemelek, dışarıyı, güneşi, aydınlığı merak eder ve görmek ister. Sütannesini Urda Han'dan dışarıyı göstermesini ister. Sütannesini ne kadar kızın buna dayanamayacağını söylese de göstermek zorunda kalır. Gölemelke gün ışığını görür ve kendinden geçer. Bir gün sonra kendine gelir ve gördüğü şeyden ötürü hamile kaldığını söyler:

"Ne gördün? dediler. Orada Gölemelek Kürekle dedi:

Önceki gördüğüm günden karnımda bebek oldu. Şimdi babama ne söyleriz dedi."(Suleymanov vd., 2014c, s. 70-71). Doğan erkek çocuğa Duyın Bayan adını verirler.

Aynı destanda (Cengizname), Cengiz Han da babasız bir şekilde yani olağanüstü bir doğumla dünyaya gelmektedir. Cengiz Han'ın annesi Alangu, erkek eli değmemiş bir kadındır. Kocasını Duyın Bayan ölmeden önce ben öldükten sonra "düş-döl" olup gelirim, der ve Cengiz Han'ın doğumuna işaret eder (Suleymanov vd., 2014c, s. 79) Ama Alangu'dan doğacak olan Cengiz Han, Duyın Bayan'ın oğlu değildir.

3.2.2. Evlilik ritüelleri

Başkurtlar, evliliğe çok önem vermektedirler. Destanlarda evlilik ve eş seçimi konularında her iki tarafın da belli başlı istekleri, kriterleri bulunmaktadır. Genel olarak evlilikler ve birliktelikler ya kahramanlık ve yiğitlik etrafında ya da güzellik etrafında gerçekleşmektedir. Bu iki durum destanlarda çoğunlukta olmasına rağmen ilk görüşte âşık olma, rüyada görüp âşık olma, resmine bakıp vurulma, beşik kertme vs. gibi farklı şekillerde gerçekleşen birliktelikler de görülmektedir.

3.2.2.1.Evlilik çeşitleri

Başkurt destanlarındakadın kahramanlar genellikle alp tipinin karşılığı olan yiğitliğini ve cesaretini kanıtlamış biriyle evlenmek ister. Cılız, işe yaramayan, akıllı olmayan erkeklerle evlenmek istemezler. Aileleri zorla evlendirmek istese dahi kız, bunu kabul etmez. Kimi zaman da henüz bebeklik dönemindeki beşik kertmeler görülür.

3.2.2.2.Beşik kertme

Beşik kertme Türk destanlarında karşılaşılan bir evlilik çeşididir. Uzun süre çocuksuzluk yaşayan iki ailenin belli bir zaman sonra biri kız biri erkek olmak üzere birer çocukları olur ve bu aileler bu çocuklarını ileride evlendirmek isterler. Çocuklar, daha doğar doğmaz iki baba veya aile kendi aralarında çocuklarını beşik kertme yaparlar. Bunları ileride evlendireceklerine dair söz verirler. Alpamışadestanında, Eyler Han ile Beyler Han adlı kişilerin Altan ve Barhın adlı çocukları olur ve bunlar babaları tarafından daha beşikteyken nikâhlanırlar. Altan beşikte olan Barhın'ın kulağını dişleterek nikâhlanmış olurlar(Suleymanov vd., 2014a, s. 331).

Tahir ile Zühre destanında, bir padişah ile vezir varmış. İkisinin de uzun zaman çocukları olmamış. İkisi de tahmin, tabir yapmaktan hoşlanmışlar. Bir gün yolda kendi aralarında söz vermişler: Padişahın kızı olursa Zühre diye isim verip, vezirin oğlu olursa Tahir adını verip ikisini kavuşturmak. Böyle de olmuştur. Aynı günde padişahın kızı, vezirin oğlu dünyaya gelir. Sözleştikleri gibi birisine Zühre diye, ikincisine Tahir diye isim verip kırk günleri olunca kulaklarını diletip (ısırtıp), nişanlayıp beşik düğünü yapmışlar (Suleymanov vd., 2014b, s. 503).

Çocukları daha bebekken beşik kertme yapma geleneği destanların genelinde görülmektedir. Bunun yanında beşik kertme yaparken çocukların kulaklarını ısırtmaları geleneği de Başkurt destanlarında görülmektedir. Alpamışadestanında Altan'ın daha bebekken Barhın'ı kulağından dişlemesi buna örnektir.

Erkek çocuk daha bebekken kızın kulağını dişleyerek beşik kertme olmuşlardır. Alpamışa destanındaBüler Han'ın kızı Barhınhılıv, beşik kertmesi olan Eyler Han'ın oğlu Altan'ı eşi olarak kabul etmez. Şöyle söyler:

“Altan da Altan dediğiniz,
Eyler Han'ın oğlu imiş.
Altan da Altan dediğiniz,
Akli da yok, deli imiş.

Bıraksana yengem, bıraksana yengem,

Can sırdaşım olsana yengem.

Altan'ın yolunu kessene, yengem.

Kulağımdaki diş izini

Silsene yengem, silsene yengem.

(...)

Batır dediğin çevik olur.

Uçan uçar, kuş olur.

O bastığında taş dayanmaz.

O vurduğunda yan dayanmaz.

Otursa çadırı devirir.

Dayansa dağı devirir, sallayıp

Yürürken, yeri silkeleyip

Aslanı dahi ürkütür.” (Suleymanov vd., 2014a, s. 334-335).

Başkurt halkı geleneklerine, göreneklerine bağlı insanlardır ve verdikleri sözden kolay kolay dönmezler. Barhın'ın babası kızının bu düşüncelerini duyunca kızına kızar. Eyler Han'a verdiği çocuklarını evlendirme sözünden caymak istemez ama kızını da üzüleceği bir evliliğe zorla razı olmasını istemez. Sonuç olarak kızının istediğine varmasına razı olur. Çocuklarının mutluluğu her zaman önce gelmektedir.

Destan kahramanları bazen de destanlarda kızın resmini görünce âşık olmaktadır. Âşık olduktan sonra aklı gider, yemeden içmeden kesilir. Kızı bulmak için bir yolculuğa çıkar. Seyf-ül-mülük destanında da bu durumun bir örneği görülmektedir. Seyf-ül-mülük, padişah babasının kendisine hediye ettiği pöstekideki kızın resmini görür görmez çarpılmış, âşık olmuş. Bu kız, Bedi-ül-cemal bin-i Şahbal'ı bulmak için padişah babasından izin alıp arkadaşıyla yolculuğa çıkar (Suleymanov vd., 2014b, s. 513). Âşık olduğu kız bulmak için çeşitli zorlukları göze alan destan kahramanı bu uğurda her şeyi göze almaktadır. Destanlarda genel olarak birliktelikler, kavuşmalar hemen olmaz, bazı engelleri aşmak gerekmektedir. Bu da destanlarda da olsa gerçek hayatta da olsa hiçbir şeyin emeksiz, uğraşsız elde edilemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir:

“–Ey babam, ruhsat ver, bana çok sayıda halklar ver, çok gemiler yaptır. Sait dostumu yanıma alıp, ben kendim aramaya çıkayım, der. Padişah razı olmaz:

–Benim hayatımda sahip olduğum tek çocuğumu kaybedecek halim yok, der.

–Hayır, baba, ruhsatını ver. Vermezsen, ben hiç yemem de, içmem de yaşamam da, yine Seyf-ül-mülük ısrar eder. Padişah da razı olur.” (Suleymanov vd., 2014b, s. 514-515).

Singizname (Cengizname)’de Cengiz Han, BurteKuçin’i görür görmez ona hayran kalır ve Burte Kuçin’i çok beğenir. Burte Kuçin de Cengiz Han’ı kabul eder, evlenip karı koca olurlar. Cengiz Han, halkında eğlenmesi için büyük bir düğün yapılır. Düğün, evliliklerin halka duyurulmasında önemli bir görev görmektedir. Eski Türk destanlarında da her bir evliliğin ardından düğün yapılmaya dikkat edilmektedir:

“(…) Hoş, siz beni sevdiyseniz, ben sizinim, dedi. Ondan sonra Cengiz Han’ın gönlü eridi. İki de birbirine kabul olup karı koca oldular. Halka büyük bir düğün yaptılar ve bu dünyayı birlikte geçirdiler.” (Suleymanov vd., 2014c, s. 91-92).

Başkurt destanı “Altı Yaşında Alpamişa” başlıklı varyantta Barsin, Alpamişa’yı görür görmez âşık olur. Bu aşıkta erkeğin gücüne dikkat çekilmektedir:

“(…) Çok güzel yüksek bir yerde Eyler Han tahtında karısı ile oturuyorlar. Padişahın kızı, Barsin, ortalarında oturuyor. Her taraftan binlerce halk toplanmış. Yarış yapılmakta. Yiğitler ok atıyor, ama altın yüzükten hiçbirini geçiremiyor. Ansızın Barsin yerinden kalkar: kırk üç atlı gelmekte, hepsinin de ayrılıp, ortalarında Alpamişa gelmektedir, Barsin koşma söyler: Baba, baba, öbek gelir, Öbek içinde biri gelir. Oturursa, ev sallanır, Yürürse yer sallanır. O da olsa, bir taneymiş, bir taneymiş, Bana olur damat imiş, damat imiş! diye Alpamişa’ya âşık olur. Bana olacak damat imiş, damat imiş! diye Alpamişa’yaâşık olduğunu belirtir.”(Suleymanov vd., 2014, s. 365).

Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanında Mayanhılıv’ın babası, çocukları daha doğmadan Mayanhılıv ile Kuzıykürpes’i beşik kertmesi yaparlar. Ancak erkeğin babası ölünce, erkek çocuk annesiyle kalır. Git gide zorba biri olur. Bu duruma üzülen kızın babası Küser Han da kızını yetim ve başına buyruk, zorba bir çocukla evlendirmek istemez. Hanımına da bu durumu izah edip oradan göç ederler. Destanda bu olay şöyle geçer:

“(…) Evet, hanımım, sen ne düşünüyorsun? Biricik kızımız Mayanhılıv’ı Kuzıykürpes ile evlendirirsek kızımıza da bize de horluk olur! Bu ili terk edip yedi dağ, yedi ova, yedi denizi geçip uzaklara gitsek mi yoksa? dedi.” (Suleymanov vd., 2014b, s. 56-57).

Targın ile Kujak destanında Aksahan Han, bir yarışma yapar ve yarışmada galip gelene kızını vereceğini söyler. Targın da yarışmaya katılır ve galip gelir. Aksahan’ın kızı da Targın’ı ister ve babasına sözünü tutmasını ve kendisini Targın’a vermesini ister.

Aksahan Han da bir yabancıya kız vermeyeceğini söyleyip sözünü tutmaz. Targın ile kız da anlaşıp beraber kaçarlar:

“Başkurt ilinde Aksahan adında bir han varmış. Bu han meclis toplamış. Meclise batırlar gelmiş. Nogaylardan Taargın adında bir genç Batır katılmış. Batırlar güreş yapmışlar. Orada Targın hepsini yenip çıkmış.

Aksahan’ınAkyondoş adlı bir kızı vardır. Kız bunu görmüş de babasına demiş:

–Baba sözünü yerine getir, Targın Batır yenip çıktı, beni ona ver, demiş.

Aksahan:

–Ben dışarıdan gelme birine vermek için kız büyütmedim, demiş.

Sonra Tangır Batır, Akyondoş ile konuşup kaçıp gitmeye karar kılmışlar. Uygun vakit denk getirip, ikisi iki koşu atını alıp, bunlar kaçıp gitmiş.”(Suleymanov vd., 2014b, s. 555).

Başkurt destanlarda yarışmalarla eş seçimi de çokça karşılaşılan bir durumdur. Kız veya kız babası kendisine damat adayını güç, cesaret, yiğitlik bakımından sınar ve kendilerine layık olup olmadığını görmek isterler. Bunun için genelde damat adaylarının katıldığı bir yarışma, sinama yapılır.

Başkurt Türklerinde kuş motifi, kız isteme törenlerinde görülmekte ve halk edebiyatı eserlerinde genç kız ile kuş arasında bir bağ kurulmaktadır. Kız istemeye gelen erkek tarafı “Bende deri bağlı aladoğan var, sende ipek bağlı papağan var, onu istemeye geldim.” şeklinde bir söz söyler. Yemekte kuş eti bölünürken, kızlara kanat kısmı verilir ki, bir an önce evlenip yuva kursun. Gelinlik giyen kızın kuğuya benzetilmesi, çabuk yürümesine kuş gibi uçuyor denmesi, aile kuramayan, çocuk sahibi olamayan ve ailesi ile görüşmeyen kızın da guguk kuşuna, yani uğursuzluk-vefasızlık benzetmesine maruz kalması, kız-kuş motifine birer örnektir(Huseyinova, 2008, s. 198-203).

Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen Bey destanında Kara Abız’ın güzel bir kızı vardır. Evlilik çağına gelmiş ve kızlarını isteyen aileler vardır. Kara Abız da kendisine verilecek hediyeleri (sürünün yarısını, üç dört sürü koyun keçi) kabul eder ve kızını vermeye razı olur. Yedi gün yedi gece düğün yapılır. Düğün sırasında halkın eğlenmesi, güzel vakit geçirmesi için oyun, eğlence, dans, güreş, at koşusu gibi etkinlikler yapılır:

“Kız nasıl biri, adı, baba,

Nedir? dersin;

Bir görmeye az bile olur

Bin akçe para versen.

Dolaşır, ay gibi parlayıp,
Gün gibi gülüp,
İlk görünce de kala görme,
Kendini kaybedip perişan
İsmi de tam gelmiş
Cismine.

(...)

Yay boyun, yuvarlak omuzlu,
Yılkı hayvanlarım
Sürü sürü yürüdüler.
Parlayıp
Abız razı olsun diye
Sevincinden.

Seçip sürünün yarısını
Soylusundan
Buna katıp üç, dört sürü
Koyun, keçi
(...)

Kara Abız razı oldu
Kızı vermeye.
Halkı sonra, ey, başladı
Kaynamaya.
Masal desen masal değil.
Düğün başladı.

Yedi gün yedi gece

Boyunca sürdü.” (Suleymanov vd., 2014c, s. 326-327).

Başkurtlarda düğünler sadece evlilik törenlerini adlandırmak için kullanılmaz. Aynı zamanda savaşlardan bol ganimetler elde edildiği zamanda bunun şerefine “kutlama düğünü” adı altında düğün veya eğlenceler yapılır. Bu eğlence veya düğün şerefi için şerbetli bal içilir. Bu âdet Başkurt destanlarından Yek Mergen destanındaki kutlama düğününde görülmektedir:

“İşte bir gün dokuz batır Sulman Nehri boylarında sayısız düşman ganimeti elde edip döndüler. Bu büyük sevinç günü hatırına batırlar, kutlama düğünü yaptılar.”(Suleymanov vd., 2014d, s. 68).

Kız kaçırma motifi, eski Türk destanlarında karşımıza çıkan bir diğer motiftir. Birbirini seven iki âşık, ailelerinin vermemesi başta olmak üzere çeşitli sebeplerle kavuşamayacaklarını düşündüklerinde, aralarında anlaşıp birlikte kaçmayı kararlaştırırlar. Kız babası da bu durumda elinden geleni yapar ve gücü yeterse kızını geri getirmeye çalışır. Kendisi bunu başaramazsa halktan her kim kızını geri getirirse kızını ona vereceğini ve onunla evlendireceğini söyler. Söz konusu durum, Targın ile Kajuk destanı ve Targın Batır destanında görülmektedir. Targın Batır ile Akyunus birbirini sever ve kızın babası evlenmelerine müsaade etmez. Buna karşılık Targın ile Akyunus kaçar:

“(…)

Ben Targın’ım, kendime layık kız aramaktayım, diye cevap verir.

Ben ise Aksahan’ın kızı Akyunus’um. Ben layık isem, bana sen layıksın, demiş kız.

Targın yine dönüp geldiğinde, bunlar çadırlarını kurup oturuyorlardı. Targın gelmiş ve Han’a:

Kızın Akyunus’u bana verirsen, ben kabul ederdim, der.

Hayır, ben böyle azgın birine kız vermem, diye kesip atmış.

Targın gidip bunu Akyunus’a söyler. Sonra kaçalım, diye dayanışma yaparlar bunlar” (Suleymanov vd., 2014b, s. 549).

Ağırlıklı olarak tek eşlilik esas olsa da bazı Başkurt destanlarında çeşitli durumlarda çok eşlilikle karşılaşırız. Destan kahramanları sevdiği biriyle evlenir. Kahramanın başına bazı olaylar gelir ve destan kahramanının yolculuğa çıkması gerekir. Yolculuk sırasında karşılaştığı ve üstesinden geldiği her olaydan sonra bir kızla nikâhlanmakta ve evlenebilmektedir. Destan kahramanının hem doğup büyüdüğü yerde eşi bulunmaktadır hem de yeni yaşayacağı yerde eşi olmaktadır. Destan kahramanları evlendiği eşleriyle aynı evde yaşamazlar. Ural Batır destanında bu durum görülmektedir. Ural Batır hem Gölöstan ile hem Humay ile evlenmiştir:

“(…)

Bu yüzden bizleri

Mutlu azat ettiren,

Padişah kızı oldu ya

O sebep oldu ya,

Seni sevip haykırdı,

Babasıyla tartıştı,

Padişah kızını al, yiğit
Denilen sözü işitince,
Hepsi de teklif edince
Ural (kızı) alacak olmuş.
Kızı (Humay)alıp düğün yapıp,
Biraz kalacak olmuş.
(...)
Batır babadan kut almış.
Güzel anadan süt emmiş.
Sana denk olur kız,
Deyince, Ural, dinlemiş:
Gölöstan'ı almış,
Bir büyük düğün yapmış, birlikte olmuş.”(Suleymanov vd., 2014a, s. 79-88).

3.2.3. Ölüm ritüelleri

Eski Türklerde, ölümden sonra bedenin terk ettiği ruhun ebedi olarak varlığını sürdürdüğüne inanılırdı. Bu inanç, atalar kültürünün temel düşüncesini oluşturmaktadır. Bir kişinin ölümünden sonra yapılan cenaze törenleri, katılanlara ölü aşlarının ikram edilmesi ve ölen kişinin mezarını ziyaret etmek, bedeni dünyayı terk etmiş olsa da ruhların sonsuz yaşamda olan ataları memnun etmek için yapılırdı. Ayrıca bu törenlerde, gözyaşları dökülmesi ve acı veren üzüntülerle insanların kendilerine zarar vermeleri, yine atalarına duydukları saygıyı ifade etme şekliydi. Türklerin inancına göre ölen kişinin ruhu, yeni bir hayata başlamadan önce belirli bir süre boyunca bulunduğu yeri terk etmemektedir. Bu süre, o dönemde olduğu gibi günümüzde de kırk gün olarak kabul edilmiştir (Yalçın, 2021, s. 80).

Başkurt destanlarında insanların ölümünün yaklaştığını anlamalarına yardımcı olacak belirtiler vardır. Bu belirtilerden biri de insanın başına akların düşmesidir. Bu gibi ölüm belirtileri, insanları kendilerini ölüme hazırlamaları yönünden önemlidir. Ölümün yaklaştığını anlayanlar arkalarına bakıp pişmanlıklarını, yanlışlarını, doğrularını ve yapamadıklarını düşünüp eksikliklerini tamamlamaya, ölüme hazırlanmaya koyulurlar.

Mergen ile Mayanhılıv destanında Mayan'ın babası Nedirşe, başına akların düşmesini ölüm belgesi olarak anlatır:

“(…)

Batırlar, şimdi de

Hiç ruhum benim sönmemiş,

Yayım alarak atardım ben.

Sağ kollarım kırık benim,

Ölüm belgesi olan

Başıma beyaz konduktan sonra

Bir boyun tümü

Yaşım yüze ulaştıktan sonra...” (Suleymanov vd., 2014b, s. 80).

3.2.3.1.Vasiyet

Vasiyet, Başkurt Türklerinin önem verdiği bir konudur. Kendilerinden sonra çocuklarına, halkına ne yapıp yapmayacaklarını bu vasiyet aracılığıyla söylerler. Ölümünün yaklaştığını anlayan Başkurtlar, halkını, beylerini, ailesini toplar ve onlara son isteklerini, dileklerini söylerler. Geride kalan halk ve ailesi de bu vasiyeti yerine getirmeye dikkat eder. Çünkü ölecek olanın son istekleri onlar için önem arz etmektedir.

Duyın Bayan ölmeden birkaç gün önce halkın beylerini toplayıp vasiyet eder. Ölüm, ecel geldi mi ilacın derman etmeyeceğini söyler. Hanımıyla mutlu bir hayat geçirdiğini ve şimdi ecelinin gelip kendisini alacağını ama onların geride kalacağını söyler. Üç oğlundan hiçbirinin hanlık yapmaya uygun olmadıklarını ve kendisinin ölümünden sonra eşi Alangu’ya düş-döl olup geri geleceğini söyleyerek vasiyetini iletir:

“(…)

İmdi sizlere, ey, halk oğlu, vasiyet sözüm olsun, dedi.

–Bu benden doğmuş olan (1:doğmuş) üç oğul Būdencer, Kesincer, Salcut, bunlar yurt tutmada iyi değillerdir. Yine imdi, ey, halk oğlu ben, öldükten sonra, Alangu’ya düş ile döl olup gelirim.” (Suleymanov vd., 2014c, s. 75). Destanlarda kullanılan ölümünden sonra geri gelme motifine de bu destanda rastlanılmaktadır.

Ölüm, insan hayatında önemli bir andır. Ölümün genel olarak ilahi bir güç tarafından geldiğine inanılır. Ölüm hem korkulan bir durum olarak görülmekte hem de kaçınılmaz olduğu bilindiği için ölüme hazırlık da yapılmaktadır. Bu dünyaya bağlı olma isteği insanı ölüme karşı çıkmaya ve ölümü ertelemeye yönlendirmektedir. İnsanın sevdikleri, ailesi, hanlığı, halkı ve bağlı olduğu her şey bu dünyadadır ve de bunları

bırakmak doğal olarak insana zor gelmektedir. Bundan dolayı batıl bir düşünce olan ölümsüzlüğü arama ve bulma Başkurt destanlarında da işlenen bir konudur.

Ural Batır destanında Yenbirzi ile Yenbirze adlı anne babanın Şülgen ile Ural adlı iki çocuğu vardır. Anne ile baba ve çocukları ölümün hiç uğramadığı bir yerde yaşamaktadırlar. Ural ve Şülgen ölümün ne olduğunu merak ederler ve ölümü aramak isterler. Babaları Yenbirzi şöyle der:

“Ölüm denen kötü şey,
Hiç göze görünmez.
Gelişi de bilinmez.
Ona yalnız bir çare var.
Dev padişahın ülkesinde
Derler, bir bulak var.
Ondan su içse kişi
Hiç ölmezmiş,

Ölüme dayanırmış.”(Suleymanov vd., 2014a, s. 60-61). Hayat pınarını aramak için Ural ile Şülgen ailelerinden ayrılırlar. Ölüm her ne kadar kötü bir şey olarak görülse de destanlarda insanlar ölümü merak ederler ve ölümle karşılaşmak isterler. İnsan fitratında olan merak bu şekilde destanlarda işlenmektedir.

Başkurtlarda, ölünün kirkının çıkması motifi görülmektedir. Ölümün gerçekleşmesinden kırk gün sonra “kırk gün duası” için bütün halk toplanır ve ölü için dua edilir. Bunun yanında “ölü yemeği”dekırkıncı gün yerine getirilen ritüeller arasındadır. Karasakal destanında Sultan Han’ın küçük oğlu ölmüş ve kırk gün sonra kırk gün duası için bütün halk gelmiş ve dua edilmiş, ardından yemek verilmiştir:

“(…)
Hanın olmuş üç oğlu,
İkisi han, de, Kalmık’da,
Özü yanında kalanı,
Küçük oğlu Sultan’ın,
Çok değilmiş öleli.
Onun kırk gün duasına
Bütün halk gelmiş imiş.

Hayvan kesilmiş aşı, yemeğe.” (Suleymanov vd., 2014d, s. 156-157).Ölülere veda ve saygı duruşu niteliğindeki bu ritüeller halkın böylesi zor zamanlarda birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirmesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Başkurtlarda ölü gömme törenleri yapılmaktadır. Ölen kişinin halk arasındaki önemi, cenaze merasimine de sirayet eder. Kırgız ve Kazaklarda olduğu gibi ölen kişiye türbe, anıt gibi mezarlar da yapılmaktadır. TargınBatır destanındaTargın'ın hanımı Akyunus öldüğünde ona bir anıt-kabir yaparak orayadefnederler:

“...O yurda Targın, han olmuş. Kendisi bir savaşa gidip Targın vefat etmiş. Ak-Yunus ise o ilde ölmüş. Bir anıt-kabir yapıp onu defnetmişler. O anıt şimdiki günlerde de Ması yanındadır.” (Suleymanov vd., 2014b, s. 553).

Cenaze töreninde dualar ve yakarışlar okunduktan sonra erkekler cenazeyi gömmek için mezarlığa giderler. Mezarlar mezar kazıcılar tarafından kazılır. Kazdıkları mezarlarda onları bekleyen insanlar vardır. Bu kişiler cenaze gömülene kadar mezarın başından ayrılmazlar. Defin sırasında kürek yere atılır, biri onu alır, cenaze gömüldükten ve mezarın üzeri toprakla iyice örtüldükten sonra mezarın başına ve ayakucuna ağaçlar dikilir. Tüm bu görevler tamamlandığında, merhumun yakınları hayır için para dağıtır. Dileyenler sadaka da verebilir. Mezarlıktaki tören sona erdiğinde alay, cenaze evine döner. Burada “yeme” adı verilen, pide şeklindeki yufkaya benzer “yevme” adında bir yemek hazırlanır ve cenazeye katılanlara ikram edilir. Bu yemek 3. 7. ve 40. günlerde tekrar dağıtılır. Bu süre zarfında ölü için Kur'an okunur ve sadaka olarak para, sabun, bez, mendil ve peştamal dağıtılır(Karagöz, 2016, s. 209).

3.3. Kazak Destanlarında Geçiş Ritüelleri

Kültür bir toplumun hayat tarzıdır, kültürü oluşturan unsurlar da bu tarzın aynalarıdır. Türk kültürünün en berrak aynaları hiç şüphesiz Türk boylarının tarihleri boyunca yarattıkları destanlardır. Çünkü destanlar, tarihin derinliklerinden çağımıza kadar Türk boylarının yaşadığı önemli olayları belli bir gelenek içinde bize anlatan kültür ve sanat eserleridir. Destanlar; toplumların özellikle de uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların, hem “millî hafızası” hem de “millîşuuru”nu ihtiva eden mirasıdır. Bu mirasa sahip olan çağdaş Türk boyları bu özgün mirası kendi yönlerini belirlerken, önemli kararlar verirken, kendilerini yetiştirirken ve Atatürk'ün belirttiği “muassır medeniyetler seviyesine ulaşırken” kullanabilirler (Jumadilova vd., 2015, s. 7).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kazak destanları da köklü bir geçmiş ve zengin bir içeriğe sahiptir. Bu destanlar içerisinde doğal olarak Kazak-Türk geleneğinin şekillendirdiği geçiş dönemi inanç ve uygulamalarının zengin örnekleri bulunmaktadır.

Çalışmamızda Kazak destanlarından Anşıbay Batır, Alpamış, Kındırbay Oğlu Kobılandı, Kambar Batır, Bazar Batır, Kırım'ın Kırk Batırı, Akkenje, Dirlügüv, Karasaş, MunlıkZarlık, Kubıkul, Alankay Batır adlı destanlardaki geçiş dönemi ritüelleri incelenmiştir.

3.3.1. Doğum ritüelleri

3.3.1.1. Doğum öncesi ritüeller

Doğum, dünya hayatının başlangıcı ve dünyaya atılan ilk adımdır. Kazak destanlarında doğum zamanına ilişkin inanç ve âdetler, kahramanın ana rahmine düşmesinden önce başlar. Kahramanın ebeveynlerinin çocuksuz dönemdeki âdetlerinin ardından özlem dönemi, doğum anı, doğum kutlaması ve ad koyma töreni başlar. Doğum öncesi dönemin destana yansımaları çoğunlukla çocuksuzluk motifi üzerinden olur. Türk dünyasında destanların önemli bir unsuru olan çocuksuzluk motifi Er Begzat, Karkabat, Koblandı Batır, KozıKörpeş Bayan Suluv, Kubıkul, Munlık-Zarlık, Şora Batır, Alpamış, Er Sayın, Kırım'ın Kırk Batırı, Akbiykeş-Karabala, Er Kosay ve Köroğlu gibi destanlarda işlenmiştir.

Kazak-Türk destanlarında çocuksuzluk, istenmeyen bir durum olarak görülmektedir. Destanda çocuksuz insanlar bu duruma çok üzülmede ve Tanrı'ya kendilerine çocuk bağışlaması için yalvarmaktadırlar. Bu durum Türk halkı için çocuğun önemini yansıtmaktadır. Çünkü Türk boyları için çocuklar soyun varisleri olarak kabul edilir.

Munlık ile Zarlık destanında çocuksuzluk motifine rastlanılmaktadır. Nogay diyarındaŞanşar Han adında altmış yaşında bir han vardır. Bu hanın çocuğu olmadığı için Allah'tan çocuk ister. Bunun için her yeri gezer, dağı taşı dolaşır, üzülür ve yorgunluktan düşüp bayılır. Allah da Han'ın duasını kabul eder ve Hazret-i Hızır gelerek Han'a çocuğunun olması için evine gidip güzel bir kızla evlenmesini söyler (Güler, 2022, s. 34).

“Dileğini Allah kabul etmiş.

Beyaz sakallı kişi olarak,

Hazret-i Hızır gelmiş:

Padişah, evine git, demiş,

Halk içinden seçerek

Bir güzel kızı al, demiş.

Evlendikten sonra o kadın,
Bir oğlan, bir kız doğuracak.
Bunu duyunca sevinip,
Duracak gibi oldu kalbi,
Evine doğru yöneldi.” (Güler, 2022, s. 69).

Kubikuldestanında çocuksuzluk derdiyle perişan olan Veli Han, çocuk sahibi olmak için her yeri gezer ama derdine çare bulamaz. Ümitsizliğe kapılmışken Baba Tükti Evliya’ya rastlar. Baba Tükti Evliya, Veli Han’a çocuk sahibi olması için hayvanlarının hepsinin kestirip sadaka olarak dağıtması gerektiğini söyler. Çocuğu olduktan sonra onun için doğum toyu düzenlemesini ister.

“Hasretle kavuştuğun biricik balanım,
Adını da Kubikul koy.
Sevincine, hürmetine oğlunun
Büyük şölen toyu yapılsın.
Şölen, toyu için kesilenin hepsi
Doğurmamış kısarak, koyun olsun.” (Güler, 2022, s. 75-76).

Çocuklar, yaşlı anne ve babalarının koruyucusu ve kollayıcısıdır. Bunun yanında ailenin parlak geleceği olarak da kabul edilmektedir. Dolayısıyla çocuk sahibi olmak hem kişisel hem de toplumsal bir beklentidir.

Destanlarda çocuğu olmayanlar, toplum tarafından kabul edilmez ve dışlanırlar. Yapılan eğlencelere de çağrılmazlar. Kırım’ın Kırk Batırı destanının “Kıdırbayulı Kobılandı” başlıklı bölümünde 80 yaşındaki Kıdırbay’ın çocuğu yoktur. Bu durum çevredeki nüfus tarafından istismar edilir. Çocuksuz Kıdırbay, sahipsiz bir yetim olarak kabul edilir. Hayvanlarına ve diğer zahiresine kolayca el konulabileceği düşünülür (Sengirbayev, 2007, s. 744). Kıdırbay’ın çocuğu olmadığı ve öldükten sonra kimsesi kalmayacağı için obanın beyleri Kıdırbay’ı öldürüp malını mülkünü gasp etmek istemektedirler. Yalandan bir toyu verip Kıdırbay’ı öldürmek isterler. Kıdırbay haberdar olur ve eve gelir. Hanımı Kıdırbay’a çocuksuzluk ile ilgili şunları söyler:

“Kurbanın olduğum yârim,
Öğrendim yalan olduğunu dünyanın.
Oğlu, kızı yoktu diyerek
Yüzüne leke olarak vurdular mı,
Almak isteyip elinden mal mülkünü,
Kesmek isteyip senin başını,

Kısaltmak isteyip hayat süreni.
Tatlı, şeker, bal tattığım,
Dar yatakta birlikte yattığım,
Gidersen sen şimdi dışarıya,
Kim olacak sahip topladığımız hayvanlara?
Ben de seninle gideyim,
Senden ayrı kalıp ne eyleyeyim?
Sahipsiz bu mal mülk kalsın,
Yok olsun, bu dünya yetim kalsın,
Kimler çıkarmadı ki gözümü?”(Sengirbayev, 2007, s. 747).

Destanda çocuk sahibi olamamak toplum tarafından şiddetle eleştirilen bir durumdur. Çocuksuzluk, “çocuksuz, kuru kafalı, tek başlı” anlamına gelen “kuv bas” ifadesiyle nitelendirilir. Bu ifade, kişi çocuk sahibi olamadığı için eksik ya da yetersiz olarak algılandığından örtük bir aşağılama ifadesidir.

Köroğlu destanındaki KörüglüBozayhan hikâyesinde, Bozayhan adlı bir bey ilerlemiş yaşına rağmen bir erkek çocuk sahibi olamaz. Bozayhan'ın oğlu olmadığı için halk “Özinkuv bas, balan jok”der (Arıkan, 2007a, s. 568).

Kubıkul destanında Kök Edil boyundan 70 yaşındaki Veli Han'ın çocuğu yoktur. Bu nedenle halk ona saygı göstermeyip, onu “kuv bas han”(Arıkan, 2007b, s. 38) olarak adlandırır.

Kazak-Türk destanlarında özellikle Baba Tüküti Şaştı Aziz adlı evliya, kahramanların bir erkek çocuk sahibi olma umuduyla yardım istedikleri büyük bir figür olarak görülür. Kırım'ın Kırk Batırı'nda bu evliya; oğlu olmayana oğul, kızı olmayana kız veren bir güç olarak tasvir edilir:

“(…)
Baba Tüküti Şaştı Aziz,
Keramet sahibi bir pirdi.
Oğlu olmayana oğul veren,
Zorluk çeken fakiri, zavallıyı,
Elinden tutup çekerek,
Koluna girip destekleyen.”(Sengirbayev, 2007, s. 260).

Yaşlı anne ve babadan doğma motifi, genellikle diğer doğum motifleriyle iç içe geçmiş şekilde Kazak destanlarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu motif, destanlardaki en yaygın doğum motiflerinden birini oluşturmakta ve dağ iyesinin çocuk

vermesi ya da kahramanın kendi soyunun tek temsilcisi olması gibi temalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Alpamişdestanında olduğu gibi Alıp Batır destanında da kahraman, yaşlı anne ve babadan doğar (Suleymanov vd., 2014a, s. 361).

3.3.1.2.Doğum sonrası ritüeller

Destanlarda, yeni doğan bir bebeğin başkaları tarafından görülmesinin uygun olmadığı düşüncesi hâkimdir ve bu durum nazar inancını yansıtmaktadır. Bu gelenek Türk kültüründe doğum yapan kadının ve bebeğinin savunmasızlığının bir işareti olarak kabul edilmektedir.

3.3.1.2.1.Doğum şöleni

Kazak Türklerinde, sağlıklı bir çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte bu mutlu olayı kutlamak amacıyla özel bir tören yapılır. Bu kutlamada eğer çocuk sağlıklı doğmuşsa koyunlar kesilir, kavurma hazırlanır ve akraba ile komşulara dağıtılır. Bu gelenek Kazaklar arasında “jarıs kazan” adıyla bilinir. Bir sonraki gün ise “şildehana” adı verilen bir tören düzenlenir. Tören boyunca dombra çalınır, yemek yenir. Ayrıca yeni doğan çocuk için hayırlı dileklerde bulunulur (İsmailov, 2002, s. 183).

Çocuk doğduktan sonra yapılan törende lohusa şerbeti misafirlere ikram edilir. Lohusa şerbetinin çocuğu kötülüklerden koruyacağına da inanılır (Özdemir, 2005, s. 114).

Kırım’ın Kırk BatırdestanınınKıdırbay Oğlu Kobılandı adlı bölümde Kıdırbay’ın uzun bir zaman sonra çocukları olduğunda onlar için 10 gün oyun, 40 gün eğlence düzenler. Çocukların şanı şöreti dört bir yana yayılsın diye de herkese haber salıp büyük bir toy vereceğini söyler:

“Kıdırbay tam bu sırada içeri girer. Evdeki kadınlara, “Gelişiniz uğurlu, mevki ve yolunuz kutlu oldu.” diyerek birer başörtüsü ve birer elbise hediye eder. Kadınlara,“Çocuklarınız çok yaşasınlar, hayırlı olsun.” diye hayır duaları eder ve çıkıp giderler. Bundan sonra Kıdırbay on gün oyun, kırk gün eğlence düzenler.” (Sengirbayev, 2007, s. 755).

Kazak destanlarında doğum sırasında ve sonrasında gerçekleştirilen uygulamalarda mitolojik unsurlara sıkça rastlanır. Destanlarda bir kahramanın doğumu son derece zor olarak kabul edilir. Hamile kadınlar bu aşamada büyük acılar çeker. Mitik kabullere göre hem doğum yapan kadın hem de yeni doğan bebek bu dönemde

çok savunmasızdır ve albastı veya kötü ruhların saldırılarına açıktır (İnan, 2013, s. 169). Kırım'ın Kırk Batırı destanının Kıdırbay Oğlu Koblandı bölümünde Kıdırbay'ın karısı, Koblandı'ya hamileyken doğum sancısı başlar. On beş gün doğum sancısı çeker ama bir türlü doğum yapamaz:

“(…) Bu sırada bir çoban karısı, “Deminki avratlar ne yaptılar, acaba?” deyip, “Anamızın oğlu nereye gitti?” diyerek Kıdırbay'ın evine gelir. Meğer on beş gün doğum sancısı çeken kadın yine de doğuramayınca doğumu beklemekte olan kadınlar yorulmuşlar, derin bir uykuya dalmışlar.” (Sengirbayev, 2007, s. 253).

Toylar, anneleri ve bebekleri kötü ruhların olumsuz etkilerinden korumak ve yeni doğan bebeklerin doğumunu kutlamak için yapılır. Bu toylarda kurbanlar kesilir, insanlara yemek yedirilir, misafirlere çeşitli hediyeler dağıtılır ve at yarışları yapılır. Destanda çocuğa isim koyma genellikle toylarda gerçekleşir.

Koblandı Batır destanında Koblandı ve Kurtka evlendikten dokuz ay sonra Krutka'nın bir oğlu dünyaya gelir. Koblandı çocuğa isim koymak için bir toy hazırlar. Halkın da katıldığı bu toyda ileri gelen boylar çocuğa Bökenbay adını verirler (Adilbekova, 1999, s. 321).

Koblandı'nın küçük oğlunun doğumundan sonra da toylar düzenlenir. İncelenen örneklerden hareketle Kazak Türklerinin doğumla ilgili geçiş dönemi inanç ve âdetlerinin destanda öncelikli olduğu söylenebilir. Gebe kalınan ilk andan doğum sonrasına kadar geçen bu süreçte çeşitli tedaviler, ulu kişilerin mezarlarının ziyaret edilmesi, kansız ve kanlı kurbanlar sunulması, danslar ve şölenler düzenlenmesi, halka hediyeler dağıtılması gibi geleneksel ritüel ve âdetler destanlarda sıklıkla kullanılmaktadır.

3.3.2. Evlilik ritüelleri

Türk kültüründe evlilikle ilgili gerçekleştirilen temel ritüeller Kazak toplumu ve dolayısıyla destanlarında da benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Büyük önem verilen aile kurumunun başlangıcı niteliğindeki evlilik, destanlarda çeşitli şekillerde gerçekleşir. Evlenecek çiftin ilk karşılaşmasından düğüne kadar geçen süreç zengin ritüellerle taçlandırılır.

3.3.2.1.Evlilik çeşitleri

Kazak-Türk kültüründe evlilik sürecinde uygulanan geleneklerin birçoğu destan anlatılarında bulunabilir. Destanlarda, kahramanın eş seçimiyle başlayan ve evliliğin tam olarak tamamlandığı kabul edilen düğün gecesiyle sona eren bir dizi ritüel gerçekleştirilir. Destanlarda kahramanlar evlilik sürecinde eşlerini farklı şekillerde seçerler. Bunlar arasında beşik kertmesi, rüyada eş görerek evlenme, bir yarışa katılıp kazanarak evlenme, uzun bir arayış ve yolculuktan sonra potansiyel bir eş bularak evlenme ve baba ya da büyükler tarafından seçilen bir eşle evlenme sayılabilir.

İki gencin uygun yaşa geldiklerinde evlendirildiği beşik kertmesi, Türk kültüründe özellikle geçmişte uygulanan bir evlilik biçimidir. Kazak Türkleri arasında “bel kuda” olarak adlandırılır ve bu gelenek çok eskilere dayanmaktadır (Nauanova, 2020, s. 136). Genel olarak eşleri aynı anda hamile kalan iki arkadaşın, doğacak çocuklarından biri erkek diğeri kız olursa birbirlerinin dünürü olmaya söz vermeleriyle gerçekleşmektedir. Bu çocuklar küçük yaştan itibaren birlikte büyütülür ve uygun zaman geldiğinde başlık parası ödenmeden evlendirilirler (Ergalieva&Şakuzadaulı, 2000, s. 260).

Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanında çocuksuz Sarıbay ve Karabay bir av sırasında tanışır ve arkadaş olurlar. Daha sonra çiftin bir çocukları olur. Evlendiklerinde doğan çocukla bir zaman sınırı koyarlar ve bu evlilikten herhangi bir mal talep etmezler (Kuanışbayev, 2000, s. 16). Herhangi bir mal talep edilmese de ailelerin gönlünden gelen hediyeler verilir. Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanının Şöje varyantında Sarıbay dünür olduğu Karabay’a dünürlüğün belgesi olarak kölesi Aybas’ı vermektedir.

Bir yarış kazanıp evlenmek eş seçmenin bir başka yoludur. Genellikle evlenilecek kızın babası tarafından düzenlenen bir yarış kazanana kızla evlenme hakkının verildiği bu evlilik biçimi Kazak destanlarında görülmektedir. Bazı destanlarda evlenmek isteyen kişi uygun bir eş bulabilmek için uzun bir yolculuğa çıkar ve farklı yerleri ziyaret eder. Uzun bir yolculuktan sonra eşini bulur.

Peri kızı ile evlenme motifine pek çok destanda rastlanmaktadır. Alpların evlendikleri eşleri kutsal olmakla beraber bir peri kızı güzelliğindedirler. Manas’ın oğlu Semetey’in eşi Ay-Çörek gerektiği zaman kuğu kızı hâline gelmektedir. Semetey’in düşmanı Er-Kuyaş onun yeni doğmuş oğlunu öldürmek istediği zaman, Ay Çörek onu tehdit ederek; “Eğer onu öldürürsen girerim kuğu şekline, giderim babam Akın-Han’a haber veririm, o zaman gününü görürsün.” der. Dede Korkut’ta, Tepegöz, sarı çobanla

peri kızından doğmadır. Köroğlu destanında, Köroğlu'nun ilk dört karısı peri kızlarıdır; her birini kahraman, bir yerden kaçırmıştır. Hatta bunlardan birinin kanatları da vardır. Destanın bir yerinde, Kaf dağına gitmek için kanatlarını düzeltip uçuşa hazırlanır (Demirel, 2015, s. 110). Kazak destanlarında da peri kızlarıyla evlenmeler görülmektedir. Kırım'ın Kırk Batırı destanının Asankaygı, Togan, Asat bölümünde Asan denizden çıkarılan sandıktan çıkan bir peri kızıyla evlenir:

“(…) Bir perinin kızı varmış. Bu kızın yedi ağabeyi varmış. Kız, ağabeylerine sürekli “Beni insanoğluyla evlendirin.” diyormuş. Ağabeyleri dışını gümüşle kaplatarak bir sandık yaptırırlar. Sandığın içine de kızı yerleştirerek deryanın sularına salıverirler.

İşte balık avlayanlar, balıklarını Asan alsın dedikleri ağı ikinci kez sudan çıktıklarında bu sandık da beraber çıkar. Asan oradaki kalabalığa bakarak: Ey cemaat, isterseniz sandığın içini, isterseniz dışını alınız, der. (...) Sandığı açar açmaz, bir de ne görsün, içinde saf güzelliğin emsali olan çok güzel bir kız çıkar.” (Serginbayev, 2007, s. 829).

Erkek kahramanın yiğit ve cesur olması kadını etkilemektedir. Türk destanlarında genç kız, evleneceği erkeğin cesur ve korkusuz olmasını ister. Kırım'ın Kırk Batırı destanının Anşibay Batır bölümünde Anşibay, küçükken anne ve babasını kaybetmiş ve halkı onu kendi aralarında istemeyip kovmuşlardır. Bir ormanda büyümüş ve avlanıp yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Avlamak istediği kuşlardan ak kuğuyu tam vuracakken insana dönüşür. Ak kuğu dile gelip padişahın peri kızı olduğunu söyler ve Anşibay Batır'ı ormana geldiğinden beri izlediğini ve yiğitliğinden ötürü onunla evlenmek istediğini söyler:

“(…) Günlerden bir gün, o göle bir ak kuğu gelip konar. Anşibay, eline yayını okunu alıp ak kuğuyu vurayım diye düşünür. O anda ak kuğu, aniden bir kuşa dönüşür. Kız olur da çok ilginç olur. (...) O zaman bu ak kuğu şöyle dedi:

O Müslüman peri padişahının biricik kızıdır. Ben kâfir padişahın kızıyım. Kaç yıldır, senin burada yaşadığını biliyoruz; hep görüyorduk. Senin yiğitliğine hayran oldum, seninle evlenmek istiyorum. Eğer o peri padişahının kızı seninle evlenecekseben de seninle evleneceğim, diyerek kanatlarını çırpır.” (Sengirbayev, 2007, s. 25).

Ebeveynler ya da büyükler tarafından seçilen bir eşle evlilik de destanlarda rastlanan bir başka evlilik biçimidir. Aileler çocuklarının geleceğini, mürüvvetini görmek isterler. Bu durum genelde erkek çocuklarının bir kızı görüp sevmesi ve ailesine söylemesiyle gerçekleşebileceği gibi ailelerin çocuklarının evleneceği uygun eş adayını kendilerinin belirlemesi yoluyla da gerçekleşebilir.

Evlilikle ilgili geçiş dönemi ritüellerimin önemli bir bölümünü oluşturan düğün toyları, Kazak Türkleri arasında tören aşamasından törenin sonuna kadar süren bir dizi geleneği içermektedir. Yemek için hayvan kesilmesi, düğün konuklarına hediyeler dağıtılması, jar-jar gibi geleneksel şiirlerin söylenmesi, at yarışları yapılması, ok atılması ve saç ı saçılması gibi âdetler Kazak-Türk destanlarında sıkça geçmektedir.

Kazak Türkleri arasında düğünler, şairlerin ve yetenekli kişilerin şiir ve müzik icra ettiğı eğlence vesileleridir. Düğün töreni genellikle “toy bastar” adlı bir şiirle başlar. Bunu, bir grup kız ve erkek tarafından söylenen “jar-jar” adlı şiir takip eder.

Alpamış destanında Ultan Bey’in düğününde iki kekeç kadın, “av-jar” türküsünü söyleyip düğünü başlatırlar. Düğünün türkü söylenerek başlaması geleneğıyle pek çok destanda karşılaşılmaktadır:

“Ayday, ayday, yay yay,
Engin gölün kenayını dolana dolana,
Kazlaygidey, hey, yay yay,
Zamanımda Han oldu,
Ultan Bey’im, yay yay.
Öve öve türkü söyleyin,
Genç yiğitler, yay yay.
Nağme çalayım kavalın,
Deliğinden yay yay(...)”(Türkmen & Arıkan, 2011, s. 162).

Destanlarda düğün şöleni, şölene ev sahipliğı yapan ailenin zenginliğine ve sosyal statüsüne bağılı olarak ya yedi ya da kırk gün sürer. Örneğın; Kozı Körpeş-Bayan Suluv destanında Sasan Bey yedi günlük bir düğün yapar (Kuanışbayev, 2000, s. 78). Destanda toylar kalıplaşmış bir şekilde “30 gün oynayıp 40 gün düğün yapmak” olarak tanımlanır. Burada 40 sayısı birçok geleneksel Türk hikâyesinde karşımıza çıkan ve hazırlık, tamamlanma gibi işlevleri olan mitik bir sayıdır(Durbilmez, 2017, s. 233-234).

Düğünlerin ve toyların 40 gün sürmesi geleneğı Türk kültüründe kadim bir gelenektir ve hem Orta Asya hem de Anadolu dâhil olmak üzere Türklerin yaşadığı coğrafyalarda yaygındır (Radloff, 1956, s. 403). Bu geleneğe Kazak-Türk destanlarında da rastlanır. Kambar Batır destanında oldukça zengin biri olan Azimbay’ın tek kızı Nazım’ın düğün şöleni 40 gün sürer:

“(…)
Karaman hırslandı neşelenip
İçi içine sığmadı sevinip,

Askere top attırıp, zurna çaldırdı
Alırım, nasipse Nazım'ı diye.
Allah'ım neydi bu çektiğim diyerek
Azimbay üzülp kaygılanıp
Az olmanın derdi böyleymiş diye,
Akli başından gitti, ne yapacağını şaşırıp,
Kalmukların zorlamasına dayanamayıp,
Yüreği kısıldı çok korkup
Dokuz adamı hediyelerle yolladı,
Kambar'a gidin, selamımı söyleyin,
Kırk gün kırk gece düğünüm var deyin,
Halka da bu haberi duyurdu.”(Türkmen & Arıkan, 2011, s. 203-204).

Alpamış destanında Alpamış, sevdiği kadın olan Gülbarşın'ı aldığı anda ve onunla evlendiğinde otuz gün oyun eğlence, kırk gün düğün yapar:

“Alpamış Bahadır, Kalmuklara boyun eğdirip gelmeyenini getirtip kaynatası Sarıbay'io yurda han kıldı. Otuz gün eğlence, kırk gün toyunu yapıp Gülbarşın'laevlendi” (Türkmen & Arıkan, 2011, s. 78).

Munlık-Zarlık destanında Kuralay ve Zarlık düğün toyları 30 gün oyun ve 40 gün toy olarak devam etmektedir:

“Han o deryadan geçmiş,
Geçip alıp gitmiş.
Gülmez Han'ın evine
Kuralay, Zarlık yetişmiş.
Fakirler diker kulübesini,
Aksakal yemiş şakağını,
İlerisini öğrenip ne yaparsın.
Uzun sözü kısaltıp,
Şimdi anlatalım asıl olanı.
Otuz gün güzel oyun kılıp,
Kırk gün güzel düğün yapıp
Kuralay ile Zarlık'ın
Mollalar kıymış nikâhını.” (Güler, 2022, s. 203).

Kırım'ın Kırk Batırı destanının Kıdırbay Oğlu Kobılandı bölümünde Tavıp Han, kızı Kurtka ile Kobılandı'nın evlenmelerinde 9 gün düğün, 10 gün oyun toy yapılır. 20.

günde de Ak Kurtka'yı gelin olarak uğurlanır. Kazak geleneklerinde damat ve gelinle beraber hediyeler de gönderilir. Tavıp Han, evlenen kızı Kurtka ile beraber doksan nar, doksan köle, doksan cariye verir. Bunun yanında doksan at verir (Sengirbayev, 2007, s. 761). Kazaklarda evlenen kız veya erkek çocuklarının rahat etmeleri için anne ve baba ellerinden gelen yardımı yaparlar.

Yüz görümlüğü geleneği Kazak kültüründe ve dolayısıyla destanlardaki evlilik ritüellerinde görülen gelenekler arasındadır. Kındırbay oğlu Koblandı destanında Kurtka, eşi Koblandının babası Kındırbay'dan yüz görümlüğü diye ker kısırağı ister:

“Selâm verdik, babamız,
Huzurunuzda geldi evladınız.
Susadığında içecek veririm,
Üşüsen omzuna giysi örterim.
İsteyeceğini önceden düşünüp bulurum.
Bu dünyadan göç edip gidinceye kadar,
Canım babam, sana iyi bakarım.
Oğlunun evlendiği çocuğum,
Allah aciz yaratınca,
Sana hizmet etmeye,
Geldim işte yanına.
Lâzım değil başka mal mülk
Yüz görümlüğü için bir tay istiyorum,
Baba, istediğimi ver bana, dedi.”(Sengirbayev, 2007, s. 763).

Er Töstik destanında Ernazar Bey dokuz oğlu ve dokuz kız kardeşini evlendirirken kızlar yurdunda 30 gün oyun, 40 gün toy vermektedir (Aça, 2002, s. 109).

Kız Jibek destanında Jibek'i evlendirirken 30 gün oyun, 40 gün toy (Düysebayeva& Dinara, 2012, s. 160). Aynı destanda Sansızbay, Jibek'i evine götürdüğünde 40 günlük toy verir:

“(…) Memleketine üç ay sonra geldi, derler. Sağ-selamet evlerine varınca tekrar kırk gün düğün eğlencesi düzenledi, derler.”(Düysebayeva& Dinara, 2012, s. 234).

Kulamergen-Joyamergen destanında Yılanbek, kızı Künsuluv'u Joyamergen ile evlendirir ve 40 gün boyunca toylar hazırlar (Arıkan, 2007b, s. 384). Evlilik törenlerinde teyze sisteminin ayrı bir önemi vardır. Teyzeler, evlenecek kıza eşlik eden ve evlilik töreni sırasında ona çeşitli konularda yardımcı olan destandaki kadınlardır.

Teyzelerin sayısı genellikle kırktır. Kırk kız ya da kırk kadın, geleneksel olarak geline eşlik eden kadınlardan ya da sadece düğün şöleninde görevlendirilenlerden oluşabilir.

Köroğlu destanında Kıyssa Gavazhan anlatmasında Gavazhan ile evlenen Juldıazay'a düğün töreninde 40 kadın eşlik eder (Arıkan, 2007a, s. 668). Geline yaptıkları hizmet ve yardımlar karşılığında bu kadınlara damat tarafından “dünürlük hakları” verilir. Düğünlerde hediye alanlar sadece kayınvalideler değildir. Düğün törenine davet edilenler de çeşitli hediyelerle sevindirilir. Türk kültüründeki kadim kuaförlük geleneğine destanlarda rastlamak mümkündür. (Adilbekova, 1999, s. 316).

Destanlardan alınan bu örnekler, Kazak-Türk geleneğinde evlilikle ilgili mitlerden türeyen çeşitli inanç ve ritüellerin olduğunu göstermektedir. Böylece evlilik süreci eş seçimi ile başlar, düğün törenini günlerce süren bir dizi ritüel takip eder. Geleneksel uygulamalarda evlilik sürecinde rol oynayanlar sadece evli bireyler değildir.

3.3.3. Ölüm ritüelleri

Diğer Türk halkları gibi Kazak Türkleri de ölümü ilahi gücün şiddetli bir tezahürü olarak görür. Ölümün halk arasında korkulan ve istenmeyen bir olay olması, onun ne zaman gerçekleşeceğini önceden bilme arzusuna yol açmaktadır. Bu nedenle çeşitli olaylar insanların ilgisini çekmektedir. Doğa ve bazı olaylar ölümün işaretleri olarak kabul edilir. Türk halk inançlarında ev eşyalarındaki çatırtı ve gıcırtilar, ay ve güneş tutulması, yıldız kayması, şimşek çakması, hayvanların ağlaması ve uluması, anormal davranışlar uğursuzluk ve ölüm belirtisi olarak kabul edilir (Örnek, 2000, s. 209-210).

İnsanların gördükleri rüyaların bir kısmı ölümle ilgilidir. Ölümün mistik güçler tarafından rüyalar aracılığıyla önceden haber verildiğine inanılır. Rüyalarda ağaçların devrilmesi ya da kökünden sökülmesi, dişlerin dökülmesi, kutlu sayılan kişilerden ölüm haberi alınması ölümün yaklaştığına dair işaretler olarak yorumlanır (Örnek, 2000, s. 210).

Sözlü kültürdeki bu tür inanışların örneklerine Kazak-Türk destanlarında rastlamak mümkündür. Alankay Batır destanında Bayguttı'nın eşi, misafiri Alankay ile ilgili bir rüya görür:

“(…)

Ertesi gün erkenden kalkıp kocası Bayguttı ihtiyara, “Gece acayip bir rüya gördüm.” diye söylediği sözü:

Kaldır ihtiyarım başını,
Allah düzeltsin işini.
Anlatmak için seni uyandırdım,
Tanda gördüğüm rüyamı.
Çarşamba akşam tanında,
Gönlümüz hakkın yolunda.

(...)

Hayırdır inşallah,
Alankay'ın yetişip
Padişah olur Kırım'a.
Balanın şöhretiyle
Çıkarsın han yerine.

Söz kesse gecikmeden

Molaksay gelin kızına.” (Bayram, 2004, s. 178-180).

BazarBatır destanında Bazar'ın karısı, Bazar düşman tarafından esir alınmadan hemen önce rüya görür (Jumadilova vd., 2015, s. 134). Kadın, Bazar'a dikkatli olmasını öğütler ancak Bazar gururuna yenilerek düşmandan kaçır. Bazar, Rus askerleri tarafından yakalanır ve öldürülür.

“Bazar'ın karısı Külkayşa
O zaman bir rüya görür.
Rüyasında birisi gelerek
Elindeki kandilini
Söndürmeye niyetlenir.
Üflemeyle sönmeyince
Bolca su döker.

(...)

Ağlayarak Külkayşa,
Bazar'ın yüzüne bakarak
Düşman geldi mi bilmiyorum.
Kazak'ın toprağına
Silahlarını iyice hazırla,
Kimse yüzünü görmesin.

(...)

Atından düştü.

Kuşatmış askerler
Zorlanarak ölsün, diye
İşkence çekerek can versin, diye
Mızrağı sapladılar.
Kafasını keserek,
Duvan'a götürmek için
Şodır'a emreder.

(...)

Dirilmeyeceğini anlayınca
Kafasını keserek alırlar.
Duvan başı kafayı alarak
Şodır'a hediye eder.
Bahadır olarak doğmuş Bazar'ın
Hayatı işte,
Böylece biter.” (Jumadilova vd. 2015, s. 87-154).

Destanlarda ölümle ilgili geleneklerden biri ölüm haberiyle ilgilidir. Ölüm haberi, ölen kişinin yakınlarına bir şiir söylenerek iletilir. Kazak Türkleri arasında yaygın olan bu gelenek çok eski zamanlardan beri uygulanmaktadır. Bozçigit destanında bir Bozçigit'in ölümü anne ve babasına bir ozan tarafından duyurulur. Bozçigit'in babası oğlunun öldüğünü şairin söylediği dizelerin akışından anlar (Aça, 2002, s. 327-329). Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümü babası Molaksay'a Toğanas adlı jırav tarafından şiirle duyurulur:

“Zamandaş akranım Molaksay,
Allah muradına ulaştırsın.
Bu yerde ikimiz,
Öbür dünyalık adamız.
(...)
Emiri ortak bir Allah,
Kimi ağlatmadan bırakmış?
Allah'ın işi desek de,
Gönlü dayanamadan gider.
(...)
Molaksay sözü anlasan,
Onlardan ibret alasın.

Yürek üzülop yer olur,
Göndersen gönöl derdini
Emiri güçlü bir Allah,
Balasını ağlatmış insan.
Beterin beteri var,
Onlara bakasın.
Allah'ın ettiğı işin hatası yok.

(...)

Allah nasip etmemiş,
Oğlunu sana görmeyi.
Önünden dua ederek,
Sonunu hayırlı etsin.” (Bayram, 2004, s. 240-245).

Oğlunun ölümünün Estitüvşı adlı ölümü haber veren bir jırav tarafından verilmesi geleneğı Kazaklarda yaygındır. Bu şekilde ölüm, aileye veya aileden birine dolaylı yoldan anlatılarak bir nevi alıştırma alıştırma acı haber verilmeye çalışılır. Toğanas, Alankay'ın babası Molaksay'a şöyle der:

“Zamandaş, akranım Molaksay,
Allah muradına ulaştırısın.
Bu yerde ikimiz,
Öbür dünyalık adamız.

(...)

Arzu edip ona üzüldü.
Eskilerin örneğı,
Molaksay sözü anlasan,
Onlardan ibret alasın.
Yürek üzülop yer olur.
Göndersen gönöl derdini
Emiri güçlü bir Allah,
Balasını ağlatmış insan.
Beterin beteri var,
Onlara bakasın.
Allah'ın ettiğı işin hatası yok.
Karşı söyleyen küfre girersin,
Ağır da olsa Molaksay,

İşe şükredersin.
Zamandaş yaşıtımsın,
Sana ağla demiyorum,
Böyle de olsa Molaksay
Başına düşmüş bir işin
Bildirdim ağırlığını.
Allah nasip etmemiş,
Sana oğlunu görmeyi
Önünden dua ederek

Sonunu hayırlı etsin.”(Bayram, 2004, s. 240-242). Burada Toğan, bir şiirle Molaksay’a oğlunun ölümünden ötürü üzülmemesini çünkü bunun Allah’ın emri olduğunu uygun bir dille anlatmaya çalışır.

Bazı Türk boylarında doğum, evlilik ve ölüm insan hayatındaki üç toy olarak kabul edilir (Yeşil, 2014a, s. 250). Ölümün de doğum ve evlilik gibi bir toy olarak görülmesi, bu hayatın tek hayat olmadığı, ölümden sonra başka bir hayatın daha olduğu inancının bir yansıması olarak görülebilir. Aksine, ölüm bu yaşam ile bir sonraki yaşam arasında bir geçiş, yeni bir yaşama doğru bir basamak olarak görülür. Ölen kişi bu dünyadan ayrılır ve ruhsal olarak kendisinden önce ölmüş olan atalarının ruhlarının yanına gider. Bu Türk kültüründe yaygındır. Bu anlayış ölümle ilgili ritüelleri çok yönlü hale getirir. Kazak-Türk destanlarında ölünün ardından yemek, süslü toylar ve at yarışları yapılır (Aça, 1999, s. 28-29).

3.3.3.1.Ölü aşı

Ölen kişinin ruhu için yemek vermek, Türk kültüründe çok eski zamanlardan günümüze kadar devam eden bir gelenektir. Ölen kişinin ardından yemek vermenin, ruhun öbür dünyaya huzur içinde ulaşmasını ve huzur içinde dinlenmesini sağladığına inanılmaktadır. Türk boy inançlarında, ölünün öbür dünyaya tok ve rahat gidebilmesi için evinde yağlı yemek pişirilmesi gerektiğine inanılır. Çünkü bütün ölümler onların ocaklarına gelir (Aliyev, 2020, s. 230). Bu gelenek günümüz toplumlarında da görülmekle beraber, ölen kişiyi son bir kez beraberce uğurlama anlamı taşır.

Ölü aşı için genellikle at, koyun ve inek kurban edilir ve ölü aşı kurbandan elde edilen bu etle hazırlanır. Kazak-Türk destanlarında, bir kahramanın ölümünden sonra genellikle atların kurban edildiğini ve kesilen bu atın etinin pişirildiğini belirtmek

gerekir. Ölü aşı için kesilen hayvanların çoğunun at olması bize Kazak Türk coğrafyasında ve kültüründe yüzyıllar boyunca en yaygın/önemli hayvanın at olduğunu hatırlatır. Bununla birlikte mitolojik çıkarımlar da vardır. Kazak Türk geleneğine göre tebel mera (beyaz-gri kısırak) tanrıların ve ruhların en sevdiği kurbandır. Kişi öldükten sonra at bu amaçla kesilir ve Yaratıcı'ya şükredilir (Gökyay, 2006, s. 1171). Göçebe bir toplum için at çok önemlidir. Bu kadar önemli olan bir hayvanı kurban etmek de ölenlerine verilen kıymetin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türk kültüründe hâkim inanış, kurban olarak sunulan atların öbür dünyada yaşayacağı yönündedir (Küçükbasmacı, 2017, s. 216). Buna göre at aynı zamanda cennetlik bir hayvandır (Toyşanulı, 2020, s. 89) ve arınmış ruhlar ata binerek gökyüzünde ve cennet katında dolaşarak cennete ulaşırlar (Kalafat, 2010, s. 187). Destanlarda, bir kişinin ölümünden sonra verilen ölü yemeğinde atlar kurban edilir (Özdemir, 2020, s. 592).

3.3.3.2. Ağıt yakma

Ölümle ilgili yas alameti olan kara giyme ve ağıt yakma gelenekleri de Kazak destanlarında yer almaktadır. Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümünün ardından babası Molaksay, Akkezbez'e abisinin ölüm haberini verir ve başına kara salmasını ve ağıt yakmasını söyler:

“Haberin gerçeğini söylesem,
Ağır da olsa dinleyesin.
Üzüntüyle ölmek yok
Eğilsen de kırılmazsın.
Aramakla ışığım,
Abini şimdi bulamazsın.
Kara takıp başına
Derdini döküp ağıt yakasın.
Sonra da düşün, Akkerbez,
Abisiz yaşayan adam çok,
Haline şükredesin.” (Bayram, 2004, s. 247-248).

Siyah renk, önemli bir yas işaretidir. Kazak Türklerinin geleneklerine göre kocası ölen kadın kara giyer, kızı üzerine beyaz giysi, başına kırmızı börtü giyer. Kocası ölen kadın başına kara yazma bağlar, oğlunu kaybeden ana ise beyaz başörtüsü bağlar.

Yasın diğerk önemli unsuru ağıttır. Ağıt yakma, Türk ölüm törenlerinin en eski geleneklerinden biridir. İlk örneklerini Orhun Abideleri’nde gördüğümüz ağıt geleneği günümüze kadar devam etmiştir. Türkler, değişik dinlere ve kültür dairelerine girmelerine rağmen bu gelenek gücünü ve etkinliğini korumuştur. Kazak Türkleri ağıta “joktav”demektedirler(Bayram, 2004, s. 77).

İnsanlar sevdiklerini kaybettiğinde, içinde bulundukları duygu yoğunluğunu ve acıyı ağıtlar aracılığıyla kelimelere dökmüşlerdir. Ağıt geleneği, diğerk sözlü anlatılarla birlikte bilhassa Türk destanlarında da önemli bir yer tutmaktadır. Alaykay Batır destanında, Alankay’ın kız kardeşi Akkezbez’in abisinin ölümünü öğrendikten sonra söylediği ağıt şöyledir:

“Deve boşanmışağından,
At yaralanmış belinden.
Deniz deryam kuruyup,
Şahinim uçtu gölünden.
Dönülmez sefer ak yola
Abi babam elinden.
Kaygıyla karalara bürünüp,
Söküldü kadife kumaşla,
Tepen yere yıkılıp,
Çınarım kırıldı cesaretinden
Akrabası çok çadırım ortadaydı,
Önceki pazarım dağılıp
Gidince abim başköşeden.
Bahçedeki gül idin,
Göze sıcak görünen.
Koparılan gül gibi soldun da.”(Bayram, 2004, s. 248).

Eski bir Kazak-Türk geleneği, merhumun yaşlı ailesine hediyeler getirilmesini gerektirir. Yas tutanlara verilecek hediyelerin türü de belirlenmiştir. Yas tutanlara dokuz deve, at, kürk, dokuz kımız ve ölü için bir çadır verilir (Tryjarski, 2012, s. 168).

Kazak destanlarında ölen kişinin yasını tutmak, aslında birçok Türk halkının ölüm sonrası yas ritüellerindeki ortak uygulamalardan biridir. Bu gelenek Türk tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanır ve sözlü yas ifadelerine dayanır. Divan-ı Lügat’it Türk’teki “ağıt-” ifadesinin “yükseltmek, ayağa kaldırmak” (Kaşgarlı Mahmut, 2005, s. 135) anlamına geldiği düşünülürse yas tutulurken söylenen ağıtların ölen kişiyi güzel,

sevgi dolu sözlerle onun huzura kavuşması için dua etmenin bir yolu olarak kabul edildiği düşünülebilir.

Diğer taraftan ruhun bedenden uzaklaşarak yükselişini kolaylaştırmak ve ruhun huzur bulmasına yardımcı olmak amacıyla kişinin bu yönünü anmak için yapıldığı da kabul edilebilir (Aydemir, 2013, s. 792-794). Ağıtlar gelişigüzel söylenmemekte, belli bir üslup ve tarzda ve genellikle şiir biçiminde söylenmektedir.

Bozcigit destanında Bozcigit, düşmanı Ziytun tarafından öldürülür. Bozcigit'in sevgilisi Karaşas, onu takip eder ve başsağlığı dilemek için bir cülus söyler. Karaşas, Bozcigit'e olan aşkını dile getirir. Sevgilisinin ölümüne sebep olmak için Ziytun'laişbirliği yapan babasına meydan okur (Aça, 2002, s. 314-320). Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümünden sonra kız kardeşi Akkerbez halkın önünde joktav söyler:

“O zaman Akkezbez kız, abisi Alankay'ın öldüğünü anlayıp, karalar giyiniş abisinin yasına gelen halkının karşısında ağıt söyler:

(...)

Sevgili abiciğim,
Keskin elmas dipçikli,
Belden kırılan, bolatım.
Takdir ağır salınca
Sadağın kırılıp oku,
Zırhın düştü çivisi.
Akan suyun kesilip,
Çöktü gemisi.
Yoluna her gün baktım,
Görünecek diye tepesi.
Şanırağım sallanıp
Yıkıldı altın duvarım.

(...)

Gökten yıkılan ağacım.
Akranın var da sen yoksun.

Ne zaman, kalkıp görürüm.” (Bayram, 2004, s. 249-250).

Alankay'ın babası Molaksay bir jiraftır ve oğlu için joktav söyleyerek üzüntüsünü dile getirir:

“O zaman Molaksay'ın Bayguttı ile görüşüp Alankay'ın ağıtını yaktığı sözü:

Geldin mi dostum Bayguttı,
Hürmetli bir dostumdun.
Seni özleyip görmek için
Sabretmedim.
Alankay'dan ayrılıp
Tanrım bizi ağlattı,
Ağlamayayım desem de.
Duramadı yüreğim,
Kurumuş gönül misali,
Yere dökülen cıva gibi.” (Bayram, 2004, s. 252-255).

3.4. Altay Destanlarında Geçiş Ritüelleri

Avrasya'nın göbeğinde bulunmakta olan Altay bölgesi, binlerce yıl boyunca çeşitli kültürlerle ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan bir bölgedir. Günümüzde bu bölge Rusya, Moğolistan, Kazakistan ve Çin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bugün Rusya sınırları içerisinde yer almakta olan Altay bölgesi, Altay dağlarının bir kısmı ile Batı Sibirya'nın güneydoğu bozkırlarını içine alır. 1756 yılında Orta Asya'da gelişen tarihi olaylar sebebiyle Altay Türklerinin büyük bir kısmı Rusya İmparatorluğu'nun himayesine girmiş. 1922 yılında Altay bölgesinde Oyrot otonom eyaleti kurulmuştur. Zengin bir geçmişe ve de tarihe sahip olan bu bölgenin kaya resimleriyle, kurgan mezarlarıyla ve Türklere ait ilk yazılı kaynaklarıyla geçmişe ışık tutmaktadır (Yuguşeva, 2001, s. 141).

Altay Türkleri tarihte bilinen en eski Türk kavimlerinden bir tanesidir. Türklerin sözlü eserlerine bakıldığında Altaylara ait sözlü eserler de Türk kültürü ve Türk edebiyatı için çok önemli yapıtlar olarak görülmektedir. Altay Türkleri çok zengin bir kültür ve sözlü hazineye sahiptir.

Altay Türklerinde kahramanlık destanlarına "kay-çörçök", destan anlatıcısına da "kayçı" adı verilir. Bu iki terimin türetildiği "kay" kelimesi ise insanın göğsünden çıkan sese verilen addır. Destan söylemek ise "kayla-" fiiliyle ifade edilir. Kadınların gırtlığı destan söyleyebilecek kadar kuvvetli olmadığı için kayçılar çoğunlukla erkektir. Altay Türkleri geleneğe yeni destanlar kazandırabilecek kadar kabiliyetli veya çok iyi destan anlatan kayçılara "Oygorkayçı" adını verirler. Buna karşılık eğer kayçı kötü sesli ve

kabiliyetsiz ise "baka çılapemeze it çılapkaylapcat." (Kurbağa gibi veya it gibi kaylıyor) diye tavsif edilir. Altay kayçıları içerisinde aynı zamanda "kam" olanlar ise "kam-kayçı" olarak adlandırılabilir (Dilek, 1998: 309). Bugün halk bilgisi yaratma geleneği, kayçıları (destan anlatıcıları) ve toplumdaki diğer geleneksel uygulayıcılar tarafından sürdürülmektedir (Şayhan, 2015, s. 11).

Altaylılar, "İnsanın doğum, evlilik ve ölüm diye üç düğünü olur." şeklinde bir ifade kullanır (Lvova vd., 2013, s. 244). Bu ifade Altay Türkleri için doğum, evlilik ve ölümü içine alan geçiş dönemlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira söz konusu dönemlerin Altay destanlarındaki yansımaları da zengin motiflerle karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada Altay destanlarından Kan Ceren AttuKan-Altın, Kan Kapçıkay, Közüyke, ArAspak, Maaday Kara, KozınErkeş, Erke Koo, Ölöştöy, Ak Biy, Ak Tayçı, Katan Kökşin adlı destanlarındaki geçiş dönemi ritüelleri incelenmiştir.

3.4.1. Doğum ritüelleri

İnsanlar, Tanrı'ya dönüşün yollarını keşfetme çabalarıyla bu dünyada varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu tutum halkın mitler, destanlar, masallar ve diğer halk hikâyeleri aracılığıyla ortaya koyduğu bir yaklaşım olarak kendini göstermektedir. Toplum, idealize ettiği kahraman figürlerini anne karnında dâhi güzelleştirmeye ve onlara anlam yüklemeye çalışmaktadır. Özellikle halk hikâyelerinde çocuksuzluk ve ardından Hızır, Pir veya Yaşlı Bilge gibi kutsal figürlerin müdahalesiyle bu durumdan kurtulma arayışı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Elma, bu hikâyelerde hem sembolik bir anlam taşımakta hem de yaratılışın kaynağı olarak gösterilmektedir. Dişil bir unsur olarak kabul edilen elma, yaratıcı ve doğurgan bir işlevi simgelemektedir. Âdem ile Havva'nın da yasak meyveden (çoğunlukla elma) yemesi, tinsel bir doğuşu ifade etmektedir (Şayhan, 2015, s. 54-55).

3.4.1.1. Doğum öncesi ritüeller

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce ve sonrasında ortaya koydukları mitolojik anlatılarda, çocuksuzluk motifi sıkça yer bulmuştur. Türk anlatı geleneğine bakıldığında, çocuksuz ailelere Tanrı tarafından çocuk verilmesi durumunun bir aracı figürle gerçekleştiği görülmüştür. Bu aracı, toplumdaki saygın bir kişi ya da ormanda bulunan bir geyik olabilir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, bu çocuksuzluk motifine

Hızır, Pir gibi figürlerin yer aldığı İslamî anlatılar da eklenmiştir. İslam'ın etkisiyle bu kutsal figürler, toplumun ideal değerlerini yansıtan kişiler olarak çocuksuz ailelere yardım eli uzatan figürler olarak tasvir edilmiştir (Şayhan, 2015, s. 73).

Erkek çocuk soyun devamıdır. Közüyke destanında Karatı Kağan'ın kızı olduğunda bunu “keregicok bala” diye isimlendirmişler. Yani kız çocuğu değersiz olarak görülmektedir:

Söylediklerinin tek farklı tarafı

Karatı Kağan'ın hatununun

Karnında taşıdığı çocuğu

Gereksiz (kız) çocuğu idi (Dilek, 2002, s. 308).

Türk kültüründe, erkek çocukları aileler tarafından daha çok değer görmüş, bundan ötürü de erkek çocuk ataerkil toplumlarda ailenin direği olarak kabul edilmiştir. Aile ve toplum erkek çocukların çokluğuna bağlı olarak kendilerini güvende hissetmiştir.

Erke-Koodestanında Ar-Aspak'ın uzun bir zaman sonra iki çocuğu (bir kız, bir erkek) olur:

“İhtiyar bir gün şöyle düşündü.

Yaşlılık vaktim geldi,

Gençliğim tükendi.

Çoluğum çocuğum olmadı.

Kol gücümle kar kazıp,

Yenimle yer kazıp (sürünüyorum)

Ayaklarım yola çıkamadan,

Halk içine girmeden,

Dolaşıp duruyorum.” (Dilek, 2007b, s. 33).

İhtiyar Ar-Aspak çocuğu olmadığına çevresi tarafından dışlanacaktır. Çünkü çocuksuzluk toplum nezdinde güçsüzlük olarak görülmekte ve çocuğu olmayan ailelere de bu bakış açısıyla davranılmaktadır.

Maaday Kara destanında, artık ihtiyarlandığını, ölüme yaklaştığını ve çocuk sahibi olamayacağını söyleyen Maaday Kara bu duruma çok üzülmemektedir. Bunu şu şekilde ifade eder:

“Benim yağız atım, Kara-Kaltar kocadı, artık pastırmalık oldu. Ben, Maaday-Kara ihtiyarladım, ölüme biraz daha yaklaştım. Havlayıp gezen köpeğim de yok, iki köpeğim kocadı. Soyumu sürdüreceğim oğlum da yok, karım ve ben, her ikimiz de

ihtiyarladık. Kuzgunun karası gibi olan başım, şimdi duman gibi beyazlaştı. Kılıç gibi keskin ve sert olan dişlerim, kuru budaklar gibi kırıldı. Tan yıldızı gibi parlayan ala gözüm, şimdi zayıfladı. Arkaya baksam yalnız kendi gölgemi görüyorum. Elimi kafama sürsem yalnız kendi kulaklarım var!” (Bekki, 2007, s. 22).

Ar-Aspak’ta destanında da çocuksuzluğun vermiş olduğu içe dönüklük vardır. Bu içe dönüklük doğayla etkileşim kurarak dışa vurulur:

“Uykudan uyanarak
Altayına dikkatle baktı.
Sık ormanlık Altayımı
Ateş yakıp yok etsin.
İki güzel çölümü
Su basıp dağıtsın.
Çoluk çocuğum olmadı.
Bütün malımı hayvanımı
Kurt dişleyip yer altına götürür,
Kuş dişleyip
Göge doğru uçar, diyerek dönüp evine yöneldi.”(Dilek, 2007b, s. 32).

Kozın Erkeş destanında Ak Bökö ve Ak Baş’ın uzun zamanlar çocukları olmaz. Ak Bökö, bir ara uykuya dalar ve uyandığında eşinin doğum yaptığını ve bir çocuğunun olduğunu görür. Başta bun inanmayan Ak Bökö, çocuğuna daha iyi baktığında eşi şöyle der ona:

“Kurban olayım eşim Ak Bökö,
Asılı kazanımız soğumayacak.
Evimizdeki ateşimiz sönmeyecekmiş.
Bizim ikimizin mutluluğuna,
Erkek çocuk eklendi.”(Dilek, 2002, s. 253).

3.4.1.2.Doğum sonrası ritüeller

Türk destanlarında doğum önemli bir hadise olarak görülmektedir. Pek çok destanda doğum motifi, kahramanın olağanüstü doğumu şeklinde görülür. Destan kahramanının doğar doğmaz dilegelmesi, doğduktan birkaç gün sonra yemek yemesi, bebeğin göbeğinin olmaması ve karnının düz olması vb. olağanüstü özellikler bu sıradışı doğumun birer parçasıdır. Kahramanın doğumunun olağanüstü olması, mitik

anlatı geleneğinin önemli unsurlarındandır. Örneğin, Oğuz destanında gördüğümüz Oğuz Kağan'ın olağanüstü doğumu ve doğum sembollerine Altay destanlarında da sıkça rastlanır. Maaday-Kara destanındaki olağanüstü doğum motifi şöyle anlatılır:

“Hanımı Altın-Targa: Ey-ey kağan, onun iki küreği ortasında başparmak büyüklüğünde kara bir ben vardı. Tüm göğsü baştan aşağı saf altındı. Tüm sırtı boydan boya saf gümüşlendi. Doğduktan iki gün sonra “Anne!” dedi. Ayaklarıyla kundağı tepip altı günden sonra “Baba!” dedi. Ağaç beşiğini tekmeleyerek dağıttı. Doksan kulaçlık memeden süt emerse sakinleşip rahat uyur. Yetmiş kulaçlık memeden süt emerse tepinip bağırarak yatar. Doğduğunda sol elinde dokuz köşeli siyah bir taş vardı. Dünyaya gelirken sağ elinde yedi köşeli boz bir taş vardı. O, göbeksiz ve karnı düz olarak doğdu. Kaşları birbirine bitişikti. Altmış pars derisini ayaklarıyla tepip dağıtır, yetmiş öküz derisini yere atarak şımarırdı. Ona henüz ad vermedim, atasının dönmesini bekledim, demiş.” (Bekki, 2007, s. 27).

Maaday Kara destanının başında, ay ışığı altında yaylanan ala dağa ata diyen, güneşin ışığıyla sararmış ormana ise ana diyen Maaday Kara, Altay yurdunu yedi ulu dağın etrafındaki ağaçlık alana yerleştirir. Yedi dağın ortasında bulunan yüz budaklı ölümsüz kavak, altın yapraklarını aya doğru eğerken gümüş yapraklarını güneşe doğru bırakmaktadır. Bu kavak ölümsüzlüğün simgesidir ve tepe kısmında, at başı büyüklüğünde, eşit iki altın guguk kuşu yer alır. Bu kuşlar, ölecek insanların nefesini tanıyıp canlıların ömürlerini önceden bilirler:

“Ayın altında yay gibi uzanan,
Ala dağa “atam” diyen,
Güneş altında uzanan,
Kızıl ormana “anam” diyen,
Otlaklara malını salan,
Obalara yurt konduran,
Tepelik yerlere malını salan,
Düzlük yerlere çadır(yurt) konduran
Altay’ında böylece yaşar.” (Bekki S., 2007, s. 262).

İyice yaşlanan Maaday Kara, çocuğu olmadığı için ölümünden sonra malını mülkünü bırakacağı biri olmadığından üzülmemektedir. Maaday Kara bir yolculuğa çıkar ve bu yolculuğunu bitiren destan kahramanı, vatanına döndüğünden bir çocuğu olduğu haberini alır. Bu müjdeli haber de yetmiş yiğidi tarafından Maaday Kara'ya verilir.

Maaday Kara'nın oğlu, doğuşu itibariyle olağanüstü bir çocuk olarak doğmuştur.

Maaday Kara'nın eşi Altın Targa'ya "Çocukta ne işaret gördün?" sorusuna karısı:

"Ey kağan, iki kürek kemiğinin ortasında

Parmak izi şeklinde kara bir

Ben vardı. Göğsü baştan aşağı

Saf altın idi. Sırtı baştan aşağı

Saf gümüş idi oğlanın, dedi.

İki gün sonra "anne" dedi,

Annesinin koyduğu bezleri tepip yırttı.

Altı gün sonra "babam" dedi,

Ağaç beşiği tekmeleyip kırdı.

Doksan kulaçlık emzik emerse

Sakinleşip rahat uyuyor,

Yetmiş kulaçlık emzik emerse

Tepinip bağılıyor.

Sol elinde sımsıkı tutmuştu,

Dokuz yüzlü kara taşı.

Sağ elinde sımsıkı tutmuştu,

Yedi yüzlü boz taş.

Göbeği yok, deliği kapalı, kaşları bitişik

Altmış parsın postunu,

Deviriyor ayağıyla.

Yetmiş öküzün postunu

İtıyor ağlayarak."cevabını vermiştir (Naskali, 1999, s. 54).

Altay Türklerinin Ak Tayçıadlı destanında Ak Bökö'nün eşi Altın Topçı daha gençken bir erkek çocuk dünyaya getirir ama dünyaya gelen bu çocuk, Erlik Biy tarafından alınıp götürülür:

"İhtiyarlık yaşına ermişti,

Sert kemiği katılaşmıştı.

Ölse, Ak Bökö bahadırın

Naaşım kaldıracak dostu yok,

Yaşasa, Ak Bökö bahadırın

Sözünü dinleyecek çocuğu yoktu.

Kederli bir hayat sürdü.

Altın Topçu hatunu
Gençlik zamanında
Bir erkek çocuk doğurmuştu,
O çocuk er olmak üzereyken,
Erlik Biy çalıp götürdü.
Ak Bökö bahadırın Erlik Biy'le
Savaşmaya gücü yetmedi.”(Dilek, 2002, s. 112).

Destan kahramanı olan Ak Tayçı çocuksuzlukla geçen bir ömürden sonra Tanrı onlara bir çocuk nasip eder. Altın Topçıyaşlandığında eşinden çocuk dünyaya gelir:

“Erlik Bey’in savaşmaya
Gücü yetmedi.
Çaresiz kalakaldı,
Fakat erin yurdu boş kalmadı.
Altın Topçu hatunu
Dişi altın gibi sarardığında,
Başı tavşan gibi aklaştığında,
Bir erkek çocuk doğurdu.
Bunu gören Ak Bökü bahadır,
Kulak çınlatan naralar attı.
Öteye, beriye ıslık çaldı.” (Dilek, 2002, s. 113-114).

KozınErkeşdestanında, kahraman et ve kanı alınmış, odun ve su taşıma işlerini birbirine devreden yaşlı bir çiftin çocukları olarak doğar. Baba Ak Bökö, uykuda olduğu bir sırada, eşinin yaşlılık döneminde doğurduğu çocuğun yerine boş bir keçi koyduğunu düşünür. Ancak, çocuğun gerçekten erkek olduğunu fark ettiğinde, ihtiyar yaşında dünyaya gelen bu çocuğu besleyip büyütmek için hazırlık yapar. Fakat geri dönüp eşikten içeri adımını attığı anda, çocuğunun adını belirlediğini söyler ve hemen ardından ölür:

“Er vücudu yaşlanmış,
Eti, kanı çekilmişti.
Ölüverse, naaşını kaldıracak
Yakın, samimi arkadaşı yoktu.
Yaşayacak olsa sözünü dinleyecek
Yetiştirdiği evlatları yoktu.
(...)

Ağlayıp, inleyerek oturdular.
Ateşin yanından uzaklaşmayıp,
Odun, su getirmeyi
Birbirlerinden bekliyorlardı.
Sonbahardaşafakta
İhtiyar Ak Bökö uykusundan uyandığında
Eşi Ak Baş çocuklu oturuyordu,
Keçeye sarmış nazlıyordu.
Bu nasıl oturma eşim?
Yaşlılık vaktinde
Ak keçeyi çocuk yerine mi koydun?
Çareyi böyle mi buldun.” (Dilek, 2002, s. 252).

Közüyke destanında (Dilek, 2002, s. 306-310) dost olan Karatı Kağan ile Ak Kağan, saçlarının ağardığı yaşlarda çocuk sahibi olurlar. Her iki dost, ayrı yerlerde avlanırken vurmak üzere oldukları dişi maraldan çocuklarının doğum müjdesini alırlar:

“Dişi geyik kara maral
İnsan gibi dedi:
Avlanacak bir şey bulamayıp,
Kızıp atarak,
(Etimle) Karnını mı doyuracaksın?
(Postumu) Üzerine örtü mü yapacaksın?
(...)
Ben şimdi doğurmak üzereyim.
Erke Tana hatunun,
Aynı benim gibi ayı, günü
İyice yaklaştı.
Memelerinin sütü doldu,
Nazlı oğlunu bekliyor!
Onu işiten, Ak Kağan
Şaşırıp kalarak,
Avdan, kuştan hedefi şaşmaz okunu
Başka yöne hedefleyip attı,
Evine doğru atını koşturdu.” (Dilek, 2002, s. 307).

Erke-Koo destanında (Dilek, 2007, s. 134-135) ise Ar-Aspak; yaşlı, zengin ama çocuksuz bir adamdır. Avlanmaya çıktığı Altay yurdu, düşmanlar tarafından işgal edilip yağmalanır. Arkada yalnızca annesinden demir bir yüksük ve babasından da yalnız bir çakmak taşı kalır. Bu yüksükten bir kız çocuğu, çakmak taşından ise zayıf bir tay ile birlikte bir erkek çocuk doğar. Bu hikâyede demir yüksük dişiliği, çakmak taşı ise erkekliği simgelemektedir.

“Sık ormanlık Altayında
İğne, biz parçası bile bırakmadan,
Kazan parçası bile bırakmadan,
Toplayıp götürürlerken,
Annesinden demir yüksük kalmış.
Babasından çakmak taşı kalmış.
Başka bir şey kalmamış,
Annesinin demir yüksüğünden
Su sızıp duruyormuş.
Babasının çakmak taşından
Su sızıp duruyormuş.
Annesinin demir yüksüğünden
Bir kız çocuğu çıktı.
Babasının çakmak taşından
Zayıf, kötü bir tay çıktı,
Bir erkek çocuk çıktı.
Erke-Koo diye adlandı.” (Dilek, 2007b, s. 33-34).

Ak Biydestanında, yaşlanmış ve çocuk sahibi olamayan Ak Biy, bu sebeple sürekli olarak üzülüp yakınmaktadır. Bir gün gökyüzünün ülkesine, Üç Kurbustan’a erkek çocuk istemek için gitme kararı alır. Üç Kurbustan’ın beyaz sarayında üç kez dua eder ve sarayın kapısı, ay gibi açıldığında içeri girer. Üç Kurbustan, destan kahramanının dileğini kabul eder ve ona istediğini vereceğini ancak çocuğun ergenlik dönemine gelene kadar hiçbir şekilde toprağa basmamasını söyler. Ak Biy, bu sözlere uyar ve sonunda bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Ancak, kısa bir süre sonra çocuk toprağa adım atar ve adımı attığı gibi ölür. Ak Biy, yine aynı yere gider. Bu sefer, çocuğun suya dokunmaması gerektiği söylenir. Yine de, çocuk içki kazanına düşer ve yaşamını yitirir. Üçüncü kez, Ak Biy tekrar Üç Kurbustan’a gider ve yine bir erkek çocuk bağışlanır. Bu sefer, çocuğun adının hiç anılmaması gerektiği öğütlenir. Eğer adı

anılırsa, bu çocuk da ölecektir. Destan, bu çocuğun başına gelen olaylar etrafında şekillenir. Sonunda Tanrı, Ak Biy'e çocuksuzluğunun verdiği acıyı büyüklüğünü göstererek sona erdirir:

“(...) İhtiyar Ak-Biy şikâyetlendi:

Yâda verecek yavrum yok, dedi,

Yanımda oturacak oğlum yok, dedi,

Yurt içinde evlendirecek yavrum yok, dedi,

Yurdumu bekleyecek oğlum yok, dedi.

Beslediğim ak hayvanımı dişleyip,

Yer altı ülkesine gidecek mi? dedi,

Halkımı kurt dişleyip,

Gökyüzü ülkesine çıkacak mı? dedi,

Çoluk çocuksuz bu nasıl hayat? dedi,

Hayvan boş yerde kalacak mı?

Yurt sahipsiz kalacak mı?

Gökyüzü ülkesinden

Üç-Kurbustan'a gidip,

Çocuk istesem ne olur? deyip,

(...)

Üç-Kurbustan'ın yerine yetip,

Üç-Kurbustan'ın ak sarayını

Üç defa dua edip dolaştı.

Üç defa dua ettikten sonra

Üç-Kurbustan'ın ay gibi kapısı açıldı.” (Dilek, 2007b, s. 370-378).

Doğum hadisesi destanlarda olağanüstülüklerle anlatılmaktadır. Maaday Kara destanında Maaday Kara'nın ihtiyar yaşına kadar çocuğu olmaz ama o ihtiyar yaşına rağmen Tanrı ona bir çocuk bağışlar. Doğan çocukta alametler vardır ve Maaday Kara da hanımına çocuk doğarken hangi alametleri gördüğünü söyler. Hanımı da çocuğun göbeksiz, karnı düz, sol elinde dokuz köşeli siyah bir taşla doğduğunu ve kaşları birbirine bitişik bir şekilde dünyaya geldiğini söyler. Doğan çocuk iki günde anne, altı günde baba, demiş. Tüm göğsü saf altın, sırtı gümüştenidir. İki kürek kemiği arasında başparmak büyüklüğünde kara bir ben vardır (Bekki, 2007, s. 272). Bütün bunlar destanlarda görülen kahramanın olağanüstü doğumuna örneklerdir:

“Anlı şanlı Maaday Kara

(kendi kendine) sitem etmeye başladı;
Benim yağız atım Kara Kaltar kocadı
Artık pastırmalık oldu, dedi.
Ben Maaday Kara ihtiyarladım.
Ölüme biraz daha yaklaştım, dedi.
Havlayıp gezen köpeğim de yok,
İki köpeğim kocadı, dedi.
Soyumu sürdüreceğ oğlum da yok,
Karım ve ben, her ikimiz de ihtiyarladık (Bekki S., 2007, s. 272).

(...)

İki gün sonra anne, dedi.
Ayaklarıyla kundağı tepip
Altı gün sonra baba, dedi.
Ağaç beşiğini tekmeleyerek dağıttı.
Doksan kulaçlık memeden süt emerse
Tepinip bağırarak yatar.” (Bekki S., 2007, s. 286).

Erke-Koo destanında Erke-Koo’nun kız kardeşi bir erkek çocuk doğurur. Çocuk doğduğunda sol elinde taş, sağ elinde kara bir kazan vardır. Yine bu çocuk da olağanüstülüklerle doğmuş bir Altay’dır. Benzer bir olağanüstü kahraman doğumuna Ölöştöydestanda görülmektedir. Ölöştöy ile hanımının sığındıkları yerde çocukları doğar. Doğan çocuğun bir elinde yada taşı bulunmakta, bir elinde de kan tutmuş vaziyettedir. İki günde anne, üç günde baba, der. İki yaşlı çocuğun adını da Erkin-Koo koyarlar:

“(...)

Küçük çocuk bağırdı.
Sık kaslıymış,
Kaburgası bütün parçaymış,
Bir elinde sekiz köşeli
Yada taşını tutunmuş,
Eğik elinde ise
Kara kan tutunmuş
Alametlerle doğdu.
Yeni doğan oğlan çocuğunu
Tavşan derisine doladılar.

Geyik derisine sardılar.
Dişi maral derisiyle üstünü örttüler.
Bizim yurdumuzda yaşarken,
Erkek çocuk doğurdun,
Bize sonsuz mutluluk verdin, diye
İhtiyarlar sevindi.”(Dilek, 2007b, s. 99).

3.4.1.3.Ad verme

Kişinin sahip olduğu adla bütünleştiği ve onun özelliklerini taşıdığı kabulü ad verme meselesini oldukça önemli kılmıştır. Her toplum kendi inanç, değer ve yaşam tarzı çerçevesinde bir ad verme geleneğine sahiptir. Türk kültüründe de çocuğa çoğunlukla ebeveynleri kimi zaman da aile büyükleri tarafından verilen adlarda ailenin hayat görüşü, dini hassasiyetleri, takdir edilen toplumsal şahsiyetlerin etkisi görülür. Destanlarda da oldukça önemli motifler arasında yer alan ad verme, ekseriyetle destan kahramanının gösterdiği başarıların toplumsal anlamda taçlandırılıp tasdik edildiği bir hadise olarak kabul edilir. Türk destanlarında kahramana verilen isim onun asaletini temsil ederken soy, aidiyet ve mensubiyetini de ifade eder.

Erkin-Koo ismi; güç, kuvvet ve yücelik anlamlarını taşır. Benzer şekilde, Malçı Mergen ve Ak Tayçı gibi kahramanlar, doğanın unsurlarıyla, özellikle hayvanlarla kurdukları simbiyotik ilişkiler nedeniyle bu tür isimlere sahip olurlar. Ayrıca, bazı kahramanlar, tıpkı Kan-Ceeren ve Attu Kan-Altın gibi kendileriyle özdeşleşen atlarıyla birlikte anılabilirler (Şayhan, 2015, s. 87).

Çocuğa ad verme Altay destanlarında önemli bir olaydır. Çocuklara adları çoğunlukla babaları bazen anneleri verebilmektedir. Ad verirken çocuğun özelliklerine uygun da isim verilir. Maaday Kara’nın çocuğu olduktan sonra hanımı Altın Targa çocuğa ad vermez. Babasının gelmesini ve çocuğa adını kendisinin vermesini bekler:

“Bahadırın kolundan tutan yetmiş kezer
Onun yanında durup hep bir ağızdan:
Ey ey bahadırımız,
Maaday-Kara şimdi dinle,
Kağan yerine bir kağan doğmuş,
Bahadır yerine bir bahadır doğmuş,
Senin saygın hanımın Altın Targa,

Oğlunu beşiğe koydu,
Halkın çocuğun şerefine toy düzenledi,
Lakin çocuğa ad vermedi,
Babasının gelmesini bekliyorlar, dediler.” (Bekki, 2007, s. 383).

Közükedestanında doğan çocuk için toy yapılır ve halktan çocuğa ad vermeleri istenir. Halkın yeni doğan bebeğe ad vermesiyle ilgili bir başka gelenek de şöyledir; bebek için güzel bir adteklifedenlerehediyelersunulurdiğer taraftan kötü, beğenilmeyen ad tekliflerine ise tokat atılır. Aynı zamanda destanda erkek ve kız çocuklarına farklı farklı kişilerin ad verdiği görülmektedir. Erkek çocuğa yaşlı bir erkek, kız çocuğuna da yaşlı bir kadın gelip ad vermektedir:

“Lafını, sözünü söyledi:
İki çocuğa iyisinden
Güzel, yakışan at adayacak
Halkın içinden kim çıkacak?
Güzel ad adayan,
Değerli hediye alacak.
Kötü ad adayanlar
Yanağına tokat yiyecek.
Bunu işiten halkın içinden
En iyi adı adayacak
Hiç kimse çıkmadı.
Çok zaman geçmeden,
Yaşı yüze ulaşmış,
Yanağına kırıksıklıklar düşmüş,
Yaşlılık vakti gelmiş,
Sert kemikleri yumuşamış,
Aksagal erkek çıkıp geldi,
Ağaç asası çıtırdadı,
Böylece durarak,
Dürüst sözünü söyledi:
Bağışlanmış erkek çocuk
Ak Kağan'ın oğludur,
Erke Tana annesidir.
Güçlüye yenilmez,

Yanaklıya söyletmez,
Güçlü bahadır olsun,
Hoş sohbet, tatlı dilli olsun.
Onun halk içindeki adı
Közüyke diye anılsın.
İhtiyar erkeğin söylediklerini
Halk, millet beğendi.”(Dilek, 2002, s. 313).

3.4.2. Evlilik ritüelleri

Türk kültüründe Orta Asya ve Anadolu'da uzun bir geçmişe sahip olan çekirdek aile yapısının hâkim olduğu bölgelerde evlilik; bir erkek ve bir kadının dinî inançlar, yasal düzenlemeler, toplumsal gelenekler ve töreler çerçevesinde hiçbir engel bulunmaksızın bir araya gelip toplumsal kabul görmüş biçimde yaşamlarını birleştirerek kutsal kabul edilen aileyi kurmaları anlamına gelir (Korkmaz, 1999, s. 92). Türk aile yapısında aile kurumuna verilen önem, bu kurumun ilk adımlarının atıldığı evlilik sürecine de doğrudan yansımış ve süreç de bu doğrultuda zengin ritüellerle taçlandırılmıştır. Bu önem ve ritüel çeşitliliğini destanlarda da zengin biçimde görmek mümkündür. Özellikle Altay Türklerinin destanlarında pek çok diğer motif de olduğu gibi evlilikle ilgili ritüellerde de zengin mitolojik unsurların etkisiyle karşılaşırız.

3.4.2.1.Evlilik çeşitleri

Maaday-Kara destanında babasının, doğduktan hemen sonra dağa götürüp bırakmak zorunda kaldığı Kögüdey-Mergen, zorlu maceralardan sonra ailesine ve halkına kavuşur. Halkına kavuşur kavuşmaz selamlaşma ve kucaklaşmadan sonra içecek ikramına geçerler ve ardından geçen zaman içinde neler olduğunu bile anlatmadan evlenmek istediğini söyleyip uygun kız için annesinin ve babasının fikrini sorar:

“Ey anneciğim, dedi,
Dur, dur, babacığım, dedi.
Yaslandığım yen eskiyip dağılmalı mı? dedi,
Giydiğim kürk eskiyip dağılmalı mı? dedi.
Yaban hayvanı da olsa tüylü olur,
İnsanın ise bir eşi olur.

Ömür boyu bekâr kalmak
Bana yaramaz, dedi.
Hangi kağanın Altay'ında
Bana göre bir kız var? dedi.” (Sağol, 2002, s. 265).

Maaday Kara destanında yarışları kazandıktan ve kaçırılan Altın-Küskü'yü kurtardıktan sonra Kögüdey Mergen'in, Altın-Küskü'ye süslemeli bir mektup verdiği görülür ki kızın bu uzun mektubu okuduktan sonra delikanlıya onunla evleneceğini söylemesinden mektupta evlenme teklifi edildiği anlaşılmaktadır:

“Belinden yukarıda ısıldıyordu,
Altmış iki deniz kabuğu
Kemerinde sallanıyordu.
Keskin gözleri mavi yıldızlar gibi,
Söyleyen dili ateşli elmas gibi,
Benzeri olmayan güzel kız
Altın Küskü idi.
Anlı şanlı Böğüdey Mergen
Kenarı süslemeli altın mektubu
Güzel kıza verdi.
Altın mektubu alan
Altın Küskü okumaya başladı.” (Bekki S., 2007, s. 490).

Kızı beğenen delikanlının, onunla evlenebilmek için her türlü tehlikeyi göze aldığı görülmektedir. Bu cesur ve kahramanca hareketler hemen hemen bütün Türk destanlarındaki kahramanlarda görülür. Yiğitçe davranışlar destanlardakikadın kahramanların beğendiği ve beklediği hareketlerdir. Destanların geneline bakıldığında genç kızlar da bir kahramanlık yapmadan kendisini isteyen delikanlıyı kabul etmez. Bunun için çoğu destanda kız, evlenmek isteğini bir yarışmayla duyurur ve kendisiyle evlenmek isteyen genç delikanlılar da bu yarışmada hünerlerini göstererek genç kızın gözüne girmeye çalışırlar.

Maaday Kara destanında, Altın-Küskü ile evlenecek kişinin seçileceği yarışma için büyük bir şenlik düzenlenir. Ancak yarışma tamamlandığında şenlik sona erer ve düğün yalnızca Kögüdey-Mergen'in ülkesinde yapılır. Altın-Küskü'nün ülkesinde ise düğün için hazırlıklar tam doksan yıl sürecektir. Ancak o zamana kadar damadın kim olduğu henüz belli değildir; çünkü bir yarışma yapılacaktır. Bu yarışmaya katılanlar arasında yeryüzündeki yetmiş kağan, Altay'daki altmış kağan, Kuvakayçı ve Kögüdey-

Mergen yer almaktadır. Yarışma sonunda kazanan kişi Ay Kağan'ın kızını alacaktır. Bu büyük organizasyon için dağlar gibi et kesilmiş, deniz kadar içki birikmiş ve çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir. Yarışlarda atlar koşacak, yiğitler güreşecektir. Yaşlılar türküler söyleyecek, gençler dans edecektir. Yerlere ipek kumaşlar serilecek, gelinlerin geçeceği yola halılar, minderler serilecek; alplerin geçeceği yolda ise altın tabureler ve pehlivanların geçeceği yolda bronz masalar yerleştirilecektir:

“Altın Küskü şöyle dedi:

Kağanın düzenlediği zor yarışları

Sen kazandın, dedi.

Beyin tertiplediği büyük yarışları

Sen kazandın, bahadır, dedi.

Su samurunun yüzü beneklidir,

İnsana hayat bir kere verilir

İnsan tek başına yaşayabilir mi? dedi.

Hayvan olsa tüylü olur,

İnsanın ise bir eşi olur.

Altay'na birlikte geleceğim,

Alacağın eşin olacağım, dedi (Bekki, 2007, s. 490).

(...)

Amacıma ulaştım, dedi.

İstedigimi elde ettim, dedi.

Ay Kağan'ın kızını

Altın Küskü'yü alıp geldim, dedi.

Dokuz yıl sürececek bir düğün yapalım diye

Yedi yıl sürececek bir şenlik yapalım diye

Tüm halkı bir araya topladılar.

Ayakta duramayan atların semizini

Yatırıp yüzüp bayram ettiler.

Dağ gibi et doğradılar,

Deniz gibi içki getirdiler,

Çocukların oynadığı yere

Renkli ipekler serdiler.

Atların güzellerini yarıştırdılar,

En güçlü insanları güreştirdiler,

Dokuz yıllık düğün yaptılar.” (Bekki S., 2007, s. 503).

Destanın devamında, yeni evlenen çift Kögüdey-Mergen’in topraklarına vardığında halk büyük bir kutlama için toplanır. Düğüne başlanır, atlar yere yatırılır, semizleşmiş hayvanlar devrilip soyularak bayram başlatılır. Dağlar gibi et yığılır, deniz gibi içki getirilir, çocukların basacağı yerlere ipek kumaşlar serilir. Gelinler için ise özel seriler döşenir. En güzel atlar yarıştırılır, en güçlü erkekler güreştirilir, dokuz yıl süren bir düğün ve yedi yıl süren şenlik yapılır. Bu uzun süren düğün ve eğlenceler, Altay halkının kutlamalara verdiği önemi göstermektedir. Diğer Türk destanlarında ise eğlenceler ve düğünler genellikle kırk gün kırk gece veya yedi gün yedi gece sürer. Ak-Biydestanında ise Altın-Koo ve Cüs-Kezer’in kız kardeşi evlendiğinde tam on yıl sürecek bir düğün ve şölen düzenlenir (Sağol, 2002, s. 278).

Yarışma sonucunda yapılan evliliklere bir örnekde Erke Koo destanında görülmektedir. Evinin, yurdunun yağmalanmasından ve yer altına götürülmesinden sonra Erke Koo, hem yer altına inip halkını ve anne babasını kurtarmak hem de yeni bir aile kurmak için evleneceği kadını bulmak için yola çıkar. Yolculuk sırasında Tarlan-Koo’nun yurduna varır ve buraya dilenci kılığında girer. Bu sırada Tarlan-Koo da kızını evlendirmek için bir yarışma düzenlemektedir. Erke-Koo bütün yarışmaları kazanıp eşini yurduna götürüp evlenir. Kızın ailesi, zorlu mücadelelerden galip çıkanen güçlü kişiyle kızlarını evlendirecektir:

“Tarlan-Koo'nun kızı
Altın-Tana adlı,
Akşam vakti gelince,
Altın-Tana kıza
Yaklaştı.
Altın-Tana kızla
Sohbet koyulaştı.
Altın-Tana genç kız şöyle dedi:
Yer altındaki Cenis-biy
Bana dünür oluyor,
Sayısız insan geliyor,
Yarışma yapacağım.
Yedi dağın arkasında
Ker-Calan'ın dibinde
Kâse kadar ak yumurta var.

Gidip onu alan kişi

Beni de alır.

Böyle karar verdim.” (Dilek, 2007b, s. 50-51).

Şulmus-ŞunıdestanındaŞulmus-Şunı anne–babasına Temenne-Koo ile evlenmek istediğini söyleyip yurdundan ayrılır. Cepten-Kaan Şumus-Şunı’ya bir sınav yapar, eğer bu sınavı geçerse kızı olan Temenne-Koo’yu ona vereceğini söyler. Belli bir yarışı veya sınavı geçtikten sonra yapılan evlilikler Altay destanlarında oldukça fazladır. Hedefine ulaşmak için kahramanların hünelerlerini göstermesi gerekmektedir. Kızı almaya hak kazanmak kolay değildir. Bu uğurda ölümü bile göze alan ve sınavı başarıyla geçen kahramanlar kızın da gönlünü kazanarak mutlu bir hayatın kapılarını açarlar:

“İlk çağda saplanmış

Altın direğim vardı.

Gidip onu getirip,

Kapıma bırak.

Bu emrimi yerine getirirsen,

Temene-Koo’yu alırsın dedi.

Onu i iten Şulmus-Sunı

Hızla gidip uzaklaştı.

(...)

Gidip onu getirirsen,

Temene-Koo'yu alırsın demeli.

Üç-Kurbustan'ın yerinden

Hiçbir insan geri dönemez, dedi.”(Dilek, 2007b, s. 322-369).

Altay destanlarında evliliklerdeçoğunlukla tek eşlilik hâkimdir. Birden fazla kadınla evliliklere az rastlanmaktadır. Altay destanlarındanMaaday-Kara, Kozın-Erkeş, Temene-Koo, Şulmus-Şunı, Ölöştöy, Ak-Biy, Altın-Ergek, Öskus-Uul, Aytünüke, Arzılan-Kara-Attıg Çeçen-Kara-Möge, Möge-SagaanToolay, Altın-Arığ, Altın-Taycı, Kökin-Erkey, Kangıvay-Mergen, Kağan-Kes, Aran-Taycı, KağanArgoAblalı Kağan-Mergen ve Altın-Sırık adlı destanlarda evliliklerin tek eşli olduğu görülmektedir.

Altay destanlarında dünür veya dünürcü olarak gitme geleneği canlı bir şekilde yaşamaktadır. Dünür olarak çoğunlukla baba tek başına oğlu için kız tarafına gider. Ekseriyetle, kızın babasına dünürcü gidilir. Ak Taycıdestanında, Ak Taycı, Ak Börü’ye Altın Tana’yı almak için Ak Kağan’ın kızına Ay Kağan’ın oğlu Altın Akbergen; BoroTeltey’in kızına CetiCeek; Kozın Erkeş destanında, KozınErkeşKaratı Kağan’ın

kızı Bayım Sur'a; Temene Koo destanında, Temene Koo Karatı Kağan'ın kızı için; Ölöştöy destanında, Kara Bökö oğlu TemirBökö için Monıs Kaan'ın kızı Altın Topçı'ya dünür gider. Ölöştöy oğlu Erke Koo için Ak Bökö'nün kızı Caraa Çeçen'e dünür gider (Atasever, 2018, s. 90). Anne babalar ölmeden önce çocuklarının mürüvvetini görmek isterler. ÖlöştöydestandaÖlöştöy de ölümün yaklaştığını anlar ve çocuğunu evlendirmek ister. Bunun için Caara-Çeçen'in kızını, oğluna istemeye gider. Kızı ailesinden ister ve söz keser. Eve geldikten bir müddet sonra da hastalanıp ölür:

“Ölmek üzereyken, dünür gideyim.

Ben Ölöştöy, ölüp kalsam,

Nesillerim yaşar,

Öksüz babalarını unutmazlar.

(...)

Amacına ulaştın mı, diye

Altın-Topçı sordu.

Gidiş amacım gerçekleşti, dedi.

İçkimi halk içti,

Büyük şölen başladı.

Gösterilen itibardan kendimden geçtim.

Caraa-Çeçen'in verdiği içkiden

Hâlâ sarhoşum.

Caraa-Çeçen'in verdiği yemekten

Hâlâ tok gibiyim.

Erkin-Koo oğlumuz büyüse

Hoş gelinimiz hazır, dedi.

Etin semizini yedi,

İçkinin sertini içti.

Düşüncemi gerçekleştirdim, diye

(...)

Böylece eğlenip dururken,

Zavallı Ölöştöy hastalandı,

Sayılı gün yatarak,

Ses çıkarmadan öldü.” (Dilek, 2007b, s. 68-134).

Türk kültüründe evlenme yollarından bir tanesi de kız kaçırma yoluyla gerçekleştirilen evliliklerdir. Altay Türk destanlarında görülen kız kaçırma yoluyla

yapılan evliliklerde kızın kendisini kaçırarak oğlana yüzük veya mendil verme yoluyla evlenme isteğini belirtir ve nişan yaparlar.

Başlık alma veya başlık verme özellikle Türk kültüründe daha çok geçmişte uygulanan günümüzde hemen yok olmaya yüz tutmuş gelenekler arasındadır. Kız ailesi kızlarını evlendirirken erkek tarafından bir bedel, ganimet vb. alır. Altay destanlarındaki evliliklerde başlık önemli bir yer tutmakla beraber başlık almak evlilik ritüellerinin doğal gelenekleri arasında karşılanmaktadır.

Ölöstöy destanında Ölöstöy'ün oğlu Kan-Mergen, Ak-Koo'yu görüp beğenir ve onu alıp evlenmek ister. Ak-Koo da ağabeyleriyle konuşur ve onları ikna eder. Ağabeyleri Ak-Koo'ya evlilikleri için hediye olarak altın bir halı, bakır bir kazan, bir kamçı ve sadakla ok verip ikisini gönderirler:

“(…)

Ağabeyleri Togus-Süme,

Kız kardeşleri Ak-Koo'ya

Bir altın halı verdiler.

Bir bakır kazan verdiler,

Bir kamçı alıp verdiler,

Sazdan yapılma sadak ve ok verdiler.” (Dilek, 2007b, s. 256).

Rüyada evlenilecek kızı görme ve böylece onu bulup evlenme hadisesi de Altay destanlarında karşımıza çıkan evlilik biçimlerindenidir. Katan-Kökşindestanında Katan-Kökşin kutsal bir kavak ağacının altında uyur. Rüyasında Altın-Tana adlı bir kız görür. Aradan zaman geçmesine rağmen Altın-Tana'yı unutamaz. Eşi ve kardeşinin ısrarlarına rağmen rüyasında gördüğü kızı aramaya gider ve onu bulur:

“(…)

Evlendiğim eşim Altın-Sırga

Geriye kalan tek kardeşim Katan-Mergen,

Siz beni dinleyin, dedi.

Aylı, güneşli Altay'da

İleri baksa ay gibi

Beri baksa güneş gibi,

Tüyleri farklı hayvan besleyen,

Dilleri farklı halk yöneten,

Ak-boro ata binen

Altın-Tana adlı genç kızın

Yaşadığını düşümde gördüm.

(...)

Altın-Sırga eşim, dedi,

Seni bırakıyorum diye üzülme, dedi,

Altın-Tana'yı alsam da,

Seni bırakmam, dedi.

Ölene dek iki eşli yaşamayı

Aklıma koydum, dedi.” (Dilek, 2007b, s. 382-385).

Katan-Kökşin destanında Katan-Mergen Kümüjek-Aru ile evlenir. Evlenmelerinde şenlik verir ve dokuz yıl boyunca düğün yapar. Düğünlerin bu kadar uzun sürmesi Türk destanları arasında sadece Altay destanlarında görülmektedir:

“Halkına söyledi.

Ondan sonra Katan-Mergen

Dokuz yıl toy yaptı,

On yıl eğlence yaptı.

Güneşe ee güneş ışıdı,

Aya eş ay parladı diye,

Halk, millet sevindi.” (Dilek, 2007b, s. 289).

Ailelerin çocuklarını evlendireceği kişiyi ve ailesini yani dünürlerini tanıma isteği ve bu doğrultuda gerek evlilik öncesi gerekse evlilik süreci ve sonrasında gerçekleştirilen ritüeller, Türk destanlarında da önemli yere sahiptir. Altay destanlarında dünür veya dünürçü olarak gitme geleneği zengin örnekleriyle karşımıza çıkar. Dünür olarak genellikle oğlanın babası tek başına kız tarafına gider. Genelde kızın babasına dünürçü gidilir ve erkek babası isteme ritüelini yerine getirir.

Ölöstöydestanda, yedi şeytanın kayını olan Kağan Kara-Bökö, oğlu Temir-Bökö için Altın Topçı'ya dünür olduğunda Monıs-Kağan'a “altmış deve yükü içki”, “altı deve yükü altın” ile “ipek elbiseler”den oluşan bir kalın yani başlıksunar. Bora-Şeeley'e dünür olan Tun-Karatı-Kağan'ın kalın olarak “at başınca altın” ile “börü başınca gümüş” getirdiğini görülür:

“Monıs Kaan şöyle demiş:

Kağanların büyüğü Kara Bökü'yü

Dünürüm yapmayım da,

Kimi dünür yapayım?

Heybetli bahadır TemirBökü'yü

Sevgili damadım yapmayım da,
Hangi delikanlıyı damadım yapayım?
Altmış deve yükü içki tuttum
Altmış deve yükü altın aldım.
Güçlü savaşçı kağanı
Kendine hısım yaptı.
Benim kağanlığım güçlendi,
Birçok kağanı yenerim.
Kızı Altın-Topçı'yı
Monis Kağan çağırttı:
Sevgili kızım Altın-Topçı,
Kağanların büyüğü
Kara Bökü'nünoğlu Temir Bökü'ye
Ben seni sözledim.
Ömrünüz boyunca birlikte yaşayın diye,
Altmış deve yükü içki tuttum.
Altı deve yükü altın aldım..." (Dilek, 2007b, s. 78-80).

Altay destanlarında başlık konusunda erkek ailelerinin oldukça cömert davrandığını görülürken burada hem kendi aile şanları hem de kız tarafının memnuniyetinin sağlanması konusundaki hassasiyetler etkilidir.

3.4.3. Ölüm ritüelleri

Altay destanlarında kahramanların yakınları, ailesi (annesi, babası, eşi vb.) veya kutsal özellikler taşıyan hâimleri (ihtiyarlar, atlar vb.) genellikle destan kahramanının öldürüleceğini tahmin eder, sezer ve ölümü uzaklaştırmak için çeşitli önlemler almaya çalışırlar.

Ölümün gelmesinden önce insanlar tarafından hissedilmesi veya sezilmesi Altay destanlarında sıkça görülür. Ak Tayçı destanında Ak Tayçı, öldürüleceğini hissetmesinden ötürü yeraltındaki yurdunda yaşayan Temir Kağan'ındüğün davetine katılmak istemez. Fakat nihayetinde Temir Kağan'ın bu davetine katılmaya karar verir. Ak Tayçı Temir Kağan'a eğlencelerin yapıldığı yeri sorar. Ak Tayçı, Temir Kağan'ın tuzaklarıyla dolu olan ve bu tuzaklarıyla yüzleşeceği Ak Saray'a gönderilir. Temir

Kağan tarafından yeryüzünden kaçırılarak kendisine eş yapılan kadın da durumu anlayıp kocasına şöyle der:

“Gözü ateşli yaratılmış,
Kabiliyetli, yakışıklı yaratılmış,
Bu garibi nasıl öldüreceksin.” (Dilek, 2002, s. 148).

Temir Kağan’ın eşinin ona söylediği bu sözleri Ak Tayçı da duyar fakat duymazdan gelir. Bu şekilde kendisini bekleyen tehlikelerden haberdar olan destan kahramanı Ak Tayçı, başına geleceklere karşı hazırlıklı olmaya çalışır.

Yine Ak Tayçıdestanında Ak Tayçı’yı çocukken kaçırarak büyüten Ak Börü, artık delikanlı olan evladına gerçekleri anlatır ve onu asıl yurduna gönderirken Erlik Bey’le Temir Kağan’ın gün gelip kendisini öldürmeye kalkacaklarını ve buna daha yolda iken tenezzül edeceklerini, buna karşı hazırlıklı olmasını Ak Tayçı’ya şu sözlerle söyler:

“Senin yüzün güzelmiş,
Böyle yakışıklı bahadırın
Ölümü nasıl olur?
Onlara şöyle cevap ver:
Yalnız insanın ölümü
Şiddetli soğuktan olur herhalde,
Bindiğim atımın üstüne
Yapışıp donup kalırım (de).” (Dilek, 2002, s. 122-123).

Malçı Mergen destanında Arslan Kağan, damadı olan Malçı Mergen’i iktidarını kaybetme korkusuyla öldürmeye kalkar. Malçı Mergen’i direkt öldürmek yerine eskiden yaşadığı gök denizin kıyısında bıraktığı gök tosunu almak üzere göndermeye karar verir. Malçı Mergen, görevi yerine getirmek amacıyla yurdundan ayrılmadan önce karısı Ak Şaŋkı’dan, getirmeye niyetlendiği tosunun gök denizin iyesi(sahibi) olduğunu, bundan ötürü de kayınbabasının niyetinin iyi olmadığını, kötü olduğunu öğrenir. Ak Şaŋkı’dan boğayı nasıl alt edeceğini öğrenir ve Malçı Mergen bu tehlikeli görevi yerine getirmeyi başarır. Malçı Mergen bunu dışında başka tuzaklarla da karşılaşır fakat bunların hepsinden de karısı Ak Şaŋkı’nın yardımları ve tavsiyeleriyle kurtulmaktadır (Dilek, 2002, s. 240-250).

“Eşi Ak Şaŋkı ayağa kalkarak,
Gelip Malçı Mergen’e yaklaştı.
Başını yavaşça sıvazlayıp,

Müşfik sesiyle öğüt verdi:
Babam seni onurlandırmak için
Ak düşüncesiyle davet etmiş değil,
Ayın güneşin ışığını
Senden ayırmayı düşünmüş.
Gidiyorsan direnmeden git,
Söylediklerini iyice dinle.
Koydukları yiyeceği eline alma,
Dudağına değdirme
Diri vücudun ölür,
Gitmezken gider olursun.

(...)

Malçı Mergen matarayı aldı,
Kapağını açıp içmek üzereyken,
Kanatlı kara at kişnedi:
Can arkadaşım Malçı Mergen,
Canını zehirli suya kaptırma,
Ak Şankı eşinin söylediklerini
İçkiyle birlikte içme!” (Dilek, 2002, s. 247-250).

Ölüm kaçınılmazken ölümden kaçış da en yüksek dozda olmaktadır. Ölüm korkusu öyle şiddetli olur ki ölecek olan destan kahramanı ölümden kurtulmak için her yolu dener, düşünür. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Deli Dumrul Hikâyesi’nde nasıl ki Deli Dumrul Azrail’den kurtulmak için kendi canı yerine başka bir can aradıysa benzer bir durum Ak Tayçıdestanında görülür. Ak Bökü birçok hayvan avladıktan sonra evine dönerken altmış kulaç kuyruklu bir kurta rast gelir ve kurt(Ak Börü) yolunu keser. Canını bağışlayacağını ama canına karşılık bir şey vermesi gerektiğini söyler. Ak Bökü de eşini ve bindiği atını ona teklif eder ama Ak Börü kabul etmez. Ak Bökü’den yeni doğmuş olan oğlunu ister. Bu durum, Türk sözlü kültürünün farklı anlatılardaki ortak yönünün bir tekrarı niteliğindedir:

“(…)

Avını yüklemiş kara dağı geçerken
Sağ yanındaki kara ormandan
Altmış kulaç kuyruklu
Ak Börü çıkıp geldi.

Ak Börü bahadırı
Kolayca çekip atından devirdi.
Ak yere yıktı.
İki koluyla iyice bastırıp
Üzerinerahatça yattı.
(...)

Ak Bökü'ye şöyle dedi:
Ölmeyip dünyada kalmak istersen
Canın için neyini verirsin?
Ak malımdan mal vereyim,
Halkımdan bölüp vereyim diye
Ak Bökü bahadır konuştu.
(...)

İhtiyarı biraz gevşetti.
Almaya niyetliysen al, dedi.” (Dilek, 2002, s. 114-116).

Ölüm her şekilde insanın başına gelebilir. Gece uykusunda uyurken, savaş meydanında, ailesiyle mutlu mesut hayat geçirirken, intikam almaya çalışırken, bir tuzağa yakalanırken vb. gibi durumlarda ölüm ile karşılaşılır. Altay destanlarında ölümler de hemen hemen bu şekillerde görülmektedir.

Er Samır destanında destan kahramanı Er-Samır, Kara Bökü'yü öldürmeye çalışmaktadır fakat Kara Bökü'yü öldürmekte bir türlü başarılı olamaz. Kara Bökü kan revan içinde kalır ve kanı bütün dünyayı kaplamaktadır fakat canını bir türlü teslim etmez, ölmez. Nihayetinde Kara Bökü kendi bıçağıyla Er Samır'ın kendisini öldürmesini ister. Er Samır da Kara Bökü'nün çelik bıçağını kullanıp onu öldürür:

“(...)
Kara Bökö dayanamayıp,
Ahlayıp, inleyerek ona dedi ki:
Paçasında bıçak var,
Hemen al, dedi.
Canlı vücuduma eziyet etme,
Canımı çabuk al, dedi.
Onu işiten Er Samır
Kara Bökö'nün paçasından
Kara çelikten bıçağı alıp

Kara kanını döküverdi,
Birçok kemiğini kesip parçaladı,
Kara Bökö ölüverdi.
Çok zaman geçmeden,
Uzak yere sürülen
Sokor Kağan yetip geldi,
Er Samır'dan sordu:
Kara kötü düşünceli
Şeytan Kara Bökö
Yaşıyor mu, öldü mü? dedi.
Göremeyip ağlıyordu.” (Dilek, 2002, s. 81).

Bu da gösteriyor ki destan kişileri bazı durumlarda ölmeyi kendileri istemektedir. Öyle ki kendilerini öldürecek kişilere yardımcı dâhi olmaktadır.

Kozın Erkeş destanında Kozın Erkeş adlı destan kahramanı, yakın arkadaşı Kodur Uul'un hanımı Bayım Sur'un kendisini öldürmek istediği yalanına inanır ve bu utanç ile de yaşamak istemez. Kozın Erkeş de Kodur Uul'un kendisini öldürmesini ister. KodurUul da kılıcını alıp onun başına vurur ama kılıç kırılır, parçalanır. Bunun üzerine sarı saplı elmas kılıcını Kodur Uul'a veren Kozın Erkeş bu kılıç ile kendisini öldürmesini ister. Kozın Erkeş ancak kendi kılıcıyla öldürülebilir:

“(…)
Onu işiten Kazın Erkeş
Kara çelik palasını çekti,
Kara ağaç gibi askeri kırıp geçirdi.
Ot yığını gibi yığıldılar,
Ciğer gibi yumuşakça kesildiler.
“Benim eşim Bayım Sur
Ölsün dediyse, ölürüm,
Kinlenip ona gitmem.”
İçinden böylece düşünerek,
Öfkelenip bağırdı:
Sevgili KodurUul,
Senin sözlerine inanıyorum,
Kara çelik palanı alıp,
Kıl boynumu kesmek için vur.

Sivri kara kargıyı alıp,
Etimi, yüreğimi oyup, deş!
Onu işiten KodurUul
Kara çelik palasıyla
Kıl boyna vurdu,
Palası tam ortasından kırıldı,
Boynu sıyrılmadı bile.
Sivri kara kargısı
Köprü gibi göğsüne gelip sapladı,
Buza değmiş gibi kaykılıverdi.
Kozın Erkeş kahkaha attı:
İnsanın böyle isteği gerçekleştirmesi
Çok utanılacak şeydir.
Atın atıma dayanmaz
Bahadır yaratılışlı imişsin.
Bahadrlığın utançada kalana kadar
Benim başımı kes de git.” (Dilek, 2002, s. 289).

Altay destanlarında dış ruhun (canın) saklandığı bir yer vardırvedestan kahramanı birini öldürmek istediği zaman karşısındaki kişinin dış ruhunu bulup onu da yok etmek zorundadır. Söz konusu dış ruh canlı veya cansız çok farklı nesne veya varlıkların içinde saklı olabilir (Duymaz, 2008: 6-8).Eğer düşman kişi öldürüldükten sonra dış ruh (can) da bulunup yok edilmezse ölen kişi tekrar dirilebiliri. Buuçaydestanındabu durum karşımıza çıkar. Aralay ve Şaralay, düşmanları Altay Buuçay’ı öldürdükten sonra etrafa dağılan kemiklerini de yakmak için geri döndüklerinde kemiklerini yerlerinde bulamazlar. Aralay ve Şaralay da yurtlarına dönüp kemiklerini de yaktıkları yalanını söylemek zorunda kalırlar:

“(…)
Ermen Çeçen ile Caraa Çeçen
Kağanları Aranay, Şaranay
Şimdi telaşlandılar:
Altay Buuçay'ın etini, kemiğini
Yakmazsak sonunda kötü olacak,
Çabuk gidelim, dediler.
Aranay, Şaranay atlarına bindiler.

İki hatunu yanlarına aldılar.
Oynayıp, eğlenerek
Onlar hızla geldiler.
Böylece yol aldıktan sonra
Altay Buuçay'ın yerine
Dörtnala gelip ulaştılar.
Geldikten sonra gördüler ki,
Ölenlerin kemikleri yok olmuş.
Altay Buuçay'ın altayım
Dolaşıp her tarafı aradılar,
Hiç bir şey bulamadılar.
Çürüyüp, saçılıp kalmış, diyerek
Tekrar dönüp gittiler,
Çok vakit geçmeden,
Gelip yurtlarına ulaştılar.
Altay Buuçay'ı yaktık, diye
Gelip babalarına söylediler.” (Dilek, 2002, s. 211).

3.4.3.1.Ölü diriltme ritüelleri

Altay destanlarında geçiş dönemlerine bakıldığında diğer Türk destanlarına nazaran olağanüstü unsurların, mitolojik etkilerin daha yoğun olduğu görülmektedir. İncelenen diğer Türk boylarının destan metinlerinden farklı olarak Altay destanlarında ölü diriltme motifiyle çok sık bir şekilde karşılaşırız. Bu destanlar arasında Altay Buuçay, KögüdeyKökşin ile Boodoy-Koo, Kan-CeerenAttu Kan-Altın, Kan-Kapçıkay adlı destanlarda yer almaktadır. Ölü diriltme, destan kahramanları tarafından genellikle özel bir nesne vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nesne bazen bir örtü bazense bir kaval olabilir. Altay Buuçaydestanında ölü diriltme sahnesi şöyle anlatılır:

“Buradan ileri gidersen
Dokuz yolun kavşağı var.
Dokuz yolun kavşağında
Doksan dokuz köşeli,
Doksan dokuz bacalı,
Kara saray durur.

Osarayda yaşıyan
Dokuz başlı Celbegen var.
Onun başlarının yanında,
Üç yaşındaki koyun büyüklüğünde,
Kızıl kahverengi ben var.
Onu çekip alabilersen
Altay Buuçay dirilir.” (Dilek, 2002, s.213-214).

Altay destanlarında yer alan ölü diriltme motifinde bazen destan kahramanının atı üzerinden gerçekleştirilir. Kahramanın veya düşmanın ruhunun, Er Töştükdestanında olduğu gibi bazen kahramanın atının bazen de ilahi yardımcılarının çabasıyla geri getirildiği ve kişiye canının tekrardan verildiği görülür. Bu durum kimi zaman da Alıp Manaş'ta olduğu gibi uzun süreli mahrumiyet veya hapisle kendisini göstermektedir (Aça, 2011, s. 2).

Ölü diriltme motifi Ölöştöydestanda da yer almaktadır. Erkin-Koo ve Caara-Çeçen evlenmiştir. Caara-Çeçen, kendisine yapılan büyü'nün etkisiyle eşi Erkin-Koo'yu öldürür. Caara-Çeçen'in de bir çocuğu olur Erkin-Koo'dan. Çocuğa Kan-Mergen ismi verilir. Çocuk büyür ve babasını diriltir:

“Kemikleri çekip çıkardılar,
Ufakları yoktu.
Ufak kemikleri getirin, diye
Canlılara emrettiler.
İhtiyar kadın aşağı bakıp
Etrafı inceledi.
Kemik götüren canlıların
Ölenleri olsa da,
Dirilerine emretti.
Hemen gidip getirin, dedi.
Akarsuyun çamurunu alıp,
Şekil verip ete benzettiler.
(...)
Can verilince
Kemikleri gerildi,
Çamur bedeni ısıttı...
Çamur damarlar birleşti,

Canlanmaya başladı,
Erkin-Koo derin bir nefes çekti,
İki gözünü açtı,
Yattığı yerden kalkamayıp,
Şaşırması gibi konuştu:
Bu nasıl uyku böyle?
Bu nasıl yatış böyle?
Böyle yatarken, kalktı.” (Dilek, 2007b, s. 198-199).

Katan-Kökşindestanı da ölü diriltme motifinin görüldüğü destan metinleri arasındadır. Ağabeyi ölen Katan-Kökşin, yaptığı ilaçlar ve getirdiği kaynak sularıyla ağabeyini diriltir:

“Kara kanlarını döktü,
Ölmez bedenleri öldü,
(Öbür dünyaya) Gitmez bedenleri öldürüldü.
En sonunda Katan-Mergen
Çeşit çeşit ilaç yaptı,
Katan-Kökşin'i tedavi etti,
Pınar suyundan getirip
Ağabeyini yıkayıp, içirdi.
Ağabeyi Katan-Kökşin
İlk hâinden on kat iyi,
Eski hâinden iki kat iyi
İki ayağının üstüne durdu,
Yüzünü, başını sıvazladı
Ne kadar çok uyumuşum? dedi,
Kim uyandırdı? dedi.” (Dilek, 2007b, s. 294-295).

CeerenAttu Kan-Altın destanında Tanrı Ülgen'in kızı olan Boodoy Koo ile evli olan Kan Altın, yurdunda sakin, huzurlu bir şekilde yaşamaktadır. Ülgen Biy damadına ölüleri diriltebilen, hayvanları çoğaltabilen, sönen ateşi tekrar yakabilen altın ve gümüşten yapılma iki kaval verir:

“Boodo Bırkan'ın yeğeni,
Hünerli güzel kız
İNmez yerlere inerek,
Hayatı güzel yaşamış.

Gelinmez yere gelerek,
Gelin olup evlenmiş.
Kan Altın'ın evinde
Yıllarca eş olmuş.
Kan Altın adlı bahadırım
Ülgen Biy'den hisseli,
BırkanBiy'in parçası
Çeyiz olarak verilmiş
Birbirine eş iki kavallı.
Hünerli bahadıra
Hazırlayıp verdiği hediyesi
Ülgen Biy'in hissesi
Üç ölüyü diriltir
Bu altın kavalmış.” (Dilek, 2007a, s. 346).

Kögüdey Kökşin ile Boodoy Koo destanında da ölü diriltme motifine rastlamaktayız. Destanda, Kögüdey Kökşin ani bir şekilde ölür ve eşi bunu anlamaz. Yedi gün boyunca cesedinin yanında bekleyip uykudan uyanmasını bekler. Daha sonra öldüğünü anlayan Boodoy Koo, ayı ve güneşi indirerek kocası Kögüdey Kökşin'i diriltir:

“Kağanın kızı Kara Taacı
Altın, gümüş yüklenen,
Argımak atına binmiş.
Bu Altay'a geldi.
El, halk toplanıp,
Onun atını alarak
Kendisini eve soktular.
Yemeğin iyisini pişirip
Ona hürmet ettiler.
(...)
Bahadır delikanlının öldüğünü
Sekizinci günde ancak anladı.
Acı acı ağladı,
Çaresiz kalıp, yürüyüp durdu.
En sonunda

Ayı, güneşı indirip
Yüreğine bastırdı.
Sönen ateşi yaktı,
Ölen insanı diriltti.” (Dilek, 2007a, s. 445).

Kan Kapçıkay destanında kaval veya büyüden farklı olarak üç kez sallanınca ölüyü diriltten bir örtünün kullanıldığı görülmektedir:

“Buurıl Kağan’ın eşi
İhtiyar Kan Kapçıkay’a
Karış boyunda altın örtüyü verdi.
Sıradan örtü değil, dedi.
Götürüp eşine ver, dedi.
İki nesil boyunca
Ayrılmaz dostu olsun.
Üç defa silkince
Ölen insan canlanır.
Üç defa sallayınca
Sönen ateş yanar.
Buurıl Kağan Kan Kapçıkay’a
Karayılandan kement verdi...
(...)
Birini öldürmek için atsan,
Kemendi atman yeterli.
Kara yılan öldürür.
Tutmak için atsan,
Bağı salsan tutar.
Öfkeliyi tutsa uysal olur.” (Dilek, 2007a, s. 268).

4. SONUÇ

Sözlü edebiyat geleneğinde başlayan ve usta destan anlatıcıları tarafından icra edilen destan, geçmişten günümüze var olan toplumlarda yer edinmiş, siyasi ve sosyal etkileşimlerle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılırken değişim geçirmiş olsa da kültürel yaşamın ve düşüncenin her noktasında iz bırakmış bir anlatı türüdür. Dolayısıyla bir milletin hayata dair bıraktığı izlerin en zengin öğeleriyle bulunabileceği sözlü anlatı türlerinin başında destanlar gelir.

İnsan hayatının temel eşikleri olarak nitelendirilebilecek geçiş dönemlerine dair en eski çağlardan günümüze gerçekleştirilen geleneksel uygulamalar da tıpkı diğer pek çok halk kültürü motifinde olduğu gibi destanlarda ziyadesiyle mevcuttur. Buradan hareketle Türk destanlarında geçiş dönemi ritüellerinin ele alındığı bu çalışmada Kırgız, Altay, Kazak ve Başkurt Türklerine ait seçili destanlardaki doğum, evlilik ve ölüm süreçleri gerçekleştirilen geleneksel uygulamalar ve bunların halk inançlarındaki dayanağı esasına göre incelenmiştir. Söz konusu Türk boylarına ait destan metinlerinde geçiş dönemlerine dair uygulamalarda ekseriyetle ortaklıklar görülmekle birlikte değişen sosyo-ekonomik şartlar, içine girilen farklı inanç daireleri gibi hususlar neticesinde aynı ritüelin yeni bir formunu veya tamamen değişmiş bir halini görmek de mümkündür.

Eski Türk destanlarında genellikle destanların başkahramanları ve onun yakın çevresi etrafında hayata geçirilen geçiş dönemi ritüellerine dair tez çalışmasında ele alınan her bir Türk boyunun destanlarıyla ilgili ulaşılan tespitler şöyledir:

Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan ritüel ve kutlamalar genel başlıklar halinde değerlendirildiğinde, bunların ağırlıklı olarak dinî dayanaklar ile eski Türk geleneklerinin sentezi şeklinde olduğu görülmektedir. Kırgız destanlarında bir bebeğin dünyaya gelişiyle yaşanan sevinç, doğumun kutlanması ve çocuğa ad vermek için düzenlenen toylarla taçlanır. Evlilik sürecinde diğer Türk destanlarında da görülen olağanüstü varlıklarla evlilikler(perî kızı) yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Uzun süren düğünlerde, geleneksel oyunlara yer verildiği de (Coodarbeşim destanı) görülmektedir. Ölümle ilgili ritüellerde hayatını kaybeden kahramanlar için söylenen ağıtlar dikkat çeker. Ölen gençlerin ardından babaları tarafından söylenen ağıtlar (AskazanBaatır destanı) Kırgız destanlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Kırgız Türklerine ait destanlardakinîritüeller de oldukça önemlidir. Bu ritüeller arasında ölü gömme, ölünün taşlarla ya da yağmurla verilen vasiyetleri ya da aşları, ölen kişi için edilen dualar ya da kötülöklere karşı edilen beddualar dikkat çeker. Bu tespitlerin dışında ayrı parantezler içinde belirtilen çeşitli gelenekler bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde toplumda avcı kimliği ile ön plana çıkan kişiler ya da eşleri için bu geleneklerin yerine getirildiği görölmektedir. Bazı cesur erkekler yarıştaki hünelerini sergilemek için özel avlaraçıkarak, bu yolculuk için de uğurlama ve karşılamalar özel ritüellerle taçlandırılır. Yine halk için, halkının intikamını almak için yola çıkan cesur bir kahraman sağ salim döndüğünde, halkı ve sevdikleri onun dönüşünün şerefinebüyük bir toy düzenlenmektedir.

Bir din ve kültür olarak İslam, Başkurt halk kültürü üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. İncelenen Başkurt Türklerine ait destanlarda yer alan doğum, düğün ve cenazelerde gerçekleştirilen geleneksel uygulamaların ekseriyetinde İslami temellerin esas alındığı görölmektedir.

Başkurt destanlarında dikkat çekici ritüellerin gerçekleştirildiği bir başka mecra da yaşlanan ya da sosyal olarak zayıflayan liderlerin çocuklarını atamak için düzenledikleri meclislerde görölür. İncelenen destanlardan elde edilen verilere göre, bu toplum dinî ve sosyal konularda daha güçlüdür. Misafirleri ağırlamak için kullanılan mekânlar ile tören ve kutlamalar sırasında giyilen ulusal kıyafetler ve ölen kişinin ardından sunulan yiyecekler de bu geleneklerin birer parçasıdır.

İncelenen Kazak destanlarında doğum sürecine ait önemli motifler arasında yer alan ve Türk dünyası destanlarında sıkça görölen çocuksuzluk motifi Munlık-Zarlık destanı, Koblandı Batır destanı, Alpamış, Kırım'ın Kırk Batırı, Kozı Körpeş Bayan Sulıv destanı, Kubıkul ve Er Sayın destanlarında tespit edilmiştir. Bu destanlarda çocuksuzluk başlıca motif olarak işlenirken çocuğu olmayan bireylere gerçekleştirdikleri güzel davranışlar karşılığında Allah tarafından bir evlat bağışlandığı görölmektedir. Bu, bazen bir rüya yoluyla bazense Hızır veya bir evliya kişinin çocuğu olmayan kahraman(lar)ın karşısına çıkmasıyla vuku bulur. Çocuğu olmayan kişiler de genellikle yaşı geçmiş ihtiyarlardır. Örneğin; Koblandı destanında Kıdırbay seksen yaşında ve çocuğu yoktur, Er Sayın destanında Er Bozmunay ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi değildir. Munlık ve ZarlıkdestanındaŞanşar Han'ın yaşı geçmiş ama çocuğu yoktur, Kubıkul destanında ise yetmiş yaşında olan Veli Han'ın çocuğu yoktur.

Kazak destanlarında da diğer Türk destanlarında olduğu gibi uzun süre çocuk hasreti çeken kahramanlar bir şekilde çocuk sahibi olduktan sonra büyük bir toy

düzenleyerek halkı yediden yetmişe en güzel şekilde ağırlar. Bu toylar pek çok geleneksel oyun ve yarışa da ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin; Koblandı destanında Kıdırbay'ın çocuğu olduğunda kırk gün eğlence düzenlenir. Er Sayın destanında da Er Bozmunay'ın çocuğu olduğunda büyük bir toy verir. Düzenlenen bu büyük toylar esnasında çocuklara yine özel bir tören çerçevesinde ad verilir ki ad koyma ritüeli de Türk destanlarındaki ortak ritüeller arasındadır.

Kazak Destanlarında evliliğin farklı yollarla gerçekleştirildiği örneklerle rastlanmaktadır. Bunlardan biri rüyada görerek evlenmedir. Bozcigit destanında Bozcigit; Kubikul destanında Kubikul, rüyalarında evlenecekleri kızı görürler. Bir diğer evlenme türü ise yapılan bir yarışma sonunda galip gelerek evlenmeye hak kazanmadır. Örneğin; Dotan Batır destanı, Köroğlu destanı, Koblandı Batır destanında yarışmalar sonunda kazanan kişi hanın veya beyin kızıyla evlenmeye hak kazanır. Bir diğer evlenme türü de evlenmek isteyen kişinin bir yolculuğa çıkıp evleneceği kişiyi arayıp bulmasıyla gerçekleşir.

Kazak destanlarında karşılaşılan önemli bir diğer motif de destan kahramanlarının peri kızlarıyla evlenmeleridir. Bu şekilde gerçekleştirilen evlilikler, incelenen diğer Türk boylarının destanlarına göre Kazak destanlarında daha çok karşılaşılan bir durumdur. Kırım'ın Kırk Batırı'nda, Köroğlu destanında, Kıyssa Gavazhan destanında, Anşıbay Batır destanında peri kızıyla evlenme motifine rastlanılmaktadır.

Kazak destanlarında da evlilikler düğün toylarıyla yapılırken eğlenceler kırk gün kırk gece sürmekte bu esnada geleneksel şarkılar söylenip şiirler okunmaktadır.

Kazak destanlarında ölüm ile ilgili en dikkat çekici durumlardan biri şiir eşliğinde ölümün haber verilmesidir. Bozcigit destanında Bozcigit'in ölümü, ailesine bir şair tarafından şiirle söylenir. Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümü, babasına bir jırav tarafından şiirle duyurulur.

Diğer Türk destanlarında karşılaştığımız ölümden sonra ölü için yemek verme âdeti Kazak destanlarında da görülmektedir. Ölü için verilen bu yemekte genellikle koyun, inek kesilmekle beraber en çok at kesilmektedir. Bunu sebebi ise Tanrıların en sevdiği hayvanın at (kurban) olduğuna inanılmasıdır. Ölünün arkasından yas tutma ve ağıt yakma da yine Kazak Destanlarında görülen bir başka durumdur. Alankay Batır destanında Alankay'ın ölümüyle Alankay'ın babası Molaksay, Akkezbez'e ağabeyinin ölüm haberini verirken başına kara salmasını ve ağıt yakmasını söylemesi buna bir

örnektir. Ağıt yakma, sadece acının bir haykırışı değil dile getirilen temennilerle ölenin ölüm yolculuğunun güzel, huzurlu geçmesi için yapılan bir ritüel olarak görülmektedir.

Altay Türklerinin destanlarında da geçiş dönemlerine dair pek çok geleneksel uygulama diğer Türk destanlarıyla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte destanlarda mitolojik unsurların ve özellikle Şamanizmin büyük etkisi göze çarpmaktadır.

Altay destanlarında yeni doğan bebek için bir toy verilerek eğlenceler düzenlenir. Bebekler belli bir süre dışarı çıkarılmaz, kimseye gösterilmez böylece yeni doğanın dışarıdan maruz kalabileceği kötülüklerden korunması amaçlanır. Altay destanlarında erkek çocukların kız çocuklarına nazaran daha üstün tutulduğu görülmektedir. Közüke adlı destanda Karatı Kağan'ın doğacak kız çocuğunu “gereksiz kız” olarak görmesi bunun açık bir örneğidir. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Altay destanlarında da çocuksuzluk motifi sıkça yer almakta, insanlar çocuk sahibi olmadığında çevresi tarafından dışlanmaktadır. Ar-Aspak destanında yaşlı Ar-Aspak da çocuğu olmadığı için dışlanır. Ar-Aspak, Kozın Körpeş, Maaday Kara, Ak Biy Destanlarında çocuksuzluk motifi işlenmiştir. Destan kahramanının olağanüstü doğumu da yine Altay destanlarında işlenen bir durumdur. Erke-Koo ve Ölöştöy destanlarında buna örnekler vardır (Doğan bebeğin elinde “yada” taşının olması, bedeninin bir yerinde beni olması, göbek deliğinin olmaması, doğduğu gibi konuşması vb.).

Altay destanlarında farklı evlilik çeşitlerine rastlanmaktadır. Eş adayının kimi zaman yarışma/sınavlara tâbi tutularak, kimi zaman aile önerisiyle bazense rüyada görülmesiyle gerçekleştirilen evlilikler görülmektedir. Örneğin; Maaday Kara ailesinin önerisiyle eşiyle evlenirken, yine aynı destanda Maaday Kara, Altın-Küskü ile bir yarışma sonunda evlenir. Erke-Koo, Şulmıs Sunı destanlarında da yarışma sonunda evlilik yaşanmıştır. Katan Kökşindestanında, Katan Kökşin rüyasında Altın Tana'yı görür ve âşık olup aramaya gider. Evlilik törenlerindeki kutlamalar da oldukça uzun sürer. 10, 40 gün bazen de 9, 10 yıl gibi zamanlar boyunca şenlikler, düğünler yapılmaktadır. Örneğin; Ak-Biy destanında Altın-Koo, Cüs-Kezer'in kız kardeşiyle evlendiğinde 10 yıllık bir düğün toyu yaparken; Katan Kökşindestanında Katan-Mergen, Kümüjek-Aru ile evlendiğinde 9 yıl süren bir düğün toyu yapar.

Altay Türk destanlarında ölüm sadece bedenin ölümüyle gerçekleşmez. “Tıñ” adı verilen dış can(ruh) farklı bir yerde de bulunabileceğinden onu da ayrıca yok etmek gerekir ve bu da kolay değildir. Destan kahramanı düşmanını öldürebilmek için dış

canını da yok etmelidir. Altaylarda yeniden dirilme görüldüğü için öldürülen kişinin geri dönmemesi için kemikleri de yakılmaktadır.

Altay destanlarında diğer Türk destanlarından farklı olarak ölü diriltme örnekleri görülmektedir. Kögüdey Kökşin ile Boodoy-Koo, Kan-Ceeren Attu Kan-Altın, Kan-Kapçıkay Destanlarında ölü diriltme motifiyle ilgili örneklerle rastlanmaktadır. Örneğin Katan Kökşin, ölen ağabeyini çeşitli büyülerle diriltir. Altay destanlarında destan kahramanları düşman silahıyla ölmezler, ölmek için kendi silahları olmalıdır. Er Samırdestanında Er Samır, Kara Bökü'yü defalarca vurmasına rağmen ölmezken Kara Bökü'nün bıçağını kullandığında öldürebilmiştir. Bunun yanında kahramanlar öldüklerinde onların kemiklerinin de yakılması gerektiği yoksa ölen kişinin geri dönebileceğine inanılmaktadır (Buuçay destanı).

Tez çalışmasında incelenen farklı Türk boylarına ait destanlarda yer alan geçiş dönemi ritüelleri ortak kültürel mirasın yansımaları niteliğindedir. Ritüellerin toplumu bir araya getirme, birlikte hareket etme ve dayanışma ruhunu güçlendirme konusunda muazzam bir etkisi vardır. Öyle ki zengin ve fakirlerin arka plandaki statülerine bakılmaksızın aynı mekânda ve aynı sofrada acılarını ve sevinçlerini paylaşmaları millet olma bilincini hayatın temel evreleri olan geçiş dönemlerinde hissettirmesi bakımından son derece önemlidir.

Dijitalleşen dünyada pek çok geleneğin tek tipleştirildiği ya da unutulmaya yüz tuttuğu günümüzde, kültürel kodların izini sürmek ve bunları gelecek nesillere aktarmak çok önemli bir sorumluluktur. Zamanla değişen sosyo-ekonomik şartlar, içine girilen farklı inanç dairelerine rağmen köklerdeki birliğin izlerini Türk destanlarında en canlı haliyle bulmak mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aça, M. (1999). *Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (aş toyu)*. Millî Folklor, 43.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türkleri'nin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Kömen Yayınları.
- Aça, M. (2011). *Altay Türklerinin Destanlarındaki Ölüm Teması Üzerine Bazı Tespitler*. Bilig Dergisi, Sayı 59.
- Adilbekova, E. (1999). *Koblandı-Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler* [Yayınlanmış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Akiyev, K. (2013). *Kırgız Destanları: 11 kurmanbek* (U. Alimov, Çev.). TDK Yayınları.
- Akmataliyev, A., & Kadırmambetova, A. (2009). *Kırgız Destanları VII* (N. Yıldız, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. (1988). *Tarihî Cihan Güşa*.
- Alimanov, K. (2010). *Kırgız Destanları: 8 Kız Daryka* (F. Türker, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları: 14 Coodarbeşim Destanı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aliyev, R. (2020). *Türk Mitolojisi*. Astana Yayınları..
- And, M. (2003). *Oyun ve Bügü*. Yapı Kredi Yayınları.
- And, M. (2012). *Oyun ve bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı* (3. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Arıkan, M. (2007a). *Kazak Destanları 1: Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b). *Kazak Destanları 2: Kubıkul, Dotan-Batır, Kulamergen Joyamergen, Karabek-Batır*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, M. (2017). *Başkurt Türklerinin Tarihî Destanı İdigey ile Moradım*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Aslan, E. (2003). *Halkbilimi Araştırmaları*. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi.
- Atasever, M. (2018). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Ailenin Kurulması*. *Turkish Studies*, 13(28).

- Atsız, H. N. (1997). *Türk Edebiyatı Tarihî*. İrfan Yayınları.
- Aydemir, A. (2013). Manevi Kültürümüze Ait İki Kelime AğıtveSığıt Üzerine: Semantik Bir Yaklaşım. *Electronic Turkish Studies*, 8(1).
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, Milli Eğitim Basımevi.
- Bashenova, A. (2007). *Kazak Destanları (transkripsiyon, aktarma, metnin grameri)* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Bayram, B. (2004). *Alankay Batır Destanı (metin-inceleme)* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Baytok, A. (2018). *Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği*. Pamukkale Üniversitesi.
- Bekki, S. (2007). *Maaday Kara Altay Kahramanlık Destanı*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Bekki, S. (2011). *Bazı Halk Anlatıları ve Dinî Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (babasız) Doğumu*. Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 58.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Bilgesu Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. Gerçek Yayınları.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu* (M. Küçük, Çev.). Dost Kitabevi.
- Çınar, A. A. (2000). *Dede Korkut Destanında At ve At Kültürü*. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (s. 97-108). AKM Yayınları.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*. Ayışığı Kitapları Yayınları.
- Demirel, H. (2015). *Türk Destanlarının Ana Unsurları*. Ötüken Yayınları.
- Dıykanbayeva, M. (2009). *Kırgız Türklerinde Ölüm*. Millî Folklor, 21(82).
- Dilek, İ. (1998). *Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı NU Ulagaşev*. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 5.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007a). *Altay Destanları 2*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007b). *Altay Destanları III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk Anlatıları*. Ötüken Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri* (F. Aydın, Çev.) Ataç Yayınları.

- Duymaz, A. (2008). *Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı*. Bilig, (45).
- Düysebayeva., & Dinara, M. A. (2012). *Kız Jibek Kazak Aşk Destanı*. Türksoy Yayınları.
- Egimbaeva, S. (2012). *Kırgız Destanları 10: Güldane, AskazanBaatır*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergalieva, J., &Şakuzadaulı, N. (2000). *Kazak Kültürü*. Al Farabi Kitabevi.
- Genç, İ. vd. (2014). *Dede Korkut Kitabı: Hanım Hey*. Özyurt Matbacılık.
- Gennep, A. V. (2022). *Geçiş ritüelleri* (O. B. Beşler, Çev.). Nora Kitap Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun kitabı*. Kabalcı Yayınları.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Akçağ Yayınları.
- Güler, D. Ö. (2022). *Kazak Kahramanlık Destanları*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Heşepunha. (1997). *Başkurt Halk Edebiyatı Külliyyatı: Rivayetler, efsaneler* (İkinci cilt).
- Huseyinova, G. (2008). *Başkurt Folklorunda Kız-Kuş Motifi, Tarihten Bugüne Başkurtlar*. Ötüken Neşriyat Yayınları.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm- Materyaller ve Araştırmalar* (7. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsmailov. (2002). *Kazak Türkleri*. Yeni Türkiye Yayınları.
- İsmailova, C., & Kundakçı, M. (2020). *Kırgız Şair MoldoNiyaz'ın Şiirlerinde Kadın*. Karabük Türkoloji Dergisi, 2.
- Jumabayev, M. (2006). *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dinî Ritüeller*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jumadilova, M., Alpısbayeva, K., Abdıgılıp, R., & Avespayeva, P. (2015). *Kazak Destanları 10* (E. Ayan, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Ortadoğu'da Kurulmuş Türk Beylikleri, Atabeylikler, Türk Dünyası El Kitabı* (Cilt I). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kalafat, Y. (2010). *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*. Berikan Yayınları.
- Kapağan, E. (2015). *Kırgız Şiirinde Ekim Devrimi, Devrimi Hazırlayan ve Kabul Görmesini Sağlayan Sebepler*. Akçağ Yayınları.
- Karaaslan, M. (2011). *Türk Halk Bilimi Açısından Geçmişi ve Geleceği ile Geçiş Dönemleri* [Konferans sunumu]. Motif Halk Bilimi Sempozyumları.

- Karagöz, E. (2016). *Held in Memory Hodja of Ahmet Yesevi* [Konferans sunumu]. InternationalTurkic World Educational Sciences and Social SciencesCongress.
- Karaman, H. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (Cilt 3)*. Diyanet Yayınları.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Karasoy, Y. (1991). Destan Kavramı. *Millî Folklor Dergisi*, 10.
- Kasap, Ö. (2021). Ritüel/ritüellik Kavramları ve Ritüelliğin Anlamsal Değişimi Üzerine. *Millî Folklor*.
- Kaşgarlı Mahmut, (2005). *DivânüLügâti't-Türk* (S. T. Seçkin Erdi, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Kaya, D. (2015). *Kırgız Destanları*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Korkmaz, K. M. (1999). *Elli Yıl Önceki Gaziantep'te Gelin ve Damat (Cilt 6)*. Millî Folklor.
- Köksal, H. (2002). *Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*. Toker Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihî*. Akçağ Yayınları.
- Kuanışbayev, E. (2000). *KozıKörpeş Bayan Sulu Destanı: Giriş-Metin-Tercüme-Dizin*. Marmara Üniversitesi.
- Küçükbasmacı, G. (2017). *Türk Mitolojisinde At*. Gazi Kitabevi.
- Lvova, E., Sagalayev, A., Oktyabrskaya, İ., & Usmanova, M. (2013:2). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-2: İnsan ve Toplum* (M. Ergun, Çev.). (M. Ergun, Çev.). Kömen Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. A. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Morris, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (T. Atay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Murtezaoğlu, S. (2012). *Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu*. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, (Balkan Özel Sayısı 2).
- Nauanova, G. (2020). *Kazak Türklerinin Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri* [Yayınlanmış doktora tezi]. Ardahan Üniversitesi.
- Oğuz, M. Ö., Ekici, M., & Aça, M. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.

- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi–Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar (Cilt 1)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi (Cilt 1)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, F.N. , Sökmen S. (2012). Isparta-Gönende Geçmişten Günümüze Evlenme Âdetleri.*Milli Folklor Dergisi*.
- Önal, M. N. (2007). *Türk Mitinin Oluşumunda Işığın Rolü*. *Journal of Turkish Studies*, 31(2).
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halk Bilimi*. Türkiye İş Bankası; Kültür Yayınları.
- Örnek, S. V. (1988). *İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*. Gerçek Yayınları.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örs, D., Öztürk Mürsel (2009). *Burhân-ı Katı-Mütercim Asım Efendi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene*. Ceylan Yayınları.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Akçağ Yayınları.
- Özdemir, Ö. (2020). *Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar* [Yayınlanmış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan* (A. Temir, Çev.). Maarif Basımevi.
- Sağol, G. (2002). Destanlarda evlilik (Cilt 45). *Yeni Türkiye: Türkoloji ve Türk Tarihî Araştırmaları Özel Sayısı 3*.
- Sakaoğlu, S., & Duymaz, A. (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. Ötüken Neşriyat.
- Sengirbayev, M. J. (2007). *Kazak destanları 4 Kırım'ın Kırk Batırı*(F. T. Metin Arıkan, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Duram* (S. G. Gündoğdu, Çev.). Babil.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G., & Ergun, M. (2014). *Başkurt Destanları (Cilt 1)*. TDK Yayınları.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G., & Ergun, M. (2014a). *Başkurt Destanları 1: Mitolojik Destanlar* (M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva& M. Y. Kaya, Çev.). TDK Yayınları.

- Suleymanov, A., İbrahimov, G., & Ergun, M. (2014c). *Başkurt Destanları 3: Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar* (M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva & M. Y. Kaya, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G., & Ergun, M. (2014b). *Başkurt Destanları 2: Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar* (F. Aetbaeva, M. Y. Kaya, M. Ergun & G. İbrahimov, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Suleymanov, A., İbrahimov, G., & Ergun, M. (2014d). *Başkurt Destanları 4: Kahramanlar Hakkında Destanlar, Ozanlar* (M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva & M. Y. Kaya, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Suvanbekov, C. (1963). *Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru*. Frunze.
- Şayhan, F. (2015). *Altay Destan Kahramanını Mitik Serüveni* [Yayınlanmış doktora tezi]. Ardahan Üniversitesi.
- Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Kömen Yayınları.
- Taymas, A. B. (1966). *Kazan Türkleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tezcan, M. (1998). *Türk Kültüründe Başlık Parası Geleneği*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Togan, A. Z. (2019). *Tarihte Usul*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Toysanulı, A. (2020). *Türk-Moğol Mitolojisi* (B. Bayram, Çev.). Bengü Yayınları.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve Ölüm* (H. Er, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Tural, S. (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihî (Cilt 1)*. Atatürk Kültür Başkanlığı Yayınları.
- Turner, V. (2018). *Ritüeller-yapı ve Anti-yapı* (N. Küçük, Çev.). İthaki Yayınları.
- Tüfekçioğlu, S. (2006). *Türk Destanları ve Müzik Unsurları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türker, F. (2005). *Kırgız Destanı: Kız Daryka Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi.
- Türkmen, F., & Arıkan, M. (2007). *Kazak Destanları 4: Kırım'ın Kırk Batırı*. TDK Yayınları.
- Türkmen, F., & Arıkan, M. (2011). *Kazak Destanları 8: Alpamış Batır ve Kambar Batır*. TDK Yayınları.
- Urmambetov, O. (2013). *Kırgız Destanları 12: Seyitbek* (U. Alimov, Çev.), TDK Yayınları.

- Yalçın, E. (2021). *Kırgız Destanlarında Törenler ve Kutlamalar* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Yalçın, N. (2008). Kırgız Destanları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 26.Sayı
- Yeşil, Y. (2012). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler* [Yayınlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yeşil, Y. (2014a). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (doğum-evlenme-ölüm gelenekleri)*. Grafiker Yayınları.
- Yeşil, Y. (2014b). Türk Dünyasında geçiş dönemi ritüelleri üzerine tespitler. *The Rituals of TransitionPeriod on Fixing The Turkish World*, 3(9).
- Yetiş, K. (1994). *Destan*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*. Akçağ Yayınları.
- Yıldız, N. (2009). Türk Destanlarında Çocuksuzluk. *Millî Folklor*, 19(82).
- Yıldız, N. A. (2015). *Türk Dünyası destancılık geleneği ve destanlar*. Akçağ Yayınları.
- Yuguşeva, N. (2001). “Altaylarda Türkler ve İnançları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*,11,140-145.